

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ב"ה

תיק 147728/12

בבית הדין הרבני האזורי באר שבע

לפני כבוד הדיינים:

הרב אליהו אריאל אדרי, הרב אבידן משה שפנייר, הרב אברהם צבי גאופטמן

התובע: פלוני

נגד

הנתבעת: פלונית

הנדון: גדרי חיובי האב והאם במזונות הילדים –
דחיית הבקשה לביטול מזונות האב בשל משמורת משותפת

פסק דין

בפני בית הדין תביעת האב לביטול מזונות.

ההורים התגרשו בתאריך ט' באדר ב' תשע"ד (11.3.2014). במהלך נישואיהם נולדו להם שני ילדים, כיום בני אחת עשרה ושמונה.

בהסכם הגירושין שקיבל תוקף של פסק דין נקבע בהסכמה כי מזונות הילדים יעמדו על סך 1,900 ₪ לכל ילד. סכום זה כולל מדור. כמו כן הוסכם כי משמורת הילדים תהיה בידי אימם ונקבעו זמני שהות. עוד הוסכם כי התדיינות עתידית בעניין המשמורת תהיה בבית המשפט. עניין מזונות הילדים נותר בסמכות בית הדין.

לאחרונה נידון עניין המשמורת בבית המשפט שם הגיעו ההורים להסכמה כי האחריות ההורית תהיה משותפת. להסכמה זו ניתן תוקף של פסק דין.

בהמשך לפסק דין זה פנה האב לבית דיננו בבקשתו הנוכחית להפחתת מזונות.

טענות האב

האב טען בתחילה לשינוי נסיבות. לדבריו, עם פסק הדין לאחריות הורית משותפת קטנו זמני השהות של הילדים אצל אימם, ויש להפחית את חיוב המזונות בהתאם.

בית הדין ביקש לברר מהו השינוי שנעשה בפועל, והתברר כי כל שנוסף היא לינת לילה אצל האב. בבוקר, למחרת אותה לינה, הילדים מובאים על ידי אביהם למסגרת הלימודים. כמובן, בנסיבות אלו השינוי בהוצאות האב הוא נמוך מאד, ולמעשה נוספה לו ארוחת בוקר שבועית בלבד.

לאחר שהתבררה משמעות הדברים, הבהיר האב כי לא זו טענתו העיקרית, ואם זו בלבד הייתה המציאות העומדת לדיון היה נכון שלא להידרש לתביעתו. אולם טענה אחרת בפיו במישור המשפטי-מהותי.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לדבריו, משנפסק כי האחריות ההורית משותפת, אין להפלות בין האב לאם. לילדים אב ואם בעלי אחריות הורית שווה, הכוללת זכויות שוות וחובות שוות. הם מתגוררים בשני בתים בית אביהם ובית אימם, ואין לאפשר מצב בו בית אחד יהיה עשיר ובית שני יהיה בית עני. לדבריו, זו גם משמעות החלטת מועצת הרבנות הראשית שניתנה לאחרונה הכוללת התייחסות להכנסות האם.

האב הציג תלושי שכר שמהם עולה שהכנסותיו נעות בטווח שבין 10,000 ₪ ל-12,000 ₪ ברוטו. האם הצהירה שהכנסותיה נעות סביב 11,000 ₪.

לדברי האב כיון שגם האחריות ההורית משותפת וגם השתכרות ההורים שווה יש להגדיר את צורכי הילדים ולחלקם בשווה בין ההורים. האב יישא בהוצאות הילדים כאשר הם אצלו, והאם תישא בהוצאותיהם כאשר הם אצלה. כיון שכך משהוסכם שהמשמורת משותפת יש לפטרו כליל מתשלום מזונות כלשהו ולבטל את חיוב המזונות שנקבע בהסכם הגירושין.

בדיון נוסף, שזומן לבקשת האב, טען כי עצם זה ששכרו עומד על הסך הנ"ל הוא סיבה לביטול המזונות או להפחתתם, שכן מדובר בשכר נמוך.

עוד טען כי בעת הגירושין עבד גם כרופא שיניים שכיר וגם כעצמאי, וכעת הפחית את היקף עבודתו בגלל נסיבות בריאותיות.

האב התבקש להציג נתוני השתכרות על התקופה הקודמת לגירושין. מתוך תלושי השכר שהוצגו, עולה כי בשנים 2013-2014 עבד בעבודה נוספת במשרה חלקית.

דא עקא האב לא הציג את נתוני השתכרותו באותן שנים ממשרתו הקבועה.

כמו כן, האב טוען כי יש לפטרו לחלוטין מתשלום מזונות. עיקר טענתו אם כן אינה שינוי הנסיבות אלא היות הילדים במשמורת משותפת.

נידרש איפוא לטענתו העיקרית-העקרונית האם יש לפטרו לחלוטין מתשלום מזונות.

טענות האם

האם טוענת שעל אף האחריות ההורית המשותפת, היא הנושאת בעול הכלכלי. היא הסכימה לכך שהאחריות ההורית תהיה משותפת במטרה לעשות את האב מעורב יותר בגידול הילדים, אולם לא יתכן שתוספת של לינה שבועית תהפוך את הקערה על פיה ותדון אותה לחיי עניות. בפועל כל פניה בעניין כלשהו של הילדים מופנית אליה והיא הנושאת העיקרית בעול.

האב הודה כי אינו משלם את המזונות במלואם, ולדבריו הוא משלם כשבעים אחוזים מסכום המזונות.

עד כאן תמצית טענות הצדדים.

קודם פסיקה במקרה פרטי זה שלפנינו, נבהיר כי לפי דין תורה האחריות על צרכי הילדים – ובכלל זאת מזונותיהם – מוטלת על האב בלבד. יש לדבר משמעויות רבות, ודומה שהמקרה שלפנינו מבהיר מדוע יש צורך שלא לפגוע באימהות האם וביכולתה להתפנות לצורכי הילדים.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

נוסיף עוד שטענת האב לא באה בחלל ריק אלא היא המשך למגמות שונות המנסרות בחלל האוויר, שהן הפוכות מדין התורה ואם יתממשו חלילה יגרמו חרפת רעב לילדים רבים. להלן יובאו מקורות נרחבים בעניין זה.

בסוף דברינו נבאר שאם עמדת משפט התורה הייתה נשמרת מעיקרא כפי שפסקו בבתי הדין מאז ומתמיד, בלא פרשנות שגויה, לא היינו מגיעים למציאות אליה הגענו כיום, שבגלל עול המזונות מבקשים אבות להשתמט מאחריותם המלאה.

בבואנו לדון בשאלה אם ניתן לחייב את האם במזונות ילדיה, בין באופן מלא ובין באופן חלקי, יש להתייחס לארבע קבוצות גיל.

א. קטני קטנים עד גיל שש, שלגביהם יש לדון בחיוב מזונות הֶחָל מעיקר הדין.

ב. קטנים מגיל שש ועד שתים עשרה או שלוש עשרה, שביחס אליהם יש לדון בתקנת אושא.

ג. ילדים מגיל שש עד גיל חמש עשרה או שמונה עשרה, שבעניינם יש לדון מכח תקנת הרבנות הראשית.

ד. ילדים מעל גיל חמש עשרה או שמונה עשרה, שביחס אליהם יש לדון מצד חיוב צדקה. חיוב צדקה קיים במצבים שונים גם בילדים בכל הגילאים, בנוסף לחיוב המזונות החל לגביהם.

כל עניינים אלו יבוארו לפנינו.

א. חיוב האם במזונות קטני קטנים

האב חייב במזונות בניו קטני קטנים עד גיל שש, כמבואר בגמרא כתובות (דף סה ע"ב). עוד מבואר בגמרא (שם נט ע"ב) שאשה שהתגרשה אינה חייבת להניק את בנה אפילו בשכר, ומכאן יש להוכיח לכל הפחות שחיוב האב קודם לחיוב האם.

אולם מדברי הרמב"ם עולה שחיוב מזונות קטני קטנים אינו מוטל כלל על האם. כתב הרמב"ם בהלכות אישות (פכ"א הט"ז-יח), וז"ל:

"האשה שנתגרשה אין כופין אותה להניק, אלא אם רצת נותן לה שכרה ומניקתו ואם לא רצת נותנת לו את בנו והוא מטפל בו, במה דברים אמורים שלא הניקה אותו עד שהכירה, אבל אם הכירה ואפילו היה סומא אין מפרישין אותו מאמו מפני סכנת הולד אלא כופין אותה ומניקה אותו בשכר עד עשרים וארבעה חדש.

הגרובה אין לה מזונות אף על פי שהיא מניקה את בנה אבל נותן לה יתר על שכרה דברים שהקטן צריך להן מכסות ומאכל ומשקה וסיכה וכיוצא בזה, אבל המעוברת אין לה כלום."

הדין הנזכר כאן הוא דין התלמוד שהאב הוא המחויב במזונות ואין כופין את האם להניק. בהמשך לדין זה דן הרמב"ם בשאלה אם הילדים אצל אביהם או אצל אימם, וז"ל (שם הט"ז-י"ח):

"שלמו חדשיו וגמלתו אם רצת המגורשת שיהיה בנה אצלה אין מפרישין אותו ממנה עד שיהיה בן שש שנים גמורות אלא כופין את אביו ונותן לו מזונות והוא אצל אמו, ואחר שש שנים יש לאב לומר אם הוא אצלי אתן לו

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מזונות ואם הוא אצל אמו איני נותן לו כלום, והבת אצל אמה לעולם ואפילו לאחר שש.

כיצד היה האב ראוי לצדקה מוציאה ממנו הראוי לו בעל כרחו וזנין אותה והיא אצל אמה ואפילו נשאת האם לאחר בתה אצלה ואביה זן אותה משום צדקה עד שימות האב ותזון מנכסיו אחר מותו בתנאי כתובה והיא אצל אמה, ואם לא רצת האם שיהיו בניה אצלה אחר שגמלתן אחד זכרים ואחד נקבות הרשות בידה ונותנת אותן לאביהן או משלכת אותן לקהל אם אין להן אב והן מטפלין בהן.

חידש הרמב"ם שגם אם אין לבנים ולבנות אב, אין האם מחויבת לזונם ומשלכת אותם לקהל. על דברי הרמב"ם תמה הרמ"ך (שם) בהשגותיו:

"תמה הוא זה, אם האב חייב לזון את בניו עד בן שש האם אמאי אינה חייבת לזון את בניה כיון שהם קטני קטנים ומה הפרש יש בין אב לאם. ואמאי לא תזונם עד שיהיו בני שש ואמאי יכולה להשליכם על הקהל."

דוק שקושיית הרמ"ך מתייחסת רק למה שכתב הרמב"ם שמשלכת אותם לקהל.

מצינו אם כן מחלוקת ראשונים אם האם חייבת במזונות בניה קטני קטנים כשאין האב יכול לזונם. לדעת הרמב"ם חיוב המזונות לא הוטל מעיקרו על האם אלא על האב בלבד, ולדעת הרמ"ך לאחר האב מחויבת האם בחיוב זה.

כדעת הרמב"ם פסקו הטור והשלחן ערוך (אה"ע סימן פב סעיף ח), הח"מ (ס"ק יב), מהר"י וייל (ליקוטי דינים סי' יא), הביא דבריהם באר היטב (סי' עא ס"ק א), והראנ"ח בתשובה (סו"ס צה). ע"ע מקורות נוספים באוצר הפוסקים. הגר"א (סי' פב ס"ק יד) הביא ראיה לדין הרמב"ם משתי סוגיות, עיי"ש.

יל"ע האם יש טעם לכך שהאם פטורה מכל וכל, וכיצד תתיישב קושיית הרמ"ך "ומה הפרש יש בין אב לאם"?

המגיד משנה ביאר שאין כאן ענין פרטי לתקנת המזונות אלא תפיסה כללית בעניינה של האם-האשה. ז"ל המגיד משנה (שם):

"זה ברור שלא מצינו חיוב לאשה בשום מקום, והאב מצווה על בניו בכמה דברים ואין האשה מצווה ומהיכן נתחייבה בהם."

כעין זה כתב בשו"ת הראנ"ח (סו"ס צה):

"עם היות שאין הסברא נותנת כן כלל שלמה יהיה עליה חיוב כלל יותר מהב"ד ולא מצינו בשום מקום שום חיוב לאם על הבנים ואם אמרו במפירה כופה ומניקתו בשכר אעפ"י שאין עליה שעבוד כלל אלא מצד סכנת הולד מכל מקום לענין השכר למה לא יטפלו בו ב"ד אם אין לו אב מעפר דל."

המעשה רקח על הרמב"ם הקשה, וז"ל:

"ויותר תמהתי על הרב המגיד ז"ל שכתב על דברי רבינו אלה וז"ל זה ברור שלא מצינו חיוב לאשה בשום מקום והאב מצווה על בניו בכמה דברים ואין האשה מצווה ומהיכן נתחייבה בהם עכ"ל. ואם מצינו חיוב לאב יותר מהאם אינו אלא בלימוד התורה דהאשה פטורה מדכתיב ולמדתם אותם את בניכם ולא בנותיכם וכיוצא בו אבל לענין הצדקה ולפרנס את קרוביה ובניה היכא דליכא אב מהיכא תיפוק לן למפטרה גם הרב דינא דחיי קיים דברי רבינו

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

והסמ"ג שכתבו כן וכתב שאין שום חולק על זה ופשיטא שלא ראה דברי הרמ"ך האלה בכ"י.

נראה שכל קושייתו על דין צדקה, אך ביחס להטלת חיוב מזונות על האם מודה למש"כ המ"מ והראנ"ח.

נמצאנו למדים שהברייתא קידושין (דף כט ע"א): "האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות וי"א אף להשיטו במים", היא בית האב לדין זה.

נראה שעיקר הדבר אינה מפני היותה "אם" אלא מפני היות האם "אשה" כמ"ש המ"מ, שלא הטילו חכמים על אשה חיוב בשום מקום, ויש לאפשר לה כאשה להיות פנויה לאימהותה ולא להטיל עליה חיובים שונים.

עיון בסוגיה בקידושין שם מבהיר את הדברים.

בברייתא קידושין (שם) נשנו ששה דינים. שלושה מהם מהתורה, ואם כן אינם ענין לכאן.

שלושה נוספים – להשיאו אשה, ללמדו אומנות, ולהשיטו במים.

ביחס לדינים אלו האחרונים היה נכון לחייב בהם גם את האם, ואם לא קבעום חכמים עליה חובה, עולה מכאן שבשום מקום לא הטילו חכמים חובה על האם.

אם כן חכמים בתקנותיהם, הכוללות מחויבות הורית, חייבו את האב ולא את האם. אף שאין ספק שאב ואם שווים במחויבותם האישית, לא רצו חכמים להטיל חיובים בפועל על נשים.

יש להעיר על יסודם של המ"מ והראנ"ח מדין פרנסת הבנות מנכסי האם במשנה ב"ב (דף קכב ע"ב):

"אחד הבן ואחד הבת בנחלה אלא שהבן נוטל פי שנים בנכסי האב ואינו נוטל פי שנים בנכסי האם. והבנות ניזונות מנכסי האב ואינן ניזונות מנכסי האם."

רישא דמתניתין: "אחד הבן ואחד הבת בנחלה", נתבארה בגמרא: "אחד הבן ואחד הבת שוין בנכסי האם ובנכסי האב". פירוש הדבר, שאין חילוק בין נכסי האם לנכסי האב ובשניהם הבנים והבנות יורשים והבנים קודמים לבנות לענין ירושה. כ"כ רשב"ם (ד"ה ובנכסי האב) וש"ר.

עוד פירשה הגמרא שסיפא דמתניתין באה להוציא מכלל זה: "שהבן נוטל פי שנים בנכסי האב ואינו נוטל פי שנים בנכסי האם".

בדין זה יש חילוק בין נכסי האב שבהם יורש הבכור פי שנים, לבין נכסי האם שלא חודש בהם דין בכורה, כמבואר בגמרא ב"ב (דף קיא ע"ב).

על דרך זו יש לפרש את הדין השני שנשנה בסוף המשנה: "והבנות ניזונות מנכסי האב ואינן ניזונות מנכסי האם". גם בדין זה יש חילוק בין נכסי האב שניזונות מהם הבנות מתנאי כתובה, כמבואר בגמרא כתובות (דף נב ע"ב), לבין נכסי האם שאינה מחויבת במזונות בנותיה. וכ"כ רשב"ם (ד"ה ובנכסי האב) וש"ר.

דין זה אינו נובע מחיובי האב כלפי בתו אלא הוא תנאי כתובה שמחויב אדם כלפי אשתו.

הראשונים דנו בדין נוסף שיש לדקדק אם הוא כלול במשנה זו, והוא פרנסת הבנות מנכסי האם. כתב בספר יד רמה (כ"ב קכב ע"ב ד"ה אחד הבן):

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

”ש”מ דלענין פרנסה שקלי מנכסי האם כנכסי האב [...] לפי שהפרנסה אינה מתנאי כתובה ותקנתא דרבנן היא דכתיב ואת בנותיכם תנו לאנשים וכי הכי דמפקד גברא הכי נמי מפקדא איתתא.”

הביאו דברי הרמ”ה הללו גם הריטב”א (ד”ה הא דתנן) והנימוקי יוסף (ד”ה הבנות ניונות).
הריטב”א הביא את דברי רבו הרא”ה שחלק, וביאר שלשון המשנה כוללת הן פרנסת גופן והן פרנסת נישואיהן:

”וגם פרנסת הבת שחייבו חכמים לנישואין ועישור נכסים אינם אלא מנכסי האב דבדידיה כתיב קרא ואת בנותיכם תנו לאנשים שסמכו משם חכמים לפרנסת הבת כדאיתא בכתובות.”

וכ”כ בשו”ת מהרי”ל (סימן עה) והביא ראייה מהסוגיה כתובות (דף סח ע”ב), עיי’ ב”ש (ס”ק ד) שיישב ראייתו.

שתי הדעות הובאו להלכה ברמ”א (אה”ע סימן קיג סעיף א):

”וכשם שנותנים לבת פרנסה לנדוניה מנכסי האב כך נותנים לה מנכסי האם, ויש חולקין.”

הנה מצינו שלדעת הרמ”ה וסיעתו חיוב פרנסת הבת לנדונייתה מוטל גם על נכסי האם, ויש לנו מקור שבחיובי אב כלפי בתו מחויבת גם אם כלפי בתה.

גם לדעת הרא”ה שחיוב פרנסה אינו על נכסי האם, אפשר שטעם הדבר הוא משום שהחיוב להשיא אשה מוטל על האב ולא על האם, כפי שכתב הרא”ה: ”דבדידיה כתיב קרא ואת בנותיכם תנו לאנשים”, וכ”כ בשו”ת חת”ס (אה”ע סימן קמה) שזהו טעם הפוטרים פרנסה בנכסי האם משום שלשון הכתוב מורה שהחובה להשיא אשה מוטלת על האב דווקא. וכ”כ תוי”ט (קידושין פ”א מ”ז).

הגר”א (ס”ק ה) הוסיף וכתב שהטעם הוא משום שדווקא האב מחויב להשיא אשה לבנו, וז”ל:

”וכן עיקר וכמ”ש בכתובות נ”ב ב’ דכתיב קחו נשים כו’ הקמ”ל כו’ ועד כמה כו’ ובקדושין ל’ ב’ להשיאו כו’ ולבנו דוקא באב וה”ה לבתו דמחד קרא נפיק.”

וכ”כ אבני מילואים (סימן קיג ס”ק א):

”ובפ”ק דקדושין (דף כ”ט) גרסי’ כל מצות הבן על אב אנשים חייבים ונשים פטורות ומפרשים בגמ’ כל מצות הבן המוטלות על האב לעשות לבנו אנשים חייבין ונשים פטורות תנינא להא דתנו רבנן האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה ע”ש, (ובדף ל’) שם להשיאו אשה מנ”ל דכתיב קחו נשים והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תתנו לאנשים בשלמא בנו בידו הוא אלא בתו בידו הוא הכי קאמר ניתן לה מידי ולבשיי’ ולכסיי’ כי היכי דקפצי עלייהו אינשי ע”ש, מוכח מזה דאשה אינה חייבת להשיא את בנה או בתה ועיקר תקנת פרנסה אינו אלא עישור נכסים במה שהעמידו על דברי תורה להשיא את בנותיו והאשה אינה חייבת בכך.”

כד דייקנן בטעמים אלו יש זהות בין הסוגיה בכתובות (דף נב ע”ב) לסוגיא בקידושין (דף לב ע”ב). הסוגיה בכתובות דנה בפרנסה, והסוגיא בקידושין דנה בחיוב האב להשיא בנו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

כוונת הרא"ה, המהרי"ל וסיעתם היא ממש כדברי המ"מ והראנ"ח, שהחיוב להשיא לבן אשה אינו מוטל על האם וממילא כך הדין ביחס לפרנסה.

הסוגיה בקידושין היא אם כן בית אב לחיובי האב כלפי בניו.

אולם לדעת הרמ"ה מצאנו כאן חיוב בו מחויבת האם כלפי בתה, והוא חיוב פרנסה. יש לעיין כיצד יתיישבו דברי הרמ"ה עם מ"ש המ"מ והראנ"ח שלא מצאנו בשום מקום חיוב שהטילו חכמים על אם כלפי בנה?

אמנם הקשה הבית מאיר (סימן קיג סעיף א):

"ולעניות דעתי כולי עלמא מוכרחים להודות בזה שמצוה זו אינה כלל על האם בחייה מנכסיה שהרי אפילו ממזונות פחות מבן שש פטורה."

קושייתו ברורה. אם פטרו את האם מהחיוב לזון את בניה ובנותיה שהם קטני קטנים מהיכי תיתי לחייבה להשיא את בנותיה שיצאו מכלל קטני קטנים?! ויש להוסיף עוד שהחיוב להשיאו אשה מוטל על האב מחיים מה שאין כן האם שאין מחויבת אף מחיים, וכן הקשה הישועות יעקב (ס"ק א).

ביאר הבית מאיר: "שיטת הרמ"ה אינה אפשרית אלא מנכסיה אחר מותה", ולמה דאסקינן בעלת חוב דאחי.

ביאור דברי הבית מאיר: הגמרא כתובות (דף סט ע"א) דנה בשאלה האם דינה של הבת בנכסיה האב העומדים לפרנסתה הוא כחוב או כבעלת חוב, ומסקנת הגמרא שהבת בעלת חוב היא. עוד בגמרא שם:

"והשתא דאמרת בעלת חוב הויא, דאבא או דאחי. למאי נפקא מינה למיגבא לְבְנוֹתֵיהּ שְׁלֵא בְשָׁבוּעָה וְזִיבוּרֵית בְּשָׁבוּעָה מֵאִי, תֵּא שְׁמַע דְּרַבִּינָא אֲגַבִּיהּ לְבֵרְתֵיהּ דְּרַב אֲשֵׁי מִמַר בְּרִיה דְּרַב אֲשֵׁי בִּינוּתֵיהּ וְשֵׁלֵא בְּשָׁבוּעָה."

למסקנת הגמרא הבת בעלת חוב דאחי, ואם כן החיוב לפרנסה הוא על האחים מנכסיה האב ולכן יש לומר שחיוב זה יוטל על האחים גם מנכסיה האם, וזו דעת הרמ"ה. על דרך זו כתב הישועות יעקב (סי' קיג ס"ק א).

אמנם הקשה על כך הבית מאיר, מדוע לא אמרה הגמרא שזו הנפקא מינה אם בעלת חוב דאבא או דאחי, ומשלא נאמרה נפקא מינה זו משמע שלכ"ע אין חיוב זה על נכסיה האם, ולכן הסיק הבית מאיר כדעת המהרי"ל ולא כמ"ש הב"ש (ס"ק ד).

עלה בידינו לדעת הבית מאיר שכל הדיון בסוגיה זו הוא רק לאחר מיתת האם ומיוחס הוא לאחים, שהם המחויבים בדבר ולא האם.

יש ליישב באופן נוסף, שכיון שהדין הוא שהאומר "אל יזונו בנותי מנכסי" שומעין לו כמבואר בגמרא (כתובות דף סח ע"ב), אומדין דעת האם שנוח לה שלאחר מותה יגבו מנכסיה וראיה לדבר שלא מחתה. באופן זה שהגביה אינה ממנה אלא מנכסיה ומשום אומדין דעתה, לכ"ע ניתן לחייבה אף אם בעלת חוב דאב היא. וכ"כ הישועות יעקב הנ"ל אלא שכתב זאת רק למ"ד בעל חוב דאחי.

ועוד יש לומר שכיון שבלאו הכי חיוב זה אינו אלא לאחר מותה, לצורך זאת ניתן לשעבד האם מחיים. כיון שהנפק"מ היחידה לחיוב האם היא רק שעבודה, וממנה לעולם לא יבוא הדבר לידי גביה, חיוב כזה שבפועל אינו מוטל על האם אלא על נכסיה לאחר מותה ניתן לחייב.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

והנה לביאור הבית מאיר מודים כולי עלמא שבחייובי האב על בנו אין האם מחויבת, וכמ"ש המ"מ שלא מצינו בשום מקום שהטילו חכמים חיוב על האם, בכלל זאת גם החיוב להשיאו אישה וללמדו אומנות מוטל על האב בלבד.

לפי דעת הבית מאיר, דברי המ"מ והראנ"ח מדוקדקים שחיוב הפרנסה מוטל על האחים בלבד ולא על האם, משום שהאם אינה חייבת להשיא אישה לבנה.

אולם לשון הרמ"ה עצמו מורה אחרת שכתב: "ותקנתא דרבנן היא דכתיב ואת בנותיכם תנו לאנשים וכי היכי דמפקד גברא הכי נמי מפקדא איתתא", הרי לנו שבחיוב האם דן הרמ"ה.

יתר על כן, בגמרא כתובות (דף נב ע"ב) הובא שחיוב פרנסה נלמד מהפסוק בירמיהו "וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים". ובגמרא קידושין (דף ל ע"ב): "להשיאו אשה – מנלן דכתיב קחו נשים והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים". הפסוק שהובא כמקור לחיוב להשיא אשה לבנו הוא גם המקור לחיוב פרנסה. נראה אם כן שכוונת הרמ"ה היא ללמדנו שהאם חייבת להשיא לבנה אישה והדרא קושיה לדוכתא.

נראה שהבית מאיר ראה את דברי הרמ"ה כפי שהובאו בנימוקי (שם), שלא כתב שהאם חייבת להשיא את בנה, אולם במקור הדברים מבואר שהחיוב מוטל עליה.

נראה לבאר דברי הרמ"ה באופן אחר. האב חייב להשיא לבנו אישה. חיוב זה התבאר בגמרא קידושין וכתובות הנ"ל.

לגבי בנים הדבר מתפרש כפשוטו, שיטרח להשיא בנו. אך לגבי בתו התפרש החיוב ש"ניתן לה מידי [...] כי היכי דקפצו עלה אינשי". מחיים אין זה חיוב ממוני גמור אלא דרך נכונה, ולאחר מיתה זהו חיוב ממוני גמור מנכסי האב המת.

סברת הרמ"ה היא שכן הדין גם לגבי האם, שמחויבת היא מחיים לדאוג להשיא בתה, וממילא לאחר מותה חל חיוב הנדוניא על נכסיה.

בזה יושבה קושיית הבית מאיר שממזונות קטני קטנים האם פטורה כיון שהם חיוב ממוני גמור, שלא כחיוב להשיאם אשה.

עדיין נראה שיש לחלק ולומר שאם היה החיוב מחיים חיוב ממוני גמור, מודה גם הרמ"ה שלא היו מטילים אותו על האם. אמת נכון שהכלל השנוי בדברי המ"מ שבשום מקום לא הטילו חכמים חיוב על האם אינו מתיישב עם דברי הרמ"ה, אך ביסוד דינו וסברתו של המ"מ שאין להטיל חיוב קבוע על האם מודה הרמ"ה.

הרא"ה המהרי"ל וסיעתם שכתבו שהחיוב להשיא אשה אינו על האם סוברים ממש כדברי המ"מ שלא הטילו חכמים כל חיוב על האם, כך הוא בחיוב להשיא אשה לבנה ובתה, בחיוב פרנסה הנגזר מדין זה, וכן בחיוב מזונות קטני קטנים.

הדין הפסוק שחיוב מזונות קטני קטנים הוטל על האב ולא על האם אינו מילתא בלא טעמא אלא מבטא עקרון שלא חייבו חכמים את האם בחיובים ממוניים או מעשיים כלפי בניה ובנותיה.

בכל דברינו הלכנו לפי הדעה הרווחת שחיוב האב במזונות קטני קטנים הוא תקנת חכמים, ויש לכוון את הדברים השנויים כאן גם אם נאמר שהחיוב מהתורה, ואכמ"ל.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ב. תקנת אושא

הלכה נוספת שנשנתה בעניין חיוב האב במזונות ילדיו היא תקנת אושא. הדברים עתיקים, אולם נראה שדעת מרן השו"ע ורבים עמו היא שחיוב מזונות בניו ובנותיו עד שיגדלו מוטל על האב בלבד, ויש בזה נפק"מ לענייננו.

בגמרא כתובות (דף מט ע"ב) מובא:

"אמר רבי אילעא אמר ריש לקיש משום רבי יהודה בר חנינא באושא התקינו שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים. איבעיא להו הלכתא כוותיה או אין הלכתא כוותיה. תא שמע כי הוו אתו לקמיה דרב יהודה אמר להו יארוד ילדה ואבני מתא שדיא. כי הוה אתו לקמיה דרב חסדא אמר כפו ליה אסיתא בצייבורא וליקום ולימא עורבא בעי בניה וההוא גברא לא בעי בניה."

ופירש רש"י (שם):

"תא שמע. דלית הלכתא כוותיה אלא מימר אמרינן ליה ואולי יכלכלם ויזון אבל מיכף לא כייפינן."

ביאר רש"י שמכך שלא כפו האמוראים מן הדין לזון בניו ובנותיו נלמד שליתא לתקנת אושא, שלא תיתכן תקנה שאין כופין עליה.

בדרכו של רש"י הלכו תוס' רי"ד (ד"ה ת"ש), הר"ן (ד"ה ת"ש), וכן משמעות הראשונים שדנו בחיוב מזונות בנים ובנות שאינם קטני קטנים מדין צדקה בלבד.

אולם הרמב"ם בהלכות אישות (פי"ב הי"ד) כתב:

"כשם שאדם חייב במזונות אשתו כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים עד שיהיו בני שש שנים מכאן ואילך מאכילם עד שיגדלו כתקנת חכמים."

בהגהות מיימוניות על דברי הרמב"ם הללו כתב (אות ט): "באושא התקינו שיהא אדם זן בניו ובנותיו כשהם קטנים עיי"ש. ופרש"י עד שיביאו שתי שערות."

בספר אבני מילואים (סימן עא ס"ק ג) התקשה על דברי הגמ"י הללו, למה הביא את תקנת אושא כיון דמסקינן בגמרא דלית הלכתא כוותיה?

נראה שדברי הגמ"י מוסבים על מה שכתב הרמב"ם: "מכאן ואילך מאכילן עד שיגדלו כתקנת חכמים", ולבאר בא שתקנה זו תקנת אושא היא.

הדברים מבוארים גם בב"י (אה"ע רס"י עא) שכתב על דברי הטור:

"ומה שכתב ומכאן ואילך מצוה לזונם עד שיהיו גדולים – בפרק נערה שנתפתה באושא התקינו שיהא אדם זן את בניו ובנותיו כשהם קטנים ופירש רש"י כשהם קטנים עד שיביאו שתי שערות."

דברי הב"י הם ממש דברי הגמ"י ולפרש בא שתקנת אושא נפסקה להלכה מגיל שש ועד שיביאו שתי שערות. וכן השו"ע אה"ע (סימן עא סעיף א) העתיק את לשון הרמב"ם, וכך מתפרשים דבריו שהאי תקנת חכמים תקנת אושא היא.

הגר"א שם (ס"ק ב) כתב שדברי הש"ע צ"ע. קושית הגר"א ברורה לדברי רש"י וסיעתו הנ"ל שלדינא ליתא לתקנת אושא. אמנם כאמור, הרמב"ם, הגמ"י ומר"ן השו"ע נקטו לדינא שיש לפסוק כתקנת אושא מגיל שש ועד שיביאו שתי שערות.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

כן ביאר בשו"ת עזרת כהן (סימן נז), וז"ל:

"לא רק בתורת צדקה חייב הוא לזון את בניו הקטנים, גם כשם מבני שש ומעלה, אלא מתקנת אושא כדאמרינן בגמ' כתובות מ"ט ב', ולשון השו"ע הוא בסימן ע"א ס"א שזנן בתקנת חכמים גם כשהם למעלה מבני שש, ואע"פ שהגר"א בביאוריו תמה על הלשון של השו"ע, שכתב ע"ז שהוא מתקנת חכמים וסיים בצ"ע שם בסק"ב וכונתו ז"ל היא משום דבמסקנא שם מסקינן דכפו ליה אסיתא בציבורא ואין כופין אותו, נראה דאין זה מתקנת חכמים אלא מצוה בעלמא אבל לא רק מחובת צדקה כי אם יותר מזה שהרי סוף סוף מכלימין אותו על זה."

וע"ע באוצר הפוסקים (סימן עא ס"ק ה) שהביאו דברי אחרונים נוספים שדרכו בדרך זו.

ועיין בשו"ת נבחר מכסף (חלק אבן העזר סימן עו) שכתב שמתקנת אושא:

"מי שהוא אמוד זן בניו קטנים עד שיגדלו הוא אפילו כשיש לבנים ההם נכסים שנפלו להם מבית אבי אמם או ממקום אחר ואינם עניים מכל מקום אביהם זן אותם עד שיגדלו."

יל"ע כיצד יתבאר ענין זה עם הא דקי"ל שאין כופין אדם לזון בניו מגיל שש א"כ אמיד, שאז כופין אותו מדין צדקה.

הפרישה (ס"ק א) כתב שתקנת אושא היתה להכלימו אם לא ירצה לזון בניו שלמעלה מגיל שש. וכ"כ בעזרת כהן שם.

אך בשו"ת מהרשד"ם (יו"ד סימן קסו) ביאר את שיטת הרמב"ם שתקנת אושא נתקנה מגיל שש ואילך ועד י"ג, ועניינה להכלימו בלא אמיד ולכופו בשוטים אם הוא אמיד. וכתב לבאר שאף שגם מגיל י"ג חייב האב בצדקה כלפי בניו, חיוב זה הוא כחיובו כלפי כל אדם ויכול לומר להם שיפרנסו את עצמם כל שאפשר להם לעשות כן. אך מגיל שש עד י"ג תקנו חכמים באושא שכופין את אביהם מדין צדקה ואינו יכול לומר להם שיפרנסו עצמם, אף שגם לתקנת אושא אם יש לבנים נכסים פטור האב לזונם מדין צדקה.

נמצא אם כן שמתקנת אושא אלים חיוב צדקה בין באמיד ובין באינו אמיד, וזהו ביאור דברי הרמב"ם ומרן.

וכן פסק לדינא בשו"ת הגם שאול (ח"א סימן כ) ובדרך זו דרך בשו"ת משפטי שמואל (סימן י) ועי' מה שנו"נ בזה בשו"ת משפטי שלמה (סימן לד).

לדינא נראה שמכדי מחלוקת לא יצאנו, אך דעת מרן היא שחיוב האב עדיף טפי מדין צדקה הרגיל וכמשנ"ת, ויש לפסוק כדברי מרן המפורשים (לכל הפחות להולכים אחר דעת מרן), והראינו לדעת כי מרן הרב קוק זצ"ל גם הוא פסק כדעת מרן.

לדרך זו אין להטיל חיוב זה על האם אף ביש לה. ועוד נראה שכשם שחיוב מזונות מוטל על האב בלבד לדעת הרמב"ם וכפי שנפסק בשו"ע (סימן פב סעי' ח), כך תקנת אושא מוטלת על האב בלבד ולא חויבה בה האם כלל.

יתר על כן החיוב מוטל על האב אף כשהוא אינו אמיד ואילו האם אמידה.

ז"ל השולחן ערוך (אבן העזר סי' עא סעי' א):

"חייב אדם לזון בניו ובנותיו עד שיהיו בני שש, אפילו יש להם נכסים שנפלו להם מבית אבי אמם; ומשם ואילך, זנן כתקנת חכמים עד שיגדלו. ואם לא

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

רצה, גוערין בו ומכלימין אותו ופוצרין בו. ואם לא רצה, מכריזין עליו בצבור ואומרים: פלוני אכזרי הוא ואינו רוצה לזון בניו, והרי הוא פחות מעוף טמא שהוא זן אפרוחיו; ואין כופין אותו לזונן. במה דברים אמורים, בשאינו אמוד, אבל אם היה אמוד שיש לו ממון הראוי ליתן צדקה המספקת להם, מוציאים ממנו בעל כרחו, משום צדקה, וזנין אותם עד שיגדלו.”

עולה אם כן, שתקנת אושא נתקנה למי שאינו אמיד, ואינה כצדקה שחייב בה האמיד בלבד. בתקנה זו חייב האב בלבד אף שאינו אמיד כשם שחויב המזונות מוטל עליו בלבד, ויש למצות את אפשרויות הגביה ממנו קודם הפניה לדיני צדקה.

בעניין מקור דברי הרמב"ם ומרן לתקנת אושא בתלמוד, נראה שדין הגמרא (כתובות דף סה ע"ב) שחייב אדם לזון קטני קטנים היה פשוט מעיקרא. ולכן הדיון בגמרא כתובות (דף מט ע"ב) אינו במזונות קטני קטנים אלא במזונות קטנים. לעניין זה הביאה הגמרא את תקנת אושא: "שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהם קטנים", דהיינו, מגיל שש ועד י"ג. ואיבעיא להו בגמרא (שם) אם הלכתא כוותיה ופשוטו שהלכתא כוותיה משני הדינים הנ"ל, שמכלימים אותו אף באינו אמיד, ובאמיד כפינן ליה מדין צדקה ומכח תקנת אושא.

אפשר שיש להביא מקור נוסף לתקנת אושא ממקורות קדומים.

כתב רבינו בחיי (שמות טז, טז), וז"ל:

"ומה שאמר מספר נפשותיכם איש לאשר באהלו תקחו, לאשר באהלו, זו אשתו, שהיא ראויה להיות נמצאת באהל, כענין שכתוב (בראשית יח, ט): הנה באהל וכתוב (תהלים מה, יד) כל כבודה בת מלך פנימה וגו', ולמד הכתוב בדרך אסמכתא שחייב אדם במזונות אשתו ובניו הקטנים, וזהו שאמר: מספר נפשותיכם, כן פירש רבינו חננאל ז"ל."

וכ"כ בתרגום רס"ג ובמדרש הגדול על הפסוק, הביא דבריהם בתורה שלמה (שמות פרק טז אות צה). סתימת הכתוב "לאשר באהלו תקחו" מורה שאין מדובר דווקא בקטני קטנים אלא בדרי ביתו של האדם, ובניו "הקטנים" כמשמעו שלא גדלו.

ג. תקנת הרבנות הראשית

ענין נוסף שיש לענות בו הוא תקנת הרבנות הראשית.

מדין התלמוד חייב אדם במזונות קטני קטנים עד גיל שש. בשיעור החיוב נחלקו קמאי. הרמב"ם בהלכות אישות (פרק יב הלכה י) סבירא ליה שהוא שיעור מזונות אדם בינוני, וכן כתבו תלמידי ר' יונה, הובאו דבריהם בשיטה מקובצת כתובות (סד ע"ב), וכן פסק הטור (בסימן ע סעיף ג) והשולחן ערוך (שם), הגר"א (חו"מ סימן צו ס"ק עא) ושאר פוסקים.

הדברים אמורים הן לגבי מזונות והן לגבי כסות ומדור, אלא ששיעור המזונות אחד הוא בכל האנשים הבינוניים, ואילו שיעור הכסות משתנה ומחויב בו האב לפי הפחות שבבינוניים וכן נראה ביחס למדור. משמעות הדבר היא שגם עני שבישראל מחויב לזון את בניו כפי השיעור שמחויב בו אדם בינוני כי בפחות מזה הרי הם "מקולקלים במעיהם" כמו שכתבה הגמרא בעירובין (דף פג ע"ב).

ואם כן השיעור של "כפי צרכם" ניתן לפרשו שהוא "שיעור מינימאלי", ובלבד שיתבאר ששיעור מינימאלי זה היינו כפי שניזון ומתכסה אדם בינוני. שיעור זה של אדם בינוני משתנה לפי התקופות והמקומות ויש לשומו לפי המקובל באותה העיר, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אישות (פרק יב הלכה י), הסמ"ג (ל"ת פא), השולחן ערוך (סימן עג סעיף א), באר הגולה (אות א), ובאור הגר"א (שם), השולחן ערוך (סימן ע סעיף ג) ובאור הגר"א (ס"ק ד) ושאר פוסקים. הארכנו בעניין זה בשו"ת שחר אורך (ח"א סימן יא), עיי"ש.

לדין התלמוד חיובו של האב במצות צדקה בא לידי ביטוי בשני מצבים. בחיובו כלפי ילדיו שמעל גיל תקנת המזונות, ובחיובו כלפי ילדיו קטני קטנים בשיעור שהוא מעבר לבינוני במידה וזהו "די מחסורם".

אין נפק"מ בין שני החיובים לדין הקדימה של האב. כפי שיבואר, האב חייב גם בצדקה קודם האם ושאר קרובים, ורק לאחר שתמוצה הגביה מהאב יש לחייב את שאר הקרובים. אולם יש נפק"מ באב שאינו אמיד. אם מדין צדקה באנו לא ניתן לרדת לנכסיו. ואם מכח תקנת חכמים באנו יש לרדת לנכסיו.

המקורות רבים הם, וכאן נציין לשלחן ערוך אבן העזר (סימן עא סעיף א) שכתב:

"חייב אדם לזון בניו ובנותיו עד שיהיו בני שש, אפילו יש להם נכסים שנפלו להם מבית אבי אמם; ומשם ואילך, זנן כתקנת חכמים עד שיגדלו. ואם לא רצה, גוערין בו ומכלימין אותו ופוצרין בו. ואם לא רצה, מכריזין עליו בצבור ואומרים: פלוני אכזרי הוא ואינו רוצה לזון בניו, והרי הוא פחות מעוף טמא שהוא זן אפרוחיו; ואין כופין אותו לזונן. במה דברים אמורים, בשאינו אמוד, אבל אם היה אמוד שיש לו ממון הראוי ליתן צדקה המספקת להם, מוציאים ממנו בעל כרחו, משום צדקה, וזנן אותם עד שיגדלו."

וע"ע מש"כ השו"ע ביו"ד (סי' רנז סעיף ח).

נפקא מינא נוספת יש, שאם באנו מכח התקנה יורדים לנכסיו גם שלא בפניו, מה שאין כן מדין צדקה. הדברים עתיקים, ונציין לשלחן ערוך אבן העזר (סימן עא סעיף ב):

"מי שהלך למדינת הים והניח בניו כאן, מוכרים מנכסיו לפרנסה עד שיהיו בני שש; אבל מבני שש ומעלה, אין זנין אותם מנכסיו. הגה: וי"א היינו דוקא שלא התחיל לזונן אחר שש, אבל התחיל לזונן, גיזונין מנכסיו, דודאי ניחא ליה בהכי (מרדכי פ' נערה בשם ר"י). וי"א אם אמוד, זנין אותן בכל ענין, משום צדקה (כך משמע בטור)."

ועי' ב"ש (ס"ק ו), ואכמ"ל.

לאחרונה היה מי שרצה לטעון כי תקנת הרבנות הראשית אינה תקנה משפטית אלא היא מדין צדקה. הראינו לדעת לעיל ויתבאר עוד לקמן, שגם אם חיוב מזונות הילדים מדין צדקה הרי שהוא מוטל על האב, לא רק בשיעור הבינוני אלא די מחסורם של ילדיו, ורק אם אינו אמיד יש לגבות משאר קרובים.

אולם האמת תורה דרכה, שתקנת הרבנות הראשית נועדה להעלות את גיל הילדים שאותם חייב האב לזון, והיא תקנה ממונית ולא מהלכות צדקה. לתקנה זו סייגים במקרים מסוימים, סייגים אלו אינם גורעים מתוקפה ועדיין היא תקנה ממונית משפטית.

זו לשון התקנה (הועתקה מפס"ד בית הדין נתניה תיק 290277/7):

"לפנים בישראל אע"פ שמעצם הדין לא היו כופין את האב בממונו לזון את בניו ובנותיו הקטנים אלא עד הגיל של שש שנים, היו מכלימים אותו ומכריזים עליו כדי להכריחו לזונם עד שיגדלו. אך בזמנינו לא איכשר דרא לצערנו וכפייה מוסרית אין כוחה יפה כלל וכלל. החוק הממשלתי אינו נותן

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

סמכות לרבנות בעניין מזונות הילדים אפילו למטה ממש, אלא שבתו המשפט הממשלתיים זקוקים בנידון לפסוק על פי דיני ישראל. ואירעו מקרים שהאב התאכזר מרוע לב בכדי להכריח את אשתו לקבל ממנו גט ובתי משפט הממשלתיים פטרו אותם על יסוד שהילדים היו למעלה ממש. כשטענו מצד הילדים שבדיני ישראל כופין את האב מתורת צדקה אם הוא אמיד, באה התשובה שהחוק הממשלתי אינו יכול להתחשב עם טענה זו [...] כל המתבונן בצדק ישפוט שהמצב דורש תיקון מתאים. בימינו אלה אפילו ילדים מבוגרים קודם שהגיעו לגיל של חמש עשרה, סכנות מוסריות גדולות צפויות להם (לבנות וגם לבנים) אם פרנסתם לא תהיה מובטחת על יסוד משפטי. אין צריך להאריך בדבר המובן לכל מי שעניו פקוחות על מצב ההווי [...] ולאחר שנקבעה תקנה זו על פי הרבנות הראשית לארץ ישראל ומועצתה המורחבת ועל פי בתי הדין הרבניים [...] יהא לתקנה זו כל תוקף ועוז כתקנות שו"ם [...] ויהא זה דין ממש, ועל פיה יפסקו בתי הדין של ישראל בכל ארצנו הקדושה, וממילא... יפסקו כך בתי המשפט של הממשלה [...] אי לזאת קבענו את התקנה [...] כשם שמאז ומעולם עד היום הזה היה כח בית דין [...] לחייב את האב בחיוב משפטי גמור ולכופו בממונו וככל הכפיות האפשריות החוקיות לפרנס את בניו ואת בנותיו עד הגיל של שש שנים – כך יהא מעתה ואילך כוחם יפה לחייב בחיוב משפטי גמור ולכופו בממונו ובכל הכפיות האפשריות החוקיות לפרנס את בניו ואת בנותיו עד הגיל של חמש עשרה שנה.

תקנה זו הובאה על ידי הרבנים הראשיים לישראל (הרב הרצוג והרב עזיאל זללה"ה) לאישור המועצה המורחבת של הרבנות הראשית לארץ ישראל, ובמעמדה הוסכם להעניק לתקנה זו "תוקף משפטי בכח תורתנו הקדושה, ככל תקנות שנעשו בישראל והן חובה להתנהג ולדון על פיהן, החל מראש חודש אדר תש"ד."

הדברים ברורים שהתקנה היא משפטית ולא מדיני צדקה. כך הבהירו גם הרבנים הראשיים הגרי"א הרצוג והגר"צמ"ח עזיאל ואיתם הגרא"מ וליקובסקי זללה"ה, הובאו דבריהם באוסף פסקי דין של הרבנות הראשית לארץ ישראל (ח"א עמוד קנ):

"מוטעת היא ההנחה כאילו תקנת הרבנות הנ"ל מבוססת על החיוב המוסרי של צדקה גרידא. לפי האמת אין הדבר כן, אלא התקנה בעצמה יוצרת חובה משפטית עצמאית גמורה, שהיא איננה נובעת מדיני צדקה כלל ואיננה מוגבלת, איפוא, ע"י ההקף המצומצם של דיני צדקה. תקנת הרבנות הראשית באה להעלות את גיל הילדים, שהאב חייב במזונותיהם, ולא מדין צדקה לעניים, אלא מדין חובת האב למזונות בניו ובנותיו, שכל המונע עצמו או משתמט מזה, הרי הוא חוטא לגבי ילדיו והורס חיי המשפחה בישראל, ואסור לו לאב לנער את חצו מחובה אבהית זאת ולהטילה על הצבור או על האם."

כ"כ הגר"ע הדאיה ובית דינו (פד"ר ח"ג עמוד 307):

"לפי תקנות ביה"ד שדנין לפיהם בבתי הדין בא"י - גם פס"ד זה באשר לכת ניתן לפי הנחה זו - הכח ביד ביה"ד לדון ולחייב את האב במזונות בניו הקטנים אף בעברם גיל השש, בהתאם לגדרי דין החיוב של החוב עבור פחותים ממש לפי הגמ' והשו"ע."

אמנם דנו אם תוקנה תקנת הרבנות גם כשיש לילדים ממון משלהם. בפד"ר (ח"ב עמוד 92) מפי כתבם של הגר"א גולדשמידט ובית דינו כתבו:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"אשר לתקנת הרבנות הראשית לארץ - ישראל משנת תש"ד במזונות ילדים מאחרי שש עד חמש עשרה, לא מוזכר בה חיוב במקרה שיש לילד להתפרנס משלו, - ואין לדון על פי תקנה יותר מהמפורש בה. בהקדמתם מסבירים כבוד הרבנים הראשיים לארץ - ישראל את הצורך בתקנה, נוסף לדין צדקה, כי סכנות גדולות צפויות להם [...] אם פרנסתם לא תהיה מובטחת - וזה שייך רק באין לילד משלו, ולפי זה משמעותה של תקנה זו אינה מעין חיוב שלפני שש; אלא כפיה על החיוב הקיים מתקנת חכמים אחרי שש. "ועד"ז בפד"ר (ח"ג עמ' 172).

יש שרצו ללמוד ממקורות אלו שלדעתם התקנה מדין צדקה.

לענ"ד לא עלה כך על ליבם, שכן בפסה"ד הנ"ל הזכירו את הלשון הברורה של התקנה.

נראה ביאור דבריהם שביש להם משלהם לא תוקנה התקנה, וכידוע שזו דעת הרשב"א בתשובה (ח"ב סימן שצא), וז"ל:

"עוד אמרתם שאותו בן הקטן יש לו נכסים ממקום אחר והאב אינו רוצה לזונו אף על פי שהוא קטן [...] הודיענו הדין עם מי.

תשובה גם בזה הדין עם האב שלא אמרו אלא מפני שאין לו. ושלשה זמנים יש כשהבן גדול ויכול להשתדל אין האב חייב לזונו כלל ואין כופין אותו אפילו בכפיית אסיתא. וכל שהוא קטן כבר שבע כבר תמני ועד שיגדיל כופין אותו בכפיית אסיתא ומכריזין עליו עורבא בעי בני והאי גברא לא בעי בני, לפי שאין הבן עדיין יודע להשתדל. וכשהוא קטן קטנים כופין אותו בבית דין לפי שאין לו ואינו יכול להשתדל כלל. אבל כל שיש לו למה יתחייב האב לזונו."

ואף שלא כן פסק מרן בשו"ע אה"ע (סימן עא סעיף א) לא רצו הרבנים הראשיים דאז לתקן דבר השנוי במחלוקת ראשונים. עוד יש לבאר דבריהם כדלקמן, שאין להוסיף על התקנה מעבר למפורש בה, וביאור זה נראה מכוון יותר בדבריהם. ע"ע פד"ר (ח"ז עמ' 136-151) ושם כלל לא הזכירו את תקנת הרבנות.

עוד רגע אדבר לבאר דברי הראש"ל הגר"ע יוסף זללה"ה.

בשו"ת יביע אומר (ח"ח אה"ע סימן כב) דן בקטנה המסרבת להתראות עם אביה, והביא דברי החלקת מחוקק (סי' פב ס"ק ט) שכתב:

"דהא דאמרינן שיכול האב לומר, כשהבן יותר מבן שש, שאם אין הבן אצלי איני נותן לו כלום, מיירי שהבן אינו רוצה להפרד מאמו, ולכן יש לאב לומר אין עלי חיוב צדקה לפרנסו כל זמן שאינו שומע לקולי, להיות אצלי ללמדו תורה, ושאר דברים שעלי לחנכו בהם."

משמע, לכאורה, שטעמו הוא מפני שאינו מחויב במזונות הבן לאחר שש אלא מתורת צדקה. וכן ביארו דבריו בפס"ד בית דין אשדוד מפי כתבם של הגר"א שמן, הגר"מ צדוק, והגרא"מ שלוש, וז"ל:

"אמנם מרן הראש"ל בשו"ת יביע אומר (חלק ח סימן כב) כתב להוכיח כי התקנה לא באה להפקיע דין צדקה מהאבות המשלמים מזונות לילדיהם, כרחם אב על בנים, אלא רק לכוף על המתאכזרים, וכן מוכח גם בפסקי דין רבניים (חלק ב עמוד 92 ועמוד 298 וחלק ג עמוד 172 וחלק ד עמוד 7 וחלק ה עמוד 336) ולפיכך מזונות הילדים שמעל גיל שש הם בכלל צדקה ואינם חובה מדינא עש"ב."

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ומכח זאת הסיקו, וז"ל:

"אכן לפי הסכמת הפוסקים שכל חוב המזונות שמעבר לגיל שש הוא בגדר צדקה, ואף לאחר תקנת הרבנות הראשית לא בטלה תורת צדקה זו, ומעתה יש לומר כי החל מגיל שש ואילך כל צרכי הילדים בין ההכרחיים ובין שאינם הכרחיים הם בגדר צדקה זו, ומשכך כאשר אין לאב אפשרות לקיים חובה זו לבדו חייבת האם בצדקה זו לדאוג למזונות הילדים."

לאחרונה נפסק כך ע"י ידי בית הדין חיפה בהרכב הרה"ג דניאל אדרי, הרה"ג בן ציון הכהן רבין והרה"ג אלעד עלי (תיק 1013601/2). וז"ל פסק הדין הנ"ל:

"הנה הביא מרן זצ"ל מחלוקת בין גדולי הדור כיצד הבינו את התקנה, שלדעת הגרב"צ עוזיאל בשו"ת משפטי עוזיאל (ח"ב חאה"ע סי' צב עמוד סו) והגאון מהרי"א הרצוג הרב הראשי לארץ ישראל, שלפי תקנת הרבנות הראשית, חייב האב במזונות הילדים עד גיל 15, ככל מה שהוא חייב במזונות בניו ובנותיו עד גיל שש, ואין זה מדין צדקה בלבד, אלא מדין חובת האב במזונות בניו ובנותיו, שאף אם יש לילדים מעל גיל שש נכסים וממון בכל זאת חייב האב במזונותיהם.

לעומתם דעת חברי בית הדין הגדול, הרה"ג רבי עובדיה הדאיה זצ"ל, והרה"ג רבי יעקב עדס זצ"ל, והרה"ג רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל, וכן דעת מוריניו מרן זצ"ל שלפי תקנת הרבנות הראשית, חייב האב במזונות הילדים עד גיל 15, ככל מה שהוא חייב במזונות בניו ובנותיו עד גיל שש, מדין צדקה בלבד, ולכן במקום שיש לילדים אשר הם מעל גיל שש ממון או נכסים שיכולים להתפרנס מהם ואינם זקוקים לצדקה, פטור האב ממזונותיהם."

ואני תמה על ביאור זה בדברי הראש"ל זלה"ה. הלא בגוף דברי הרב מבואר שגם אב שאינו אמיד מחויב מכח התקנה, שכן כתב:

"ולפ"ז בזמנינו שיש תקנה מהרבנות הראשית משנת התש"ד, "שחייב האב לפרנס את ילדיו עד הגיל של חמש עשרה שנה", לא יוכל האב לפטור את עצמו בטענה זו. וע' להרה"ג ר' עובדיה הדאיה בשו"ת ישכיל עבדי ח"ד (חאה"ע סי' טו) שהאריך לבסס תוקף תקנה זו להלכה ולמעשה. וראה עוד בתשובת הגרי"א הרצוג שם. וע"פ תקנה זו דנים ופוסקים מזונות כל בתי הדין בישראל."

וכ"כ בשו"ת יחיה דעת (ח"ג סימן עו), וז"ל:

"שהרבנות הראשית לארץ ישראל התקינה לפי צורך השעה, שבזמנינו יש לחייב את האב במזונות בניו גם היתרים על שש שנים, עד גיל חמש עשרה שנה, וכמו שהאריך בתוקף תקנה זו הרב הגאון רבי עובדיה הדאיה בשו"ת ישכיל עבדי חלק ד' (חאה"ע סי' טו). וראה עוד בתשובת הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג שם. וע"ע בשו"ת ישכיל עבדי חלק ו' (חאה"ע סי' ל"ה). ועל פי תקנה זו דנים ופוסקים בבתי הדין הרבניים כאן, וההוצאה לפועל כופה את האב לבצע את פסק הדין."

אם כן כיצד ניתן לבאר שאינה תקנה עצמית, והרי חייב בה אב שאינו אמיד אף שלא ניתן לחייבו מדין צדקה.

עוד הביא בשו"ת יביע אומר (שם) את לשון התקנה:

"הנה נוסח תקנה הנ"ל הוא בזה"ל: לפנים בישראל, אף על פי שמעיקר הדין אין לכופף את האב לזון את בניו ובנותיו הקטנים אלא עד הגיל של שש שנים,

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מ"מ היו מכלימים אותו ומכריזים עליו כדי להכריחו לזונם עד שיגדלו. אך בזמנינו לא איכשר דרא לצערינו, וכפיה מוסרית אין כחה יפה כלל וכלל. ואירעו מקרים רבים שהאב התאכזר מרוע לב, ובתי המשפט הממשלתיים פטרו אותו על יסוד שהילדים היו למעלה מגיל שש שנים. ושהחוק הממשלתי אינו יכול להתחשב עם הטענה שאם האב אמיד יש לחייבו מתורת צדקה. והרי בימינו אלה אפי' לילדים מבוגרים קודם שהגיעו לגיל של חמש עשרה, צפויה להם סכנות גדולות מוסריות, אם לא תהיה פרנסתם מובטחת על פי יסוד משפטי וכו'."

דבריו ברור מללו שיסוד התקנה הוא משפטי.

אמת נכון הדבר, כי הרב זללה"ה דן בשלוש הלכות שבהן לא יהא שווה דינו של האב במזונות בניו היתרים על גיל שש למזונות קטני קטנים, ואף על פי כן אין בכך כל סתירה.

בשו"ת יחזה דעת (ח"ג סימן עו) דן בשאלה אם יכול אב לנכות מדמי מעשר כספים את ההוצאות שמוציא לפרנסת בניו ובנותיו הגדולים. בתוך דבריו דן אם תקנת הרבנות הראשית תגרום שיופקע חיוב צדקה מן האב משום שהתקנה יצרה חיוב ממוני, וביאר שלא כך הוא אלא נותר דין צדקה בעינו:

"שיכול האב לנכות דמי פרנסת בניו ובנותיו היתרים על שש שנים ממצות המעשר. לפי שלא באה התקנה הנ"ל להפקיע מצות הצדקה מהאבות המפרנסים את בניהם ובנותיהם, אלא רק לכוף על הנוהגים באכזריות על בניהם ובנותיהם, ונוטשים אותם בעירום ובחוסר כל, להכריחם ולכופם לזון ולפרנס את בניהם שלומדים עדיין בבתי הספר ואומנות, עד שיהיו בגדר חי נושא את עצמו ולמצוא טרף לנפשם. וההכלמה שהוזכרה בגמרא (כתובות נ' ע"ב) עורבא בעי בני והוא גברא לא בעי בני, לא תועיל לאנשים אלה כלל. כי בדברים לא יוסר עבד. גם בוש לא יבושו והכלם לא ידעו. והכי דיינינן להו ולכל אלימי דחבריייהו (ב"מ ל"ט ע"ב), אבל לא כאלה חלק יעקב הישרים בלבנותם צדקתם עומדת לעד."

בדבריו יש לכאורה כפילות, שמחד כתב שהתקנה תקנה גמורה היא ומאידך כתב שדין צדקה נותר בעינו. נראה ביאור דברי הרב שאף שהתקנה היא תקנה משפטית גמורה, מכל מקום לא באה לבטל את דין צדקה וכל מה שנותן האב לבניו ובנותיו שאינם קטני קטנים דין צדקה לו, אלא שכופין אותו גם באינו אמיד ויורדים לנכסיו גם שלא בפניו. אולם כל עוד שהאב זן את בנו לא באה תקנה זאת לידי ביטוי בפועל, והחיוב הוא מדין צדקה. רק כאשר יש צורך לכוף, כגון שאין האב זן את בנו, תוקנה התקנה.

יסוד הדברים הוא שהתקנה תוקנה לצרכים מסוימים ואין להרחיבה מעבר לצורך. כיון שכך אף שפשוט שהתקנה באה לחייב את האב חיוב ממוני גמור, לא באה התקנה לבטל ממנו מצות צדקה. זה מה שכתב בשו"ת יביע אומר (ח"ח אה"ע סימן כב):

"נמצא שהתקנה הנ"ל לא באה להפקיע תורת צדקה מהמשלמים מזונות לבניהם ובנותיהם כהלכת גוברין יהודאין, שעושים זאת ברצון טוב, וכרחם אב על בנים, אלא כוונת התקנה לכוף על אלה המתאכזרים על בניהם, ומשאירים אותם בעירום ובחוסר כל, ולחייבם לזון ולפרנס אותם כהלכה."

דו"ק שלא כתב שאין התקנה ממונית, שזה ודאי אינו, אלא שתקנה זו על אף היותה תקנה גמורה לא באה להפקיע דין צדקה מהאב. זו כוונתו במה שכתב בשו"ת יביע אומר (שם) בסוף דבריו:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"ואפי' אם תמצא לומר שלא יצאנו מידי ספק בכוונת התקנה הנ"ל, כבר כתב מרן בש"ע אה"ע (סי' קיח ס"ו), כל דבר שאינו מפורש בתקנה נעמידנו על דין תורה. וכ' ע"ז הרמ"א בהגה, וכן כל ספק שיש בתקנה על יורשי האשה להביא ראייה, שאין מוציאים ירושת הבעל מספק. ב"י בשם תשובת הר"ן. ע"כ. וע"ע בביאורי הגר"א (שם סק"ז). ובספר נחל יצחק (ח"מ סי' כה, בקונטרס ספק תקנה ענף י', דכ"ח סע"ד והלאה)."

דבריו מבוארים שהתקנה תקנה גמורה היא אך אין להוסיף עליה, וכל שיש ספק בדבר יש להעמיד הדבר כעיקר הדין. ויסוד הדבר נלמד ממה שכתב הרא"ש בתשובה (כלל נה סימן ז) לגבי תקנת טוליטולה שכל שיש ספק בתקנה יש לחזור לעיקר הדין, וכן נפסק בשולחן ערוך (אה"ע סימן קיח סעי' ו). כשם שהדברים נכונים לגבי תקנת טוליטולה כך הם נכונים ביחס לכל תקנה.

לפי יסודו זה שאין להוסיף על המפורש בתקנה, מובן מדוע נקט שלא תוקנה התקנה בכל גווני אלא רק כשאין לבן נכסים, כמ"ש בשו"ת יביע אומר הנ"ל:

"ולכן אף בזמנינו אם יש לבן נכסים שאפשר לו להתפרנס מהם אין מחייבים את האב לפרנסם. וכמ"ש בטוש"ע (סי' עא). וכן פסקו חברי בית הדין הגדול, הרה"ג רבי עובדיה הדאיה, והרה"ג רבי יעקב עדס, והרה"ג רבי יוסף שלום אלישיב. והובאה תשובתם בקובץ פסקי דין של בתי הדין הרבניים, ח"ד (עמוד ז). ע"ש. וראה עוד בקובץ פסקי דין הנ"ל ח"ב (עמוד צב) וח"ג (עמוד קעב). ע"ש."

מה שציינ הרב לפד"ר ח"ב (עמוד צב) הוא מה שהובא לעיל מפי כתבם של הגר"א גולדשמידט ובית דינו שכתבו:

"אשר לתקנת הרבנות הראשית לארץ-ישראל משנת תש"ד במזונות ילדים מאחרי שש עד חמש עשרה שנה, לא מוזכר בה חיוב במקרה שיש לילד להתפרנס משלו, - ואין לדון על פי תקנה יותר מהמפורש בהכאמור לעיל אין כוונתו לומר שהתקנה מדין צדקה אלא שיש להגדיר את התקנה לפי המפורש בה ולא להוסיף עליה."

הדברים ברורים שהתקנה גמורה ואין להוסיף עליה.

ע"ע פד"ר (ח"ד עמוד ז), וד"ל:

"גם לפי תקנת הרה"ר משנת תש"ד: לחייב את האב לפרנס את ילדיו עד הגיל של חמש עשרה שנה - נראה שבמקרה ויש רכוש להילדים אין חיוב על האב לפרנס אותם. עיין בסעי' ג' בתקנות הנ"ל: לפנים בישראל אף על פי שמעצם הדין לא היו כופין את האב בממונו לזון את בניו ובנותיו הקטנים אלא עד הגיל של שש שנים, היו מכלימים אותו ומכריזים עליו כדי להכריחו לזונם עד שיגדלו. אך בזמנינו לא איכשר דרא לצערנו וכפיה מוסרית אין כוחה יפה כלל וכלל [...] ואירעו מקרים שהאב התאכזר מרוע לב [...] ובתי משפט הממשלתיים פטרו אותם על יסוד שהילדים היו למעלה משש. כשטענו מצד הילדים שבדיני ישראל כופין את האב מתורת צדקה אם הוא אמיד, באה התשובה שהחוק הממשלתי אינו יכול להתחשב עם טענה זו [...] כל המתבונן בצדק ישפוט שהמצב דורש תיקון מתאים. בימינו אלה אפילו ילדים מבוגרים קודם שהגיעו לגיל של חמש עשרה, סכנות מוסריות גדולות צפויות להם אם פרנסתם לא תהי' מובטחת על יסוד משפטי [...] מתוך הדברים האמורים לעיל יש להניח כי התקנה: לחייב את האב בחיוב משפטי גמור ולכופו בממונו לפרנס את בניו ובנותיו עד הגיל של חמש עשרה שנה -

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

היא לילדים כאלה דלית להו מגרמייהו כלום והם תלויים בחסדי אביהם ולא בילדים שפרנסתם מובטחת.

דו"ק בדבריהם שהתקנה גמורה היא אך תוקנה רק למה שמפורש בה. ומה שכתב ביביע אומר (שם):

"והגם שראיתי להגרבי"צ עוזיאל בשו"ת משפטי עוזיאל (ח"ב חאה"ע סי' צב עמוד שס), שכתב, ולענין מזונות הבת הצעירה מרים, שהיא כיום בגיל י"ד שנה, יפה ונכון מאד כתב חברי הגאון מהרי"א הרצוג הרב הראשי לא"י, שלפי תקנת הרבנות הראשית, חייב האב במזונותיה, ככל מה שהוא חייב במזונות בניו ובנותיו עד גיל שש, ואין זה מדין צדקה בלבד, אלא מדין חובת האב במזונות בניו ובנותיו, שאסור לו לאב לנער את חצניו מחובה אבהית זו ולהטילה על האם וכו'. ע"ש. ומשמע שהחיוב במזונות עד גיל ט"ו, היא כחיוב האב ממש במזונות בניו עד גיל שש. ולפ"ז אפי' יש לבנים נכסים חייב לזונם ולפרנסם. מ"מ נ"ל העיקר כהוראת בית הדין הגדול הנ"ל."

אין כוונתו לומר שאין התקנה חיוב גמור, אלא שהבנת הרבנים הראשיים דאז זללה"ה הייתה שהתקנה באה להרחיב באופן מוחלט את חיוב המזונות של קטני קטנים עד גיל חמש עשרה, וכל ההלכות הנוהגות בקטני קטנים ינהגו עד גיל חמש עשרה. על כך חלק הרב זללה"ה וסבר שאף שהתקנה היא משפטית ומוחלטת לא נתקנה אלא לעניינים שלשמש באה, ולכן אם יש לילדים נכסים האב פטור מלזונם מעיקר הדין ועל אופן כזה לא נאמרה התקנה, וכמו שכתבו חברי בית הדין הגדול בפד"ר ח"ד הנ"ל.

עוד דן בשו"ת יביע אומר (ח"ח אה"ע סימן כב) בקטנה המסרבת להתראות עם אביה. לעניין צדקה, הדין הפסוק הוא שיכול האב לומר אם אינו אצלי איני מעלה לו מזונות. אמנם כיון שתקנת הרבנות באה לקבוע חיוב משפטי גמור, עולה לכאורה חידוש גדול שגם כאשר ישנה סרבנות קשה יהא האב חייב במזונות ילדיו. גם על כך השיב הרב שאין להוסיף על התקנה מעבר למפורש בה, ונותר הדין בעינו. אלא שיש להקשות, שכאן לא ניתן לבאר כמו שכתבנו לעיל שכל שלא נזקק בית הדין לדבר נותר חיוב האב מדין צדקה, שכן מדובר באופן שהבת בפועל אינה ניזונת ותבעה מזונות מאביה ואפילו הכי נפטר האב.

על דרך הרב נראה לבאר דבריו שאין להוסיף על התקנה מעבר למפורש בה. כיון שכך, אם דין צדקה "מונע" מלחייב את האב, כגון שהבן מסרב לראותו, לא ניתן לכוף את האב על כך, שאין לחייבו יתר על דין צדקה אלא לפי המפורש בתקנה והוא באינו אמיד, אך לחייבו יתר על דין צדקה במה שלא מפורש לא ניתן.

אולם, לעניין חיוב האם מאן דכר שמה, הלא זו גופה התקנה לחייבו גם באינו אמיד. ואם לא גבינו מהאב כי אין לו, בזה פשיטא שהדין לדיני צדקה.

ע"ע פד"ר (חלק יג עמוד 8) מפי כתבו של הרה"ג ברוך רקובר זצ"ל ובית דינו שכתבו וז"ל:

"כן יש לעיין, בזמננו, כאשר בתי הדין הרבניים בישראל מחייבים מזונות לאב עבור ילדיו עד גיל חמש עשרה שנה מכח תקנות הרבנות הראשית לארץ ישראל משנת תש"ד, האם התקנה היא מגדרי צדקה או לא. בפסקי דין שפורסמו בקובצי הפד"ר, יש דיעות שונות בזה. לא נכריע כעת בבירור שהתקנה היא בגדר צדקה, אבל עכ"פ יש ספק בזה, וכאשר יש ספק בתקנה, הדין הוא שמעמידים על דין תורה. וכמ"ש בשולחן ערוך אבן העזר סימן

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ק"ח סעיף ה': "דבר שאינו מפורש בתקנה נעמידנו על דין תורה". וראה מ"ש בזה בשדי חמד כללים מערכת התי"ו כלל ס"א.

דו"ק שפירוש דבריהם כנ"ל שהתקנה המשפטית הגמורה היא "בגדרי צדקה".

כ"כ להדיא גם בשו"ת ציץ אליעזר (חלק טז סימן מד אות ה), וז"ל:

"וכשם שמעיקרא דדינא בחיוב האב לזון את בנו או את בתו דינא הוא דאם מרחיקים את הבן הקטן או את הבת הקטנה מאביהם שלא יוכל לראותם ולחנכם אין האב מחויב בהולכת מזונותיהם אצל אמם, כך כשחייבו מתורת צדקה, או תיקנו לאחר מיכן שיפרנסום, ואפילו כשהם אצל אמם, לא חייבו ולא תיקנו יותר ממה שהיה מחויב לפני כן מעיקרא דדינא בגיל קטנותם."

וא"כ – מאחר שלא פורש בתקנה שהחיוב הוא יותר מגדרי צדקה, נעמיד את הדין של חיוב מזונות לילדים שלמעלה מגיל שש על דין תורה דצדקה, ואין בכהאי גוונא לפסוק ולהוציא מזונות מהאב. ובר מן דין, סביר להניח, שהתקנה לא הייתה לחייב מזונות לילדים שמתנכרים לאביהם.

והנה מצאתי שגם בתקנת טוליטולה עצמה דנו כעין מה שדנו בדורותינו בתקנת הרבנות הראשית.

הטור אבן העזר (ראש סימן קיח) הביא את תקנות טוליטולה, שהראשונה שבהן עוסקת בעניין הפקעת ירושת הבעל, וז"ל:

"כשתמות האשה תחת בעלה והניחה ממנו זרע של קיימא בין שיהיה בן או בת שכוונתנו בזרע של קיימא שיהיה אותו הזרע בחיי האם ואחר פטירתה ל' יום שלימים או יותר מכל מה שימצא מעזבונה שהוא מבגדים שלה או קרקע נדוניתה או קרקע קנוי בשמה יחלוק אותו הבעל עם אותו הזרע לחצאין בשוה."

נזכרה תקנה זו גם ברמ"א (אה"ע סי' קיח סעיף ח), וז"ל:

"במקום שיש תקנה שירשי האשה יחלוקו עם הבעל כשמתה האשה תחלה, יפרעו תחלה כל החובות שהבעל חייב."

וכן הובאה בספר התקנות כרם חמר (תקנה ג).

בשו"ת תשב"ץ (ח"ב סימן רצב) הביא תקנה כעין זו, ודן שם האם האב חייב לזון את הילדים גם כשלקחו מכח התקנה חלק המגיע לו מעיקר הדין. הוא הביא את מחלוקת הראשונים האם האב חייב לזון את בניו קטני קטנים כשיש להם משלהם, וכתב:

"אבל בכיוצא בזה אני אומר שהכל מודים שאין האב חייב לזונו כיון שהוא יורש מכח התקנה מה שהוא יורש האב מד"ת. וזהו כשהן קטני קטנים שחייב לזונם מן התקנה וכ"ש שאם הם מבני ו' ולמעלה שאינו חייב לזונם אלא בתורת צדקה שהוא פטור כיון שיש נכסים ואפילו כלי קרנא ואם ברצון נפשו רוצה לזונם תבא עליו ברכה."

וע"ע מה שהאריך בזה מהר"א בן טוואה (נדפס בשו"ת התשב"ץ ח"ד לאחר הטור הרביעי סימן קל), וביאר קרוב למה שכתבנו לעיל בעניין זה.

וע"ע בשו"ת דברי יקותיאל (ליקוטי חשן משפט אות מ) שהביא עניין זה בשם מנהגי ארג"ל (דף קיג).

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

והנה, בגוף תקנת טוליטולא לא נזכר כלל עניין זה של חיוב האב במזונות קטני קטנים כאשר נטלו מכח התקנה חלק בירושת אימם, ואף על פי כן היה פשוט שבאופן זה לא יתחייב האב במזונות. וטעם הדבר הוא שיש לצמצם התקנה ולא להרחיבה, ואם יש ספק אם כלול הדבר בתקנה הדרן לדברי השלחן ערוך (אבן העזר סימן קיח סעיף ה) הנ"ל, שכל דבר שאינו מפורש בתקנה יש להעמידו על דין תורה.

הדרן לנדון דידן. נתבארו דברי ג"ע הראש"ל זצ"ל שהתקנה היא תקנה משפטית גמורה, אך אין להרחיבה מעבר למפורש בה – ולכן אם יש לבנים נכסים פטור האב מלזון אותם, וכן אם הבן סרבן קשר האב אינו מחויב לזונו – וכל שזנם ולא הזדקקו בית דין לדבר מקיים הוא מצות צדקה.

אף שדי במה שכתבנו לעיל יש גם להטעים הדברים באופן נוסף.

בשו"ת חתם סופר (אבן העזר ח"א סימן קלג) דן בפנויה שטענה שנתעברה מאדם מסוים והוא כופר או טוען איני יודע, וכתב:

"אם איננה משודכת שלו ולא באה אלא לתובעו בעד מזונות הולד לא תוכל להשביעו אפי' היסת שאינו יודע וזה מכמה טעמים [...] ועוד בה שלישי' כיון שכל חיוב המזונות לבנו הוא בתורת צדקה לא תוכל להשביעו ע"ז".

וכ"כ בשו"ת חת"ס (אה"ע ח"ב סימן קס).

ובשו"ת מנחת הקומץ (סימן קא אות ד) הקשה על דבריו שעד גיל שש החיוב הוא ממוני ולא מתורת צדקה, עיי"ש.

יש ליישב, שאף החיוב ממוני – שורשו נעוץ בדין צדקה, ולכן אין האם בעלת דין ואינה יכולה להשביע את האב בטענתה. כיון שכך, מסתבר הדבר שכשהורחב חיוב זה בתקנת הרבנות הראשית, אין הכרח להרחיבו מעבר לדיני צדקה.

תקנת הרבנות הראשית נתקנה בשנת תש"ד ובה חיוב האב במזונות ילדיו עד גיל חמש עשרה, והובאה לשונה לעיל. כידוע, בעת כהונתם של הרבנים הראשיים לישראל הגר"א שפירא והגר"מ אליהו זללה"ה הורחבה עד גיל שמונה עשרה, הדברים עתיקים ואכמ"ל.

ד. חיוב האם במזונות ילדיה מדין צדקה

הראינו לדעת שחיוב המזונות מוטל על האב בלבד לכל הפחות עד גיל חמש עשרה. יש לדון בנוסף בחיוב צדקה. מעיקר הדין חיובו של האב במצות צדקה בא לידי ביטוי בשני מצבים. בחיובו כלפי ילדיו שמעל גיל תקנת המזונות ובחיובו כלפי ילדיו קטני קטנים בשיעור שהוא מעבר לבינוני במידה וזהו "די מחסורם". בדין צדקה זה יש לדון האם הוא מוטל על האב בלבד או שיש לחייב בו גם את האם. יש לדבר משמעות גם למי שמשום מה אינו מקבל את תקנת הרבנות הראשית או למי שיפסוק שלא כדעת מר"ן וידחה את תקנת אושא מהלכה.

עניין זה רבו ענפיו וללבנו יש צורך בכמה הקדמות כפי שיבואר בפרקים הבאים.

ה. דין משפחת אם בירושה

בגמרא ב"ב (דף קח ע"ב - קט ע"א) הובאו שתי שיטות כמקור לכך שהאב יורש את בנו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

דרך ראשונה: "שאר זה האב מלמד שהאב קודם לאחין".

מקשה הגמרא שם (דף קט ע"ב): "וממאי דשאר זה האב דכתיב שאר אביך הוא אימא שארו זו האם דכתיב שאר אמך היא". נראה שלמדו חכמים שפירוש הפסוק "ערות אחות אביך לא תגלה שאר אביך היא" (ויקרא יח, יב) אינו שהאחות קרובת האב, אלא שיש בה קרובת האב והאב הוא הנקרא שאר. מתרצת הגמרא (שם):

"אמר רבא ממשפחתו וירש אותה משפחת אב קרויה משפחה משפחת אם אינה קרויה משפחה דכתיב למשפחותם לבית אבותם".

לא חזרה בה הגמרא מכך שאמו נקראת "שאר", אולם לשון הפסוק בירושה היא "ואם אין אחים לאביו ונתתם את נחלתו לשארו הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה" (במדבר כז, יא) ואם כן אין די בכך שיהא "שאר" על מנת ליורשו אלא צריך שיהא "שאר" ממשפחתו, ע"י בתרגום אונקלוס (ויקרא פרק יח ופרק כ) שבכל מקום שנכתב "שאר" תירגם "קריביה".

אם כן אמו של אדם היא קרובתו, אך לא ממשפחתו, ולכן אינה יורשת אותו.

היה מקום לומר שאין כאן הגדרה כללית בדין ירושה אלא בדין ירושת "שאר" בלבד שאין יורש אלא "שאר" ממשפחתו והוא האב ולא האם. אמנם בגמרא שם (דף קי ע"ב):

"אחין מן האב נוחלין ומנחילין [...] ממשפחתו וירש אותה כתיב משפחת אב קרויה משפחה משפחת אם אינה קרויה משפחה".

כאן הגדרה רחבה יותר בכל קרובות הירושה, שנלמדה מהפסוק שדיבר באב: "לשארו הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה" (במדבר כז, יא).

למדו חכמים שאין כאן הגדרה פרטית בירושת אב אלא הגדרה כללית שהירושה אינה תלויה בקרובה בלבד אלא בקרובת "משפחה" ומשפחת אם אינה קרויה משפחה.

יתר על כן, הדין הוא שהבן יורש את אמו כמבואר במשנה ב"ב (דף קח ע"א) ובגמרא שם (דף קיא ע"א).

ופירש הרשב"ם (ב"ב קח ע"א): "האיש נוחל את אמו – אבל לא מנחיל שהרי קרובי האב יורשים אותו דמשפחת אם אינה קרויה משפחה". ואם כן אף האם עצמה אינה קרויה משפחה.

יש לדון מהו טעם הדבר שתלויה הירושה במושג "משפחה".

לכאורה ניתן היה לומר שכיון שגם האב וגם האם הינם קרובים שכן שניהם נקראים "שאר", אין עדיפות למשפחת האב על משפחת האם מצד הקרובה, אלא יש כאן גזרת הכתוב לענין ירושה שרק קרובים מן האב יורשים.

הדרך ללמד זאת היא על ידי המינוח "משפחה" שעניינו משפחת אב. למושג "משפחה" אין חשיבות כשלעצמו והוא רק מראה מקום לדין ירושה שהוא בקרובי האב. לדרך זו סיבת הירושה היא הקרובה בלבד ולשון הכתוב "ממשפחתו" גזה"כ שרק קרובים מן האב הם בכלל הירושה.

יש להוכיח שאין הדבר כך, שכן לדרך זו גם הביטוי "משפחה" אין בו תוכן עצמי המתייחס למשפחת האב אלא מעין מראה מקום לפסוק "למשפחתם לבית אבותם".

אולם הגמרא ב"ב (דף קט ע"ב) הקשתה מהפסוק: "ויהי נער מבית לחם יהודה ממשפחת יהודה והוא לוי" (שופטים יז, ז), וסברה הגמרא שפירוש הפסוק הוא שאביו מלוי ואמו מיהודה ואעפ"כ קראוהו "משפחה", והוכיחו מכאן שגם משפחת אם קרויה משפחה. וקשה שלא מצאנו

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

טעם שלא תקרא משפחת האם משפחה, אלא זהו מינוח לשוני בלבד ללמדנו דיני ירושה שתלויים בקורבת האב, ומה בכך שנקט הכתוב בשופטים שגם משפחת האם קרויה משפחה.

נראה שענין מהותי יש כאן ושני מושגים הם: המושג "קורבה" והמושג "משפחה". "קורבה" יכולה להיות בין מן האב ובין מן האם, ואילו "משפחה" היא מן האב בלבד.

לענין ירושה נאמרו שתי הגדרות "שארו" – קורבה, "ממשפחתו" – משפחת אב.

בשני העניינים תלויה הירושה – בקורבה ובמשפחה, ומשפחת אם אינה קרויה משפחה ולא ינקוט הכתוב על משפחת האם שם "משפחה", ומכאן ביאור הקושיה מהפסוק בשופטים.

בזה יתבאר שמצינו קורבת אם לענין עריות, פסול עדות, אבלות וטומאת כהן, שכן אמו של אדם קרובתו – שארו היא, אך ירושה אינה תלויה בקורבה בלבד אלא גם במשפחה.

אם כן יש לעיין בגדר המושג משפחה.

ו. מקור דין משפחת אב

בגמרא ב"ב (דף קז ע"ב): "משפחת אם אינה קרויה משפחה דכתיב למשפחותם לבית אבותם".

הדברים מכוונים לכתוב בראש חומש במדבר: "שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחתם לבית אבתם" (במדבר א, ב).

הבנת חכמים היא שלא במקרה נמנו יוצאי הצבא – "למשפחתם לבית אבתם" דוקא, אלא כך ראוי שיהא המנין תלוי במשפחת האב.

רבנו גרשום גרס אחרת: "ומשפחת אב קרויה משפחה דכתיב ויתילדו על משפחתם לבית אבתם". כוונתו לפסוק שם (א, יח): "ואת כל העדה הקהילו באחד לחדש השני ויתילדו על משפחתם לבית אבתם".

עי' ירושלמי יבמות (פ"ב ה"ו) שהובא פסוק זה, וכן הביאו רש"י יבמות (נד ע"ב ד"ה יש לה חייס).

היה מקום לומר שהמושג "משפחה" נוגע לירושה בלבד. הירושה תלויה במה שהיורש "קם תחת" מורישו, עיי"ש בגמרא (קח ע"ב): "מרבה אני את הבן שכן קם תחת אביו [...] אדרבא מרבה אני את האח שכן קם תחת אחיו". הגדרה התורה שרק מי שהוא ממשפחת אב קם תחת המוריש. מה שנזכר הדבר במניין שבספר במדבר הוא משום שיוצאי הצבא בישראל הם נוחלי הארץ ויורשיה, ולהם ניתנה הארץ לכשיכבשוהו, ובירושת הארץ עסקינן שגם היא תלויה בדין משפחת אב כדין כל ירושה.

אולם אם יכל הדבר להתפרש בלשון הכתוב: "למשפחתם לבית אבתם", הוא דחוק בלשון הכתוב "ויתילדו על משפחתם לבית אבותם", ותירגם אונקלוס: "ואיתיחסו על זרעיתיהון לבית אבהתיהון", וכן בתרגום יונתן בן עוזיאל. מכאן מקור לפרש"י (במדבר א, יח): "ויתילדו על משפחתם – הביאו ספרי יחוסיהם ועידי חזקת לידתן כל אחד ואחד להתיחס על השבט".

נראה שהמושג "משפחת אב" עניינו שיחוסו של אדם נקבע לפי אביו. זהו הביאור הפשוט לפסוקים בספר במדבר העוסקים במניין שהוא "למשפחתם לבית אבותם" ומנין זה בא לקבוע את יחוס הבנים אחר אבותיהם.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

הלשון "ויתילדו על משפחתם" מבארת מושג זה, ולכן נקטוה הירושלמי ור' גרשום.

אין כאן מחלוקת בבלי ירושלמי, שכן רש"י ביבמות (דף נד ע"ב) הביא את הפסוק "ויתילדו על משפחתם לבית אבותם" ואילו במסכת קידושין (דף סו ע"ב ד"ה כהנת) הביא את הפסוק "למשפחתם לבית אבותם". נראה ששני הדברים אחד הם, וביאורם שהיחס תלוי במשפחת האב.

גם את דין הירושה תלתה תורה במשפחת האב. אין די להיות קרוב לנפטר, אלא יש צורך להתייחס אחריו.

לדרך זו יוסבר מדוע מצאנו דין זה של משפחת אב לא רק לעניין מנין יוצאי צבא וירושה אלא בעניינים נוספים, שגם הם נובעים ממושג היחס כפי שיתבאר לקמן עוד, ויוכח משם גם ענין זה.

והנה ביחס למניין ולירושה, משפחת אב קרויה משפחה ואין יורשים מן האם יורשים. ואפילו יש קרוב שהוא רחוק מאוד מן האב יש להקדימו (ודנו רק אם אין קרובים מן האב בלבד), אף שהקרוב מן האם הוא "קרוב יותר" מכל מקום אינו "ממשפחתו", ויורש "קרוב רחוק" מן האב שהוא גם "ממשפחתו".

לפי מה שיתבאר באות הבאה, נראה שהמניין בתחילת פרשת במדבר וכן בפרשת פנחס בא לייחס את בני ישראל איש איש לשבטו.

את יחוס השבט מקבל האדם מאביו, ועל זה נאמר "למשפחתם לבית אבותם" ו"ויתילדו על משפחתם לבית אבותם", לכן הקשר הפרשה נוגע לדגלי מדבר שעניינם יחוס השבט.

ז. משפחת אב לענין יחוס

בגמרא יבמות (דף נד ע"ב):

"ערות אחות אביך לא תגלה בין מן האב בין מן האם [...] ערות אחות אמך לא תגלה בין מן האב בין מן האם. למה לי למכתבא באחות אב למה לי למכתבא באחות אם. אמר רבי אבהו צריכי דאי כתב רחמנא באחות אב שכן יש לה חייס אבל אחות אם אימא לא, ואי כתב רחמנא באחות אם שכן ודאית אבל אחות אב אימא לא צריכא".

מבואר בגמרא שלאחות האב עדיפות על אחות האם במה שיש לה "חייס".

עניינו של "חייס" זה פירש רש"י: "יש לה חייס – דמשפחת אב קרויה משפחה דכתיב ויתילדו על משפחתם לבית אבותם".

הנה מבואר שגם לגבי עריות יש משמעות לדין משפחת אב. יש ערוה שאין לה חייס, ויש ערוה שיש לה חייס והיה מקום לומר שחמורה היא.

אחות האב מתייחסת היא לבן אחיה וחמורה היא בזה מאחות האם. אמנם בגמרא שם מבואר שאחות האב נאסרה בין שהיא אחות אב מן האב ובין שהיא אחות אב מן האם, אף שאחות האב מן האם אין לה חייס. נראה שהאיסור הוא "שאר אביך היא" (ויקרא יח, יב) וכיון שהבן מתייחס אחר אביו, אחות אביו בין מן האב בין מן האם הן בכלל "שאר אביך". המושג "חייס" מתייחס לא לחייס של האחות לאח אלא לחייס של הבן לאביו, שאחותו של האב אסורה לו משום שהיא "שאר אביו".

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מכל מקום מצאנו שהאדם מתייחס לאביו ולא לאמו. זהו ביאור פסוקי התורה בתחילת ספר במדבר שהובאו לעיל.

בסוגיה ביבמות יש לדבר השלכה על פרשת עריות, אף שהיחוס של הבן לאביו אינו נוגע לעצם המושג ערוה אלא לעובדה שהבן מתייחס אחר אביו, וכאן מוכח שהמקור שהובא מהפסוק "למשפחתם לבית אבותם" אינו לשוני בלבד וגם אינו לענין ירושה בלבד, אלא קובע את יחוסו של האדם למשפחת אביו בלבד.

על דרך זו מצאנו בגמרא נזיר (דף מט ע"א) בענין טומאת כה"ג לקרוביו שאם נאמר שאינו מטמא לאמו "הוה אמינא אמו לא ליטמא לה דלאו אזיל זרעא בתרה אבל אביו כיון דאמר מר למשפחתם לבית אבתם אימא ליטמא ליה קא משמע לן". גם כאן נקבע יחוסו של האדם לאביו.

יתר על כן מצאנו בסוגיה קידושין (דף סט ע"א) בישראל שנשא ממזרת: "סלקא דעתך אמינא למשפחתם לבית אבתם כתיב, אתא לו אפקיה". כאן מבואר שיחוס המשפחה של האדם נקבע אחר אביו ואלמלא שנאמר "לו – הלוך אחר פסולו" היה בנם של ישראל וממזרת, ישראל כאביו ולא ממזר כאמו. יש כאן מדרגה נוספת. לא זו בלבד שהאדם מתייחס אחר אביו, אלא גם מקבל ממנו מעמדו כישראל, כהן, ממזר וכו'. כן כתב גם רש"י קידושין (דף סו ע"ב ד"ה כהנת) בעניין בן כהן שהוא כהן וכיו"ב, כי "למשפחתם לבית אבתם כתיב". וכ"כ הרמב"ם (פ"ט מהלכות איסורי ביאה ה"טו): "כהנים ולוים וישראלים מותרים לבוא זה בזה והולד הולך אחר הזכר שנאמר ויתילדו על משפחתם לבית אבתם, בית אביו היא משפחתו ואין בית אמו משפחתו".

כך מבואר גם בגמרא בכורות (דף מז ע"א), עיי"ש.

וע"ע קהילת יעקב (קידושין סימן מט) שכתב, וז"ל:

"דהיסוד דלמשפחותם לבית אבותם היינו בדיני יוחסין שעניינו הוא שהבן משיג דיני מולידי ובעצם מעצמיו וכענין ברא כרעיה דאבוה ה"נ תיכף בשעת יצירתו נמשכים עליו דיני האב ונחשב כמותו".

ח. משפחת אב בגאולת הנמכר לגוי

בגמרא יבמות (דף נד ע"ב):

"ודודתו דפשיטא ליה לתנא דמן האב ולא מן האם מנא ליה. אמר רבא אתיא דודו דודו כתיב הכא ערות דודו גילה וכתיב התם או דודו או בן דודו יגאלנו מה להלן מן האב ולא מן האם אף כאן מן האב ולא מן האם. והתם מנלן אמר קרא ממשפחתו יגאלנו משפחת אב קרויה משפחה משפחת אם אינה קרויה משפחה."

שני דינים נלמדו כאן.

הדין האחד שאיסור דודתו (כל', אשת אחי אביו) הוא דוקא באשת אחי אביו מן האב. דין זה מובן, כמבואר בגמרא שם, שמשפחת אב יש לה חיים ודין עריות יכול להיות תלוי ביחוס האב דוקא.

הדין השני גאולת קרובו הנמכר לגוי. דין זה לכאורה אינו נובע מיחוס אלא הוא חיוב של בין אדם לחברו.

ניתן להבין שקרוביו של אדם מחויבים לפדותו יותר משאר אדם. אולם כפי שהתבאר לעיל, גם קרובים מן האם קרובים הם ומעלת משפחת אב אינה משום שקרובי האב הם יותר קרובים,

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אלא משום שהאדם מתייחס אחר אביו, ואם כן לא מבואר מדוע חיוב הגאולה יהיה במשפחת האב ולא במשפחת האם?

המאירי (יבמות נד ע"ב) כתב:

"לפי דרכנו למדנו בנמכר לגוי שקרובי האם אינם בכלל מצות גאולה... ואם לא פדוהו קרובים או שאין ידם משגת מצוה ביד כל ישראל לפדותו. ויראה שאף קרובי האם אין כופין אותן".

מדברי המאירי עולה שיש התאמה בין משפחת אב בירושה ובגאולת קרובים ובשניהם משפחת אם אינה קרויה משפחה ואין חיוב הגאולה מוטל על קרוביו מן האם כלל.

עוד מבואר בדברי המאירי שחיוב הגאולה אינו מוטל על "משפחת האב" גרידא אלא על "קרובים מן האב" וגם בגאולת קרובים יש שני פרטים לחיוב הגאול: שיהיה ממשפחתו ושיהיה קרובו. גם כאן עולה שיתכן שיהיה קרוב מן האם שהוא קרוב יותר מהקרוב מן האב אך לא יהא חייב לגאול את קרובו כיון שאינו ממשפחתו.

אפשר שטעם הדבר שלגאולה גם יש משמעות לייחוס, שהאדם מחויב להשיב את קרובו המתייחס לו למעמדו הראשון ויש בזה ענין דומה לירושה.

וכ"כ בשו"ת מהרשד"ם (אה"ע סוף סימן קפא):

"גם אני אומר שמה שטוען למך שתתן אם הבנות כיון שהיא אמודה בנכסים גם בזה אני אומר שהבל יפצה פיו למך כי לא מצינו חיוב להן בענין זה כלל אפי' בתורת צדקה כל זמן שיש לבת קרובים מן האב וכמ"ש פעם אחרת דאם אין לבת קרוב אמוד בנכסים לעשות עמהן חסד אמה אף על פי שהיא כנכרית בעלמא לפי שהתורה אמרה דודו או בן דודו יגאלנו כו'".

למד המהרשד"ם שמפסוק זה למדנו חיוב על משפחת אב בלבד, והוסיף ללמוד ממנו לענין צדקה וכפי שיתבאר לקמן.

אולם רש"י (יבמות נד ע"ב ד"ה מה) כתב:

"מה להלן מן האב – אם אחי אביו מן האב הוא הוי קרוב לענין גאולה יותר ומצות גאולה מוטלת עליו יותר מקרובי האם אף כאן מן האב ולא מן האם".

חידש רש"י שלעניין גאולת קרובים קודמים קרובי האב ומצות גאולה מוטלת עליהם "יותר", אך המצווה מוטלת גם על הקרובים מן האם, ושונה הדבר מייחוסו של אדם ומדין ירושה שבהם מתייחס האדם אחר אביו ולא אחר אמו (לכל הפחות כשיש לו אב וכפי שיתבאר לקמן).

כתב המאירי שם:

"לפי דרכנו למדנו בנמכר לגוי שקרובי האם אינם בכלל מצות גאולה וכבר ביארנו במקומו קדושין ט"ז ב' שבית דין כופין את קרוביו לפדותו שלא יטמע בגוים ואם לא פדוהו קרובים או שאין ידם משגת מצוה ביד כל ישראל לפדותו ויראה שאף קרובי האם אין כופין אותם ומכל מקום גדולי הרבנים פירשו כאן שקרובי האב קרובים יותר מקרובי האם והקרוב קרוב קודם ונראה מדבריהם שאם אין קרובי האב או שאין ידם משגת כופין את קרובי האם ולא נתברר לי".

וכן העיר הקרן אורה שם על דברי רש"י (ד"ה רש"י בד"ה מה להלן מן האב):

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"מדבריו ז"ל נראה דגם על קרובי האם איכא מצוה, אלא דקרובי האב קודמים. וכמו כל הקרוב קרוב קודם. ואין לזה הכרח, כיון דקרא מיירי במשפחת אב י"ל דמשפחת אם הרי הם כשאר כל אדם ואין כופין אותן, וצ"ע."

וכן העיר הרש"ש על דברי רש"י שלא ידוע מנין לו לרש"י חידוש זה.

עוד יש להקשות שבגמרא יבמות למדו את דין דודתו מגאולת קרובים. דודתו דווקא מן אחי אביו מן האב נאסרה ולא מן האם. לדברי רש"י יש להקשות מה בין דודו לעניין ערווה שהוא מן האב דווקא ולא מן האם לדודו לעניין גאולה שהוא בין אחי אביו מן האב בין מן האם אלא שקרובי האב קודמין לקרובי האם.

הנצי"ב בהעמק דבר (במדבר ה, ח) כתב שאפשר שדברי רש"י לענין מצוה בלבד נאמרו ולא לענין חובה, וז"ל:

"ואם אין לאיש גואל. יותר היה ראוי לכתוב קרוב או יורש, אלא בא ללמדנו דדין גאולה תלוי בירושה, דאף על גב דבשניהם מבואר לשון משפחה, וידענו דדוקא משפחת אב קרויה משפחה ולא משפחת אם, מכל מקום עדיין לא ידענו אלא להקדים משפחת אב למשפחת אם, אבל לעקור משפחת אם לגמרי פליגי בב"ב דף קי"ד ב' כמו שכתבו התוס' שם, ומבואר שם קראי למר ולמר, והכל בירושה, ולמדנו מהאי קרא דגאולה שוה לירושה למר ולמר. [ואף על גב שבספר ויקרא כ"ה מ"ט הבאתי פירוש רש"י ביבמות דף נ"ד שמצוה בגאולה גם קרובי האם אם אין לו קרובי האב, ובירושה אינו כן, אפשר לומר שאין זה אלא מצוה ולא חובה, וכן בירושה איתא בירושלמי שביעית סוף פרק י' והובא בר"ש שם, מי שמת ואין לו יורש אלא אמו לא יחזיר ואם החזיר רוח חכמים נוחה הימנו]."

אולם לא כך פירש המאירי את דברי רש"י.

בקובץ הערות (יבמות סימן כ אות ג) למד מדברי רש"י הללו שאין הכוונה שמשפחת אם אינה קרויה משפחה כלל אלא שמשפחת האב קרובה ממשפחת האם, "ועל כן משפחת אב קודמת משום דבגאולה הדין דהקרוב קרוב קודם". לדבריו אין מושג חדש של "משפחת אב" אלא זהו דין קרובה בלבד, קרובי האב קרובים הם יותר מקרובי האם.

מדבריו נראה שקרובי האב קודמים לקרובי האם, ורק אם לא נמצא קרובי האב חזר החיוב על קרובי האם, וכ"נ מדברי הרש"ש שם. מציאות זו דחוקה היא, הכיצד לא ימצאו קרובי האב אם לא בגר וכיו"ב.

ועוד קשה שעולה מכאן שכן דוד מן האב בדרגה עשירית הוא יותר "קרוב" מאחיו מן האם, דבר שאינו מסתבר.

עוד קשה מסוגית הגמ' (ב"ב דף קט ע"ב) שלא יתכן לקרוא לאדם על שם משפחת אמו אפילו באופן לשוני, ולביאור הקוב"ש אין בזה קושי שכן משפחה וקרובה חד הם.

וכן קשה מלשון הגמרא יבמות (דף נד ע"ב) שאחות אם אין לה חייס, וביאר רש"י שמשפחת אם אינה קרויה משפחה. הרי שדין משפחת אם אומר שחייס האם לא קיים (לכה"פ כשיש אב), ודלא כקוב"ש.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

נראה לכאור דברי רש"י באופן הזה. לעיל התבאר שהסברה להטיל את חיוב הגאולה על הקרובים ממשפחת האב אינה ברורה, שכן האחריות על קרוביו של האדם אינה תלויה בייחוסו ודחקנו בזה לדעת המאירי.

הסתבר לרש"י שמה שהוטל חיוב הגאולה על "שאר בשרו ממשפחתו" אינו משום שדין גאולה תלוי בייחוס, אלא משום שהייחוס קובע גם עדיפות לעניין קורבה.

דרך משל, אחים מן האב ומן האם קרובים הם מצד האחוה באותה מדה, אך כיון שלאחים מן האב יש יחוס "משפחה" לכן הם "קרובים" יותר מאחים מן האם.

דין גאולה תלוי בקורבה בלבד, ומה שהוזכר בכתוב "משפחה" הוא ללמדנו שקרובים מן האב הם קרובים יותר. אך לו ימצא קרוב מן האם שהוא קרוב יותר, יהא חיובו קודם לקרוב מן האב.

הסדר יהיה אחים מן האב קודמים לאחיו מן האם, אך אחין מן האם קודמים לבני אחין מן האב וכך על זה הדרך, כל שקורבתם שווה תהא עדיפות למשפחת אב שהם קרובים יותר מכח זאת. אך כל שהקרוב מן האם מצד עצמו קרוב יותר, לא יועיל דין משפחת אב להקדימו.

אולם לעניין ירושה, הרי דין הירושה "קם תחתיו" אינו סברה אנושית פשוטה, שמסברה אם לא חודשה ירושה לא הייתה קיימת. ולכן גם בגוי צריך פסוק (עי' קידושין דף יז ע"ב). חידוש זה של ירושה תלוי הוא במה שהיורש קם תחת מורישו, וזה נכון רק בקרוב "ממשפחתו" כמבואר בפסוקי התורה, וכל שאינו בפרשת ירושה כלל אינו יורש, ומשפחת אם אינה קרויה משפחה.

ולענין יוחסין ודאי שיש משמעות לייחוס האב, וזהו חידוש התורה "למשפחתם לבית אבותם", אם כי עדין יש לדון אם מסברה יש משמעות גם לייחוס אם וכדלקמן.

כתב הרמב"ם פ"ב מהלכות עבדים ה"ו: "קרוביו פודין אותו וקרוב קרוב קודם שנאמר או דודו או בן דודו יגאלנו", ולא הזכיר את החילוק בין משפחת אב למשפחת אם.

בקובץ הערות למד מדבריו שכלל אין דין של משפחת אם אלא דין הקרוב קרוב קודם בלבד.

הדברים נראים קשים להיאמר. שכן מדברי הקובץ הערות עולה שמדברי הרמב"ם נלמד מסברה שאחר שייחוסו קרובי האב הידועים לנו נפנה לקרובי האם.

יותר נראה לומר שיש עדיפות לקרובי האב באותה דרגה על קרובי האם, וכך יש לדקדק מדברי השו"ע (יו"ד סי' רנא סעי' ג) וכפי שיתבאר באות ו'.

מכל מקום אין מכאן ראיה לומר שאין דין משפחת אם, אלא שדין משפחת אב נותן עדיפות לקורבה השווה.

בתורת כהנים בהר (פרשה ו פרק ח) נדרש:

"מנין שאחיו מאביו קודם לאחיו מאמו? ת"ל אחד מאחיו יגאלנו. דודו זה אחי אביו, בן דודו, זה בן אחי אביו, או משאר בשרו ממשפחתו, מלמד שהקרוב קרוב קודם."

הסברה הפשוטה הייתה שהכתוב "אחד מאחיו יגאלנו" מתייחס לאחים מן האב ומן האם כאחד משום ששניהם קרובים אחים, ולמדנו "אחד מאחיו" – המיוחד באחיו, שהוא אח מן אב.

אמנם בהמשך הדברים בספרא: "ממשפחתו – מלמד שהקרוב קרוב קודם".

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

והקשה הערוך לנר (יבמות קד ע"ב) מדוע יש צורך לכפילות זו, לשני מקורות בעניין הקדמת משפחת האב? וכתב שמשפחתו בא לחדש שלאחר בן דודו קרובי האבקודמים וסדר חיוב הגאולה הוא – אחין מן האב קודמים לאחין מן האם, לאחריהם דודו ובן דודו שווים בין מן האב ובין מן האם, ולאחריהם שוב קודמים קרובי האב.

אולם פירוש זה נסתר מדברי הגמרא ביבמות (שם), העיר זאת הערל"נ על דברי עצמו ונותר בקושיה.

לענ"ד נראה שאם היה לפנינו הפסוק "ממשפחתו" בלבד היינו אומרים שיש לפטור לחלוטין את קרובי האם מגאולה כשם שהוא בירושה, משום שמשפחת אם אינה קרויה משפחה, וכמו שכתב המאירי. אולם הפסוק "אחד מאחיו שלימד שאחין מן האב קודמים מגלה גם על קרא ד"משפחתו" שלא בא להוציא לחלוטין את קרובי האם.

לעניין ערות דודו הדין תלוי הדבר בייחוס מן האב בלבד, ומשפחת אם אינה קרויה משפחה כשם שהוא בירושה, אך לענין חיוב גאולה שאינו תלוי בייחוס הפסוק "ממשפחתו" בא ללמד שקרובי האב השווים בקורבתם לקרובי האם הם קרובים יותר, כיון שבנוסף לקורבתם הם גם "ממשפחתו".

הוא ממש על הדרך שהתבאר לעיל אלא שלמדנו מן הכתובים.

מכל מקום, נמצינו למדים מדברי התורת כהנים דלא כרש"ש והקובץ הערות. וכן צ"ע לבאר דברי המאירי.

בהמשך למפורש בתו"כ שאחין מן האב קודמים לאחים מן האם יש להוסיף ולסדר את סדר הקורבה כנ"ל: דודו מן האב קודם לדודו מן האם, בן דודו מן האב קודם לבן דודו מן האם, וכן על זה הדרך.

שוב ראיתי בפירוש ויקרא אברהם על התו"כ (לר' אברהם פלאג'י) שכתב כן, שכוונת התו"כ שבאותה רמת קורבה קודמים קרובי האב לקרובי האם.

ביאור הדבר כפי שהובא לעיל. בירושה וייחוס משפחת אם אינה קרויה משפחה, ואין כאן דין קדימה בלבד. לעומת זאת, בדין גאולה שאינו נוגע לייחוס המשפחה נלמד דין משפחת אב כדין קדימה בלבד, ולכן הועיל רק להעדפת הקרובים באותה מדרגה.

ט. משפחת אם כשחין משפחת אב

כתב רשב"ם (ב"ב קה ע"א): "האיש נוחל את אמו – אבל לא מנחיל שהרי קרובי האב יורשים אותו דמשפחת אם אינה קרויה משפחה". מלשון רשב"ם נראה שאם אין לאדם משפחת אב, משפחת אם קרויה משפחה. נפקא מינה בגר שהתגייר ויש לו משפחת אם ולא משפחת אב, יורשים אותו משפחת אמו.

אמנם תוס' (ב"ב קיד ע"ב ד"ה אף) דנו בדעת ר' יהודה בר' שמעון הסובר שהאם יורשת את בנה והעמידו "בגירות קאמר דירשת את בנה ונפקא מינה שלא יהיו נכסיו הפקר". הרי שלמ"ד שהאם אינה יורשת את בנה נכסי גר הפקר אף כשיש לו משפחת אם. וכ"כ תוספות (כתובות יא ע"א ד"ה מטבילין) שמעוברת שנתגיירה וילדה הוולד הוא בנה ויש לו אחין מן האם ולא מן האב ואינם יורשים אותו, וכן למד מדבריהם בתוספות רעק"א (ב"ב אות לו), וכ"פ הרמ"א (חור"מ סימן

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

רעו סעיף ד) בשם תרומת הדשן (סימן שנב) שאפילו מי שאין לו יורשי אב אין יורשים מן האם יורשים אותו.

כך גם עולה מדברי חז"ל בעניין המקלל, שאביו היה מצרי ואמו משבט דן, ולא נתנוהו ליטע אהלו בתוך מחנה דן. הרי שאף שאין לו אב אינו משבט דן, כי משפחת אם אינה קרויה משפחה, ע"י רש"י (ויקרא כד, י) ומקורו מויקרא רבה (לב, ה), תנחומא (אמור כג), ועוד מדרשים רבים על דרך זו.

וכ"כ הרמב"ן (ויקרא כד, י):

"וטעם בן הישראלית ואיש הישראלי להורות כי העו"ג הבא על בת ישראל הולד אינו ישראלי ואע"פ שפסקנו בגמרא דעו"ג הבא על בת ישראל הולד כשר בין בפנויה בין באשת איש הרי אמרו מזהמין את הולד שהוא פגום לכהונה וכל שכן שאינו ישראלי בשמו לענין היחס בדגלים ובנחלת הארץ כי לשמות מטות אבתם כתוב בהן."

עיי"ש מה שהביא מהצרפתים.

וע"י קובץ הערות (יבמות כ ג) שהביא ראה מדברי הרמב"ן הללו שמשפחת אם אינה קרויה משפחה גם כשאין משפחת אב.

הקוה"ע שם הקשה על כך מרש"י (יבמות נד ע"ב ד"ה מה להלן). קושיה זו היא לביאורו ברש"י שכוונתו שלאחר קרובי האב מחויבים קרובי האם, ולעיל ביארנו דברי רש"י באופן אחר וא"ש.

עוד הקשה הקוה"ע שם מסוגיה בכורות (דף מז ע"א):

"אמר רב אדא בר אהבה לזיה שילדה בנה פטור מה' סלעים [...] דאיעבר מעובד כוכבים ולא תימא אליבא דמאן דאמר אין מזהמין את הולד אלא אפילו למאן דאמר מזהמין את הולד לזי פסול מקרי."

הרי לנו שהולד מתייחס אחר אמו, ואף ש"למשפחותם לבית אבותם" כתיב, כאשר אין משפחת אב אזלינן בתר משפחת אם.

לדידי לא קשה מידי, ושלשה עניינים הם:

א. גאולת קרובים וצדקה – תלוי בדין קורבה. באופן זה ודאי שלמשפחת אם יש ערך לענין הקורבה, אלא שעדיפה משפחת האב בשוים כמבואר לעיל.

ב. ירושה – חידוש הוא שחדשה תורה, וכל שאינו בפרשת ירושה אינו יורש כלל ומשפחת אם אינה קרויה משפחה.

ג. יוחסין – מסברה היינו הולכים אחר האם שיחסה לבן הוא טבעי, אתא למשפחותם להעדיף את האב על האם.

ולענין מגדף צ"ל שכיון שבמפקד לצורך נחלת הארץ וגו' איירי, בייחוס השבט נידון לפי דיני ירושה.

כל זה להבנת הקוה"ע בגמ' בכורות, אך באמת יש שהבינו אחרת ולדבריהם אין הולד לזי, ע"י חזון איש (אה"ע סי' ו ס"ק ו), שו"ת שבט הלוי (ח"ה סימן קצה), חו"י (סי' רכד-רכה, רל), חי' הגר"ח הלוי (איסורי ביאה פט"ו ה"ט), אור לציון (ח"א יו"ד סימן יט), קהילות יעקב קידושין (סימן מט), ועוד.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לדרכים אלו גם לעניין יחוס "למשפחותם לבית אבותם" כתיב ואין אדם מתייחס אחר אמו כלל.

בקוה"ע הביא מהגהות מיימוניות (פ"א מהל' עבדים ה"ב אות א) שאף שגר אינו נקנה בעבד עברי משום דבעינן "ושב אל משפחתו", אם יש לו משפחת אם קרינן ביה "ושב אל משפחתו".

למה שהתבאר לעיל, יש לומר שיחוס שאני, שבו אם אין משפחת אב אזלינן אחר משפחת אם. ולדרך הגר"ח יש ליישב כמו שכתב האו"ש (הלכות עבדים שם) שדין זה נכון לשיטת ר' יהודה בר' שמעון הסובר שהאם יורשת את בנה, אך לדינא לא קי"ל כך.

אולם כל האמור לעיל הוא לעניין ירושה ויחוס התלויים בדין משפחה, אך לענין גאולת קרובים אין הדבר כך שדין זה תלוי בקורבה, ומה שנאמר בו "ממשפחתו" עניינו הוא שקרובו ממשפחתו קרוב יותר מקרובו גרידא אך קרוב שאינו ממשפחתו גם הוא בכלל קרוביו של אדם.

י. משפחת אב בצדקה

כתב הב"י (יו"ד סימן רנא סעיף ג):

"תניא בספרי (פרשת ראה פיסקא ס"ג) אחיך זה אחיך מאביך. מאחד אחיך זה אחיך מאמך מלמד שאחיך מאביך קודם לאחיך מאמך."

עי' בהג' לטור השלם שם שבדפו"ר של הב"י ליתא למילים "זה אחיך מאמך" ולגרסת הגר"א בביאורו לספרי: "אחיך זה אחיך מאמך כשהוא אומר מאחד זה אחיך מאביך מלמד שאחיך מאביך קודם לאחיך מאמך".

גירסה זו מכוונת לדברי התורת כהנים בענין הקדמת אח מאב לאח מאם לגאולה.

כך נפסק להלכה בשו"ע (שם סימן רנא סעיף ג): "ואפילו אינו בנו ולא אביו, אלא קרובו, צריך להקדימו לכל אדם. ואחיו מאביו, קודם לאחיו מאמו". וכ"פ הט"ז (ס"ב ב): "בספרי איתא דאחיו מאב קודמין לאחיו מאם", הש"ך (ס"ק ז), ועוד.

למה שהתבאר לעיל מדברי התורת כהנים בענין גאולת הנמכר לגוי נראה שהסדר יהיה אח מן האב קודם לאח מן האם, אח מן האם קודם לדוד מן האב וכו'.

כך פשטות דברי השלחן ערוך יו"ד הנ"ל: "ואפילו אינו בנו ולא אביו אלא קרובו צריך להקדימו לכל אדם ואחיו מאביו קודם לאחיו מאמו". נראה כמבואר שבדין צדקה אמרינן הקרוב קרוב קודם, ואין זה דין רק בקדימת אח מאב לאח מאם.

כך משמעות דברי הרמ"א שעל דברי השו"ע: "ואחיו מאביו, קודם לאחיו מאמו. ועניי ביתו קודמין לעניי עירו, ועניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת" הוסיף וכתב:

"פרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו ואח"כ יקדים פרנסת אביו ואמו, אם הם עניים, והם קודמים לפרנסת בניו. ואחר כך בניו, והם קודמים לאחיו, והם קודמים לשאר קרובים, והקרובים קודמים לשכיניו, ושכיניו לאנשי עירו, ואנשי עירו לעיר אחרת. והוא הדין אם היו שבוים וצריך לפדותן."

וכן כתב להדיא הלבוש (שם סעיף ג):

"שכן למדו רבותינו ז"ל [ספרי ראה סג] מקרא דכתיב [שמות כב, כד] אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, מאי עמך, אלא העני שעמך הוא קודם, כלומר

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

קרוב קרוב קודם. ועוד דרשו [ספרי שם] כתיב [דברים טו, ז] לא תאמץ את לבבך מאחיק האביון, אחיך זה אחיך מאביון, מאחיק מלמד שאחיק מאביון קודם לאחיק מאמך. וכתיב ברישא דקרא באחד שעריך, אנשי עירך קודם לאנשי עיר אחרת. בארצך, יושבי ארץ ישראל קודמין ליושבי חו"ל. ויושבי חו"ל מניין, תלמוד לומר [שם] אשר ה' אלהיך נותן לך, לרבות כל מקום. לפיכך אמרו ז"ל סדר הצדקה הכי הוא, פרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיו לו פרנסתו, דכתיב [ויקרא כה, לז] וחי אחיך עמך, מאי עמך, חיך קודמין לחיי אחיך, אתה קודם לכל אדם. ואחר כך יקדים פרנסת אביו ואמו אם הם עניים והם קודמים לפרנסת בניו, ואחר כך בניו, והם קודמים לאחיו, ואחיו מאביו קודמים לאחיו מאמו, ואחיו מאמו קודמים לשאר קרובים.

מבואר אם כן שאחיו מאמו קודמים לשאר קרובים מן האב.

יש להקשות שבתורת כהנים בעניין גאולת קרובים נצרכו לשני פסוקים, אחד באחין מן האב והשני ממשפחתו שהיא משפחת אב, ולספרי יש פסוק אחד בלבד ומנא ליה שמוטל חיוב צדקה כלפי שאר קרובים?

ישוב הדבר פשוט. דין צדקה הוא חיוב כלפי כל עניי ישראל (עי' יו"ד סימן רמט סעיף א) ולכן משנלמד שאח מן האב קודם לאח מן האם, מסברה יש להמשיך דין קדימה זה לשאר קרוביו ולהקדימם לכל ישראל לפי סדר הקרוב קרוב קודם.

לעומת זאת, דין גאולה בקרובים אינו מדיני צדקה אלא חיוב על הקרוב מצד עצמו. דין זה אינו פשוט מסברה, ואם היה כתוב רק באח היינו אומרים שאין הדוד חייב.

עי' עוד בשו"ע (שם סימן רנב סעיף יב) לענין פדיון שבויים, גם שם נאמר "קרוב קרוב קודם", נראה שהוא כצדקה.

ואם כן בדין צדקה סדר הקדימה הוא הקרוב קרוב קודם, ומסתבר שהסדר יהיה אח מאב קודם לאח מאם, אח מאם קודם לדודו מאב, וכן על זה הדרך כפי שהתבאר בדעת רש"י בגאולת קרובים, וכמו שכתב בספר ויקרא אברהם (לר' אברהם פלאג'י) הוב"ד לעיל.

הדין הנזכר בשו"ע הוא חיובו של נותן הצדקה לתת לקרוביו לפי ספר קורבתם, אך כך יהיה גם כשמדובר בנותני הצדקה. נכוף את הקרוב יותר לתת צדקה לעני שהוא קרובו קודם שנכוף את הקרוב פחות, וכך נכוף את האב מאב לתת קודם שנכוף את האב מאם, וכן נכוף את האדם לתת לאחיו מאביו קודם שנכוף לתת לאחיו מאמו.

כך מפורש בשו"ע (שם סימן רנא סעיף ד) שכתב: "כופין את האב לזון בנו עני ואפילו הוא גדול כופין אותו יותר משאר עשירים שבעיר". כאן נאמר הדין לגבי כפיית הקרוב לזון ולא לגבי הכפייה לזון קרוב.

על דברי השו"ע הוסיף הרמ"א: "וכן שאר קרובים", ומבואר כנ"ל.

כ"כ עוד השו"ע (סימן רנב סעיף יב): "האב חייב לפדות את הבן אי אית ליה לאב ולית ליה לבן", ועל דבריו הוסיף הרמ"א: "וה"ה קרוב אחר, קרוב קרוב קודם דלא כל הימנו שיעשירו עצמם ויטילו קרוביהם על הצבור".

והנה הרמב"ם בהלכות מתנות עניים (פ"י הט"ז) כתב:

"הנותן מזונות לבניו ולבנותיו הגדולים שאינו חייב במזונותיהן כדי ללמד הזכרים תורה ולהנהיג הבנות בדרך ישרה ולא יהיו מבוזות, וכן הנותן

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מזונות לאביו ולאמו הרי זה בכלל הצדקה, וצדקה גדולה היא שהקרום קודם, וכל המאכיל ומשקה עניים ויתומים על שלחנו הרי זה קורא אל ה' ויענהו ומתענג שנאמר אז תקרא וה' יענה.

הזכיר בסתמא שהקרום קרוב קודם ולא הזכיר קרובים מן האם.

לדרכו של הקוה"ע (יבמות כ, ג) מתפרש הרמב"ם שלאחר כל קרובי האב חל החיוב על קרובי האם.

אך דו"ק שלשון השו"ע (סימן רנא סעיף ג) היא לשון הרמב"ם כמעט מילה במילה, ועל דברי הרמב"ם הוסיף השו"ע את דין הספרי: "ואחיו מאביו קודם לאחיו מאמו", וכן ציינו הש"ך (ס"ק ב) והט"ז (ס"ק ז) לדין הספרי.

אם כן פשיטא להו למרן והחונים עליו שמודה הרמב"ם לסברה זו שאח מאב קודם לאח מאם וכן הלאה. וכ"כ בדרך אמונה (הלכות מתנות עניים פ"ז דרך אמונה ס"ק צו):

"וכל הקרוב יותר קודם ולכן אביו ואמו קודמין לכל [וע"ל פ"י הט"ז מתי מותר ליתן לאביו ואמו ממעות צדקה] ואח"כ בניו ובנותיו והם קודמין לאחיו ואחותו מאביו ואחיו מאביו קודם לאחיו מאמו וכל הקודם בירושה קודם בצדקה."

משהתברר שכך הדבר, זהו גם פירוש דברי הרמב"ם בהלכות עבדים (פ"ב ה"ו) לענין גאולת קרובים ודלא כקוה"ע, ע"י לעיל אות ד'.

והנה לגירסת הגר"א בספרי כל קורבה מתפרשת בין מן האב ובין מן האם ולכן "אח"ך – זה אח"ך מאמך", ומייתור למדנו הקדמת אח מאב לאח מאם, וכן לענין גאולת קרובים בתו"כ (בהר פ"ח) "מנין שאחיו מאביו קודם לאחיו מאמו ת"ל אחד מאחיו יגאלנו". גם כאן מתפרש אחיו – אפילו מן האם, מאחיו – מן האב.

אמנם גירסת הספרי שלפנינו: "אח"ך זה אח"ך מאב"ך כשהוא אומר מאחד אח"ך מלמד שאח"ך מאביו קודם לאח"ך מאמך". לגירסה זו יש צורך לרבות שאח מאם הוא בכלל אח. ע"י מלבי"ם (דברים טו, ז) שהגיה בדברי הספרי כגירסת הגר"א.

אולם לגבי אבילות נראה בגמ' (מו"ק דף כ ע"ב) שאבילות על אחיו מאמו היא מד"ס, ע"י רש"י (ד"ה אחיו) מאמו שכתב "דקרא משמע מאביו שלא מאמו", וכך פסק הרמב"ם (פ"ב מהלכות אבילות ה"א). אך ע"י תו"כ (ויקרא כא, ב):

"יאמר לאחיו ולאחותו מה ת"ל לבנו ולבתו. אחיו ואחותו שאינו חייב בהם מצות הרי הוא מטמא להם בנו ובתו שהוא חייב בהם מצות אינו דין שיהא מטמא להם, אילו כך הייתי אומר לאחיו לאחותו יכול לאחיו ולאחותו מאמו ת"ל לבנו ולבתו מה בנו ובתו שהוא יורשו אף אחיו ואחותו שהוא יורשי יצאו אחיו ואחותו מאמו."

הרי לנו שסתם אחווה היא בין מן האב ובין מן האם, ורק משום ההשוואה לירושה נשתנה הדין.

כך הוא גם ליבום (ע"י יבמות דף יז ע"ב): "אח"ך יחדיו מיוחדים בנחלה פרט לאח"ך מן האם".

ולענין ירושה ע"י בגמרא סנהדרין (דף כז ע"ב) למשנה ראשונה שדין פסול עדות תלוי בירושה, וע"י בפיה"מ לרמב"ם (שם) שהוא כך גם להלכה. גם שם רק משום התלות בירושה

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

הוצאנו את מן האם וצ"ל שהוא משום שבקרא אבות ובנים נאמר ולא אחים, וידועים הדברים בשיטת הרמב"ם ואכמ"ל.

בשו"ת גבעת פנחס (לבעל ההפלאה) (סימן סד) נשאל ע"י הדיין מה"ו געטשליק כהן "אם אחיו קודם לאחותו כיון דלעניין ירושה אין לאחותו במקום אח כלום". השאלה עוסקת בדין קדימה שלא נזכר בפוסקים להדיא, והוא קדימת האח לאחות. האם נאמר שכשם שאח קודם לאחות לעניין ירושה ה"ה לעניין צדקה?

השיב שם:

"נראה פשוט דלא דמי לירושה כלל דהתם כתיב הקרוב אליו ממשפחתו ומשפחת אב קרוי משפחה להוריש לבניו אבל לענין צדקה בשאר בשר תלה הכתוב."

החילוק העולה מדבריו הוא שלעניין ירושה משפחת אב קרויה משפחה ויסוד הדין אינו הקורבה, ולכן במקום אח אין לאחות כלום.

יש להעיר על דבריו. קדימת האח לאחות אינה משום שאחות אינה בכלל משפחת אב אלא בגלל סדר הקורבה כמבואר בגמ' ב"ב (דף קי ע"ב) וכן מבואר מתוס' (שם קי ע"ב ד"ה האיש), וצ"ב.

ומ"מ עיקר דבריו הם שאין ללמוד מירושה לצדקה, משום שצדקה: "בשאר בשר תלה הכתוב דכתיב ומבשרך אל תתעלם ובדבר זה אין חילוק בין אח לאחותו כדמצינו בקרא ויאכל חצי בשרו".

ביאור דבריו, קורבת האח והאחות שווה היא ולכן לעניין צדקה אין להקדים את האח לאחות.

גם בדברים אלו יש לדון, וכאן נציין לדברי ר' יונה (ב"ב קט ד"ה ומהדרינן) והמאירי (ב"ב קח ע"ב ד"ה יש דברים), שם נראה כדברי הגבעת פנחס שקורבת הבן והבת שווה היא ואין כאן אלא דין קדימה לירושה.

הדרן לענייננו נראה שאין כונת הגבעת פנחס לומר שאין דיני קדימה בצדקה, שוודאי מודה לדברי הפוסקים דלעיל ובא לחדש שקורבת אח ואחות שווה היא.

אולם בהמשך דבריו כתב:

"תדע דהא ביו"ד (סימן רנ"א) והיא מספרי דאחיו מאביו קודם לאחיו מאמו משמע דוקא אחיו ולא בן אחיו עד סוף כל הדורות אע"ג דהם בני ירושה."

פשטות לשונו נראית שכונתו לומר שדווקא אחיו מאב קודם לאח מאם, ואין קדימה זו של קרובי האב כשאר קרובים. אולם, אם כן אין הדבר חוזר למה שרצה להביא ראיה לדבריו.

נראה שכונת הגבעת פנחס להוכיח שאח מאם קודם לבן אח מאב וכן על זה הדרך, ולמד מכאן שלא אמרינן לענין צדקה משפחת אב אינה קרויה משפחה ואין לדמותו לירושה. כך הבין בדבריו גם בספר מנחת אברהם (ח"ג סימן ח אות א).

אף על פי שמשפחת אב קרויה משפחה, קרובים מן האב קודמים לקרובים מן האם באותה דרגה ולכן אחים מן האב קודמים לאחים מן האם, וזה כמו שבארנו לעיל שלעניין צדקה תלוי החיוב בקורבה בלבד, ובקורבה אין לחלק בין קרובים מן האב לקרובים מן האם. על אף זאת בקרובים מדרגה שווה יהא הקרוב מן האב שמתייחס לקרובו קרוב טפי, בגלל הייחוס השווה.

וכ"כ בשו"ת חתם סופר (ח"מ סימן קיב):

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"דהרי איתא בספרי פ' ראה מאחד אחיך זה אחיך מאביך מאחד לרבות אחיך מאמך ומייתי ליה סמ"ק ומרדכי ריש ב"ב והרב"י בי"ד ס' רנ"א ומכאן פסק שם בש"ע סע' ג' דאחיו מאביו קודמים לאחיו מאם דאחיו מאמו אתיין רק מיתורא אבל מ"מ חייב לפרנס שניהם אלא שמקדימים לקרובי אב."

למד החת"ס שכשם שאחיו מאביו קודם לאחיו מאמו ה"ה שאר קרובי האב קודמים לקרובי האם.

בשו"ת חוט השני (סימן ח) דן בשאלה שנשאל ממוהר"ר גויטשלק (השאלה אינה זהה למה שהובא בשו"ת גבעת פנחס אולם יתכן שהשואל זהה וי"ל): מיהו המחויב לזון את בנו של מומר, אבי אמם או אחי אביהם? שאלה זו אינה כנדון הפוסקים לעיל שדנו בחיוב אדם לזון קרוביו מאב קודם לקרוביו מאם ומכל מקום היסוד דומה.

בשו"ת חוט השני (שם) הביא דברי מוהר"ר גויטשלק שפסק שהחיוב מוטל על אחי אביהם והסכים אתו. וכתב שטעם הדבר הוא משום שחיוב המזונות תלוי בירושה, אמנם הוסיף שם וכתב:

"ומ"מ גם אבי האשה לא ינקה לגמרי שאעפ"י שהחיוב מוטל יותר על היורשים מ"מ אינו חיוב גמור כמו חיוב האב לזון את בנו כשהם קטנים, שהוא מחויב בכל מאמצי כוחו והקרובים אחרים כולם פטורים, ואפילו בחיוב מזונות בנים הקטנים אינו דהתם גוערין בו ומכלימין אותו אפילו אם אינו אמוד וכדאיתא בגמ' אבל אחר שאינו רוצה לזון קרוביו אעפ"י שהוא קרוב יותר מזולתו וכו' אין מכלימין אותו אם אינו אמוד, ולכן אין החיוב מוטל אלא מדין שהוא נחשב קרוב יותר וראוי להוציא ממנו צדקה יותר מזולתו, והדבר תלוי ברשות הדיין להעריך עושר שניהם, גם טיפול שניהם וכו' גם ראוי להעריך קורבת הדוד יותר מקורבת אבי האם מפני שהוא יורש וכדכתבנא וכו' והדברים ברורים בעיני."

דברי חוט השני הובאו גם בגיליון מהרש"א (יו"ד סימן רנא סעיף ג) ובפת"ש (אה"ע סימן ע"א ס"ק א), והם צ"ב. מחד כתב שחיוב הצדקה מוטל על היורש, ומאידך כתב שגם מי שאינו יורש מחויב. והרי אם מוטל על היורשים בלבד, אין להטיל חיוב זה כלל על אבי האם. ואם גם מי שאינו יורש מחויב, חיוב זה מוטל על הקרובים וגם קרובים מן האם בכלל, ואם כן מסתבר שאבי האם קרוב יותר.

נראה לבאר דברי חוט השני: אחי האב קודמים לאחי האם, אחי האם קודמים לדודו מן האב, וכן על זה הדרך. זה פשוט, ועל כך לא חלק החוט שני. כל דברי חוט השני נאמרו לעניין קדימת אחי האב לאבי האם, שאם נאמר שאבי האם קודם לאחי האב יצא שהקרוב הראשון המחויב בצדקה ביתומים הוא קרוב מן האם וזה לא מסתבר, ולכן יש להקדים תמיד את הקרוב מן האב שיהא ראשון לחיוב הצדקה, וצ"ב.

מ"מ דברי חוט השני הם על דרך החת"ס הנ"ל.

באופן אחר יש לבאר. בנדון דחוט השני מדובר שהמיר אביהם והריהו כגוי שאינו יורש (כך נראה מגוף דברי החוט שני, ע"ע שו"ע חו"מ ס' רפג סעיף ב בענין זה ואכ"מ). היתומים הללו יורשים אלו את אלו, אך אם ימותו כולם היורש הראשון הוא אחי אביהם לכן יש להטיל עליו את חיוב הצדקה ראשון ורק לאחר מכן להמשיך בסדר הקורבה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בזה א"ש שלא דיבר החוט שני על כלל יורשיו של העני אלא על היורש הראשון וכללו הוא שאין להטיל את חיוב הצדקה על הקרוב יותר כאשר יש יורש ראשון שעתיד לירש אם ימותו אלו.

נראה שזהו דיוקן של החוט שני מהסוגיה יבמות (דף מב ע"ב) שם תלו את חיוב המזונות ביורשים והכוונה שמי שיורש את אביהם הוא המחויב ראשון. וכ"כ החוט השני: "היורשים הם מחוייבים לזונו והיינו יורשי אבי התינוק שהם יורשים גם את התינוק". "יורשי התינוק" הם המחויבים ראשונה, ולאחריהם הקרובים לפי הסדר לקרובים מן האם בכלל.

אפשר שיש נפקא מינה בין ההבנות לענין קדימת האם לאבי האב, וכפי שיתבאר לקמן.

ע"י בדרך אמונה (ציון הלכה הלכות מתנות עניים פ"ז ס"ק ריח) שהביא דברי חוט השני וכתב עליו: "ונראה שהוא בקרובים שוים דאל"כ בן בן אחי אבי אביו קודם לאחיו מאמו". קושיתו נאמנה מאד וכפי שהתבאר לעיל, אך לא ביאר את דברי חוט השני עצמם שכתב שאחי האב קודם לאבי האם אף שאבי האם קרוב יותר.

מכל מקום לענין דינא מבואר מדברי הדרך אמונה שהבין דברי חוט השני כהבנתנו לעיל, שעדיפות משפחת אב היא רק בקרובים שוים, וכפי שעולה מדברי השו"ע ו"פ.

ומחלוקת יש בין הגבעת פנחס לחוט השני. לדעת הגבעת פנחס חיוב צדקה אינו תלוי כלל בירושה אלא בקרובה, ולדעת חוט השני החיוב מוטל יותר על היורשים.

והנה ראיתי עוד בשו"ת כרם חמר (ח"א יו"ד סימן לב) שדן בשאלה זו אם יש להקדים לחייב בצדקה את אבי האם או את אחי האב וכתב שדודם אחי אביהם קודם, אולם בסוף דבריו סיים:

"ועל כן הדעת נותנת להקדים קרובים מן האב הראויים לירש קודם זקנם אבי אמם אם יש עדים דיכיל למיקם בסיפוקיהו אבל אי לא יכיל כו' אזי יחזור הדבר אל זקנם אבי אמם ואומרים עליך מצוה זו כיון שגם אתה קרוב מיקרי."

פשטות לשונו נראית שיש להקדים את כל הקרובים מן האב לזקנם אבי אמם וצ"ב שאין לך אדם מישראל שאין לו יורשים מן האב עד יעקב אבינו כל שלא התגייר מי מאבותיו. וצ"ל שהחיוב מוטל על הקרובים שלפנינו, ולאחר הגביה מקרובים מן אב שלפנינו גובים מהקרובים מן האם שלפנינו.

וכך בהמשך דבריו הביא את דברי המהריק"ש בערך לחם (יו"ד סימן רנא): "דלאו דוקא אב לבן עני חייב לפרנסו אלא תחילה האב קודם ואי לא יכיל למיקם הקרוב מצד אביו הראוי לירש קודם ואם לא יכול אזי הולכים אל קרובי האם", וצ"ב כנ"ל.

שמא יש לדחוק דבריו כמ"ש בדעת חוט השני שיש להקדים את הקרוב היורש, אך כד דייקנן זה אינו שדבריו הם כשהאב חי, ועל זה כתב שהולכים אל האב ואם לא יכול למיקם בסיפוקיהו הקרוב מצד אביו קודם ואם לא יכול הולכים אל קרובי האם. ושמא לדידו כיון שחיוב הצדקה ביסודו מוטל על האב אם נפטר האב הולכים ראשונה לקרובו הראוי לירש ואחרי כן לאבי האם, וזה על דרך חוט השני אך לא כדבריו. ואולי דברי הכרם חמר הם הם דברי החוט השני ולכן כתב שאחי האב קודמים לאבי האם, וצ"ב.

והנה המהריק"ש (יו"ד סימן רנא) לא כתב אלא "דה"ה לשאר קרובים הקרוב קרוב קודם", וניתן לפרשו כמ"ש החת"ס והגבעת פנחס שהובאו לעיל, והכרם חמר מסברה דנפשיה ביאר בדבריו כנ"ל.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

והנה בשו"ת מהרשד"ם (אה"ע סוף סימן קפא) כתב:

"גם אני אומר שמה שטוען למך שתתן אם הבנות כיון שהיא אמורה בנכסים גם בזה אני אומר שהבל יפצה פיו למך כי לא מצינו חיוב להן בענין זה כלל אפי' בתורת צדקה כל זמן שיש לבת קרובים מן האב וכמ"ש פעם אחרת דאם אין לבת קרוב אמוד בנכסים לעשות עמהן חסד אמה אף על פי שהיא כנכרית בעלמא לפי שהתורה אמרה דודו או בן דודו יגאלנו."

מבואר בדבריו שאין חיוב צדקה מוטל כלל על משפחת האם, וזה כמ"ש המאירי יבמות בענין חיוב גאולת קרובים. וצ"ב כיצד יפרנס דברי הספרי שהובאו לעיל ופסק מר"ן השו"ע ושאר פוסקים. ועי' בשו"ת מהרשד"ם (סימן קצג) שם הביא דברי הספרי הללו, וז"ל:

"שאלה ראובן שנפטר אחיו שמעון ועזב את אשתו הרה ללדת ואחר כמה ימים ילדה בן וטוענת נגד ראובן שיקח הילד ויתנהו להניקו להוצאותיו ושואל ראובן אם הוא חייב לפרוע שכר הנקת הילד או לא ואם לפי הדין עליו מוטל לשלם שכר ההנקה אם הוא מחוייב ליתנו לאמו להניקו ולא לזולת עם השכר שיתן למניקה אחרת יורנו רבינו הדין דין אמת:

תשובה אין ספק שהאלמנה אינה חייבת להניק בנה בחנם וכבר נפל קצת מחלוקת פה שאלוניקי בדין זה ועלתה ההסכמה שאינה חייבת להניק אלא בשכר אך נר' שבנדון זה אין ליתום נכסים כדי שיפרעו לה מהם ואם כן היה נר' שגבאי הצדקה יש להם לשלם ההנקה כיון שאין לו אב ולא נכסים אך אמנם כיון שיש לתנוק אח אביו וקרא אמר או דודו או בן דודו יגאלנו הקרוב יותר חייב להשגיח כמו שאם היו ליתום נכסים הקרוב קרוב קודם לירושה כך הקרוב קרוב קודם לפדותו וכתב הרשב"א בתשובה דכופין את האב לזון בנו עני ואפי' הוא גדול כופין אותו יותר משאר עשירים כו' י"ש ואין לומר דוקא אב לא שאר קרובים דודאי ה"ה נמי לשאר קרובים הקרוב קרוב קודם יותר דתניא בספרי אחיך זה אחיך מאביך שאחיך מאביך קודם לאחיך מאמך אם כן אח מאב קודם וכן בשאר וכן במרדכי ז"ל על ההיא דקאמר בגמרא שאני אומר כל הנופל אינו נופל על הגבאי תחלה ופי' אינו מוטל על הגבאי לפרנסו אלא הקרובים מחוייבים לפרנסו ועליהם מוטל עשה דוחי אחיך עמך כו' ע"כ שמענין דעני שיש לו קרובים עשירים שיכולים לפרנסו אין גבאי העיר חייבים לפרנסו אף על גב דקרוביו נותנים בכיס."

וצ"ל שס"ל שחידוש הספרי הוא שלאחר קרובי האב מחוייבים קרובי האם, וכפי שנראה מלשונו בסימן קפא וכמו שכתב המאירי (יבמות נד ע"ב) בדעת רש"י, וז"ל:

"ומכל מקום גדולי הרבנים פירשו כאן שקרובי האב קרובים יותר מקרובי האם והקרוב קרוב קודם. ונראה מדבריהם שאם אין קרובי האב או שאין ידם משגת כופין את קרובי האם ולא נתברר לי."

כאמור לעיל בשו"ע והחונים עליו מבואר שאח מאם קודם לשאר קרובי האב, ונראים דבריהם שלא כמהרשד"ם.

וע"ע בשו"ת חיים ושלום (ח"ב אה"ע סימן יד) שנקט בפשטות כמהרשד"ם, וצ"ב.

בשו"ת ויקרא אברהם (למהר"א אדאדי) (אבן העזר סימן יז) כתב:

"אבל בענין הפרנסה הקרוב בירושה יותר מוטל עליו לפרנסו כמ"ש מהרשד"ם א"ה סי' קצ"ג ומייתי מהספרי אחיך זה אחיך מאביך שאחיך מאביך קודם לאחיך מאמך יעו"ש וכ"כ מהרי"א סימן שע"ב רמזם כנ"הג י"ד סי' רנ"א הג"הט וכ"כ הרדב"ז ח"א סי' קמ"ז אם לא שהוא גברא אלמא

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ואין בדינו לכופו שאז מחוייבים הקהל לפרנסו וכ"כ בח"ב סימן קכ"ט וכ"כ הרב ער"ה ש"א"ה ממהרי"ו וכ"כ בס' חוט השני סי' ח' הביאו הרב חינוך ב"י סי' ק"ט מש"ס ערוך בפרק החולץ ותתבעינהו לירושים וכו' וה"נ באביו."

מה שציין לדברי מהרשד"ם הדברים אמת, אך אין גילוי בדברי הכנה"ג דס"ל כוותיה. מה שציין לדברי מהרי"א כוונתו לשו"ת דברי ריבות (סימן שעב) אולם שם פטר האם דווקא משום שאין לה.

מה שהביא משו"ת רדב"ז (ח"ד [כצ"ל] סימן קמז) שם לא כתב שתלוי בירושה. מה שציין לח"ב סימן קכט לא מצאתי לע"ע.

מה שציין לחוט השני, נראה שבדברי חוט השני מבואר לא כך, כמו שכתבנו לעיל.

גם מה שהביא משו"ת חינוך בית יהודא (סימן קט) אינו מוכרח לענ"ד.

ז"ל החינוך בית יהודה:

"על דבר היתומים גדולים וקטנים שהניח ראובן, ונתאמצו לפני בדין, אחי המת טוענים שיבאו חתני המת לעזרתם לסייע בפרנסת ומזונות היתומים וצרכיהם, והעריכו טענותיהם איך שהחויב לגדל היתומים מוטל עליהם שהם יורשים מזכות שטר חצי חלק זכר שבידם, וגם אם לא הי' מניח המת בנים זכרים היו הם קודמים לירש. ועוד טענות כיוצא באלו. וחתני המת טענו שאינם חייבים כלום אלא הדבר מוטל על אחי המת לבד, ואמרו דונו דיני אם אנו מחוייבים לפי הדין ואין אנחנו חפצים בפשר כלל.

תשובה הנה מצאתי שתי תשובות בדבר. חדא אל הגאון מהר"ר געטשלק ז"ל שהיה אב"ד במדינות שוואבן היה מרא דאתרין בכתב. ועוד אחת בדפוס בחוט השני סי' ח' אל הגאון מהר"ר ישעיה בעל של"ה. ומדברי שניהם למדנו שבנדון כזה הולכין אחר מי שראוי לירש, וכל א' מהגאונים הנ"ל האריך בראיות ברורות וסברות ישרות נכונות למבין. והנה בנדון דידן הבנות קודמות לאחי האב לירש, ואפי' במקום בנים זכרים כנ"ד הא כבר יש לכל א' שטר חצי חלק זכר. האמנם אם הבנות רוצים לעשות סיוע לשאר יתומים אחיהם הנ"ל, והוא הדבר המצטרך לטובות היתומים מה טוב ומה נעים שאלו יזכו לגדל היתומים ואלו יתעסקו לגדל יתומים אחרים, ומבין כולם יתגדלו היתומים, והוא הדרך הישר והטוב בעיני אלקים ואדם, אם לא שנגמר תנאי מה מזה בשעת הפשר הנ"ל והוא נעלם ממני יעשו כפירושם."

בנדון זה מדובר בירש הראשון וכנ"ל.

מה שציין לערך השלחן לא מצאתי לע"ע.

נמצאנו למדים:

לדעת הלבוש (יו"ד סי' רנא), הגבעת פנחס (סימן סד), חתם סופר (ח"מ סימן קב) – חיוב צדקה אינו תלוי בדין משפחת אב, אלא בדין קורבה. כאשר הקורבה שוה, הקרוב מן האב קרוב יותר ויש להקדימו לקרוב מן האם. לדרך זו בפשטות כופין את אבי האם לזון את נכדיו קודם שכופין את אחי האב. ובפשטות האם עצמה קודמת לאבי האב.

לדעת החוט השני – חיוב צדקה מוטל יותר על הירושים, אך גם קרובים מן האם מחוייבים בו. לכן קודם אחי האב לאבי האם וכופין אותו לזון את יתומי אחיו קודם שכופין את אבי האם. לא התבאר להדיא בדעת חוט השני מהו הסדר לאתר מכן.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

פשטות השו"ע (יו"ד סי' רנא סעי' ג-ד) היא שאח מן האם קודם לדוד מן האב, לכן יש לפרש דברי חוט השני שסובר שהראשון שיכופו לזון צריך להיות הקרוב מן האב ואח"כ יכופו שאר קרובים לפי הסדר, או שדבריו דוקא ביתומים שחייב לזונם מי שיורשם ואחריו שאר קרובים לפי הסדר, ומכל מקום בדרך אמונה הבין בדבריו שרק בקרובים שווים יש להקדים קרובים מן האב לקרובים מן האם. אפשר שזו גם שיטת הכרם חמר. וקרובים הדברים לדברי הגבעת פנחס.

לדעת המהרשד"ם – כל קרובים מן האב קודמים לקרובים מן האם, ופשטות השו"ע אינה נראית כך. אולם בשו"ת חיים ושלום (ח"ב אה"ע סימן יד) נקט כדעת מהרשד"ם, וכ"כ בשו"ת ויקרא אברהם (אה"ע סימן יז) וכן נראית פשטות דברי הכרם חמר (ח"א יו"ד סימן לב), וצ"ב.

יא. חיוב האם במזונות ילדים מדין צדקה

כתב הרמב"ם (פ"ז מהלכות מתנות עניים ה"א):

"מצות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר פתוח תפתח את ידך לו ונאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך ונאמר וחי אחיך עמך."

מצות הצדקה אינה מצות עשה שהזמן גרמא וכן יש איתה שני לאוין ואשה חייבת בה. כ"כ בספר החינוך (מצוה תעט) שמצות הצדקה "נוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות". כך עולה גם מדברי הטור יורה דעה שפתח דבריו (סימן רמח):

"כל אדם חייב ליתן צדקה אפי' עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן ממה שיתנו לו ומי שאינו רוצה ליתן או נותן פחות משראוי לו ליתן היו ב"ד כופין אותו עד שיתן מה שאמדהו ליתן ויורדין לנכסיו ולוקחין ממנו מה שראוי וממשכנין עליו."

הועתקה הלשון "כל אדם" גם בשו"ע (שם).

נראה שלשון זו כוללת אשה וכל דיני צדקה נוהגין בה.

כ"כ בשו"ת מהר"ם מיניץ (סימן ז):

"וגם נ"ל, אם היתה אחותה בעלת צדקה, ורצתה ליתן לקרוביה דבר נכון לפי עושרה, כדרך נשים עשירות, שלא היה בעלה מצי למחות בידה. כדתני פ' המדיר את אשתו שלא תלך לבית האבל, או לבית המשתה, יוציא ויתן כתובה, מפני שנעל בפניה. ואמרי' בגמרא, אמר רב הונא, המדיר את אשתו שלא תשאל ולא תשאל נפה וכברה, יוציא ויתן כתובה כו', מפני שמשיאה שם רע כו'. א"כ ש"מ, כל מה שדרך נשים לעשות, אפילו מידי דאית ביה חסרון כיס, לא מצי הבעל למחות בידה, ה"נ ל"ש. וכ"ש, מה לדבר הרשות, אינו יכול למחות בידה, מכ"ש ליתן צדקה שהוא מצוה רבה."

פשוט היה לו שאשה חייבת בצדקה.

במעשה רקח על הרמב"ם (הלכות אישות פכ"א ה"ח) הביא ראייה מגמרא קידושין (דף ח ע"ב): "התקדשי לי בככר תנהו לעני אינה מקודשת אפילו עני הסמוך עלה מאי טעמא אמרה ליה כי היכי דמחייבנא ביה אנא הכי מחייבת ביה את". הרי לנו שאשה חייבת במצות צדקה.

יתר על כן כתב המאירי שם:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"אפילו היה עני סמוך עליה או רץ אחריה לבקש ממנה שאף היא אומרת אף אתה חייב במזונותיו כמוני אף על פי שאני קודמת בחיובו מצד ענייך קודמין".

ואם כן לא זו בלבד שאשה חייבת בצדקה אלא שיש בה דין עניי עירך קודמים. מדברי המאירי הללו למד מו"ר בספר מנחת אברהם (ח"א סימן ח) שיש דין הקרוב קרוב קודם גם לגבי אישה.

יש להביא ראיה מלשון הגמרא "עני סמוך עליה" ופירש הטור (אה"ע סימן ל סעיף י): "התקדשי לי בכך זה תנהו לפלוני עני אינה מקודשת אפילו בעני המוטל עליה לפרנסו". הנה מבואר שיש עני המוטל על אשה לפרנסו, ובפשטות הכוונה לעני קרוב וכמ"ש בספר מנחת אברהם הנ"ל.

אולם אם כך קשה כיצד יכולה האשה להשתמט מחיובה ולומר "כי היכי דמחייבנא ביה אנא הכי מחייבת ביה את". העיר על זה בספר מחנה אפרים (הלכות צדקה סימן א), וז"ל:

"וראיתי להטור בא"ה סי' כ"ט שפירש דעני הסמוך לה דקאמר ר"ל שמוטל עלי' לפרנסו ע"כ, משמע דמיירי כשהעני היה קרוב לה דעליה רמי לפרנסו משום שהוא קודם לכל אדם ואפילו הכי מצית אמ"ל כי היכי דמחייבנא אנא את נמי מחוייב לפרנסו. וזה שלא כדעת המרדכי שכתב בפ"ק דב"ב דעני שיש לו קרוב עשיר אין אחרים מחוייבים לפרנסו ואפי' נותן אותו קרוב בכיס של צדקה יע"ש".

עי' באוצר הפוסקים (סימן ל ס"ק כח אות ל) שהביאו מהיד שאול שלא מדובר בקרוב אלא בעני שבפועל היה סמוך עליה.

והנה יש להקשות כעין קושיית המחנה אפרים ע"ד המאירי וי"ל.

פשטות דברי הטור השלחן ערוך והפוסקים הנ"ל היא שכל דיני צדקה נוהגים באשה ובכלל זאת לזון את העניים די מחסורם. ע"ע במעשה רקח (שם) שהביא מקורות מסוגיות נוספות לחיוב אשה בצדקה.

אולם כפי שבארנו לעיל חיוב הצדקה בפועל מוטל על הקרוב יותר, ואח מן האב קודם לאח מן האם כמ"ש בשלחן ערוך (יו"ד סימן רנא סעיף ג): "ואפילו אינו בנו ולא אביו, אלא קרובו, צריך להקדימו לכל אדם. ואחיו מאביו, קודם לאחיו מאמו." הרי לנו שכופין אדם לתת צדקה לאחיו מאביו קודם לאחיו מאמו, וכן אם יש לאדם שני אחים אחד מאב ואחד מאם כופין את האב מאב קודם. ולעיל הבאנו מקורות נוספים בעניין זה.

כשם שהדבר נכון לגבי אחים, כך באב ואם אף שקורבתם מצד עצמה שווה יש לאב מעלת "משפחת אב" משום שייחוס הבן נקבע לפי אביו, ולכן יש להגדירו כקרוב יותר וכפי שהתבאר לעיל.

הדברים מפורשים בגמרא בבא בתרא (דף קט ב) לענין ירושה:

"וממאי דשאר זה האב דכתיב שאר אביך הוא אימא שארו זה האם דכתיב שאר אמך היא אמר רבא אמר קרא ממשפחתו וירש אותה משפחת אב קרויה משפחה משפחת אם אינה קרויה משפחה דכתיב למשפחותם לבית אבותם".

הטעם הנזכר בגמרא נפסק להלכה בטור חו"מ (סי' רעו) וכ"פ בשלחן ערוך (חו"מ סימן רעו סעיף ד):

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"משפחת האם אינה קרויה משפחה, שאין האם יורשת את בנה ולא את בתה. ואחין מאם ולא מאב אין יורשים זה את זה, אלא כל אחד, משפחת אביו יורש אותו."

ואם כן דין, משפחת אם שווה באחים מן האם ובאם עצמה.

אולם הרמב"ם הלכות נחלות (פרק א הלכה ו) כתב ביחס לאחים מן האב:

"משפחת האם אינה קרויה משפחה ואין ירושה אלא למשפחת האב, לפיכך האחים מן האם אין יורשין זה את זה ואחין מן האב יורשין זה את זה, ואחד אחיו שהוא מאביו בלבד או אחיו מאביו ומאמו."

ביחס לאם עצמה כתב הרמב"ם (שם פרק א הלכה ב):

"בכל מקום אין לנקבה עם הזכר ירושה, אם אין לו בנים יירשנו אביו, ואין האם יורשת את בניה ודבר זה מפי הקבלה."

לא הזכיר ביחס לאם את הטעם של משפחת אם. העיר על כך הלחם משנה (שם), וז"ל:

"ודבר זה מפי הקבלה. נראה דקאי אמאי דקאמר דאין האם יורשת את בניה וקשה קצת דהא מקרא נפקא לן בפ' יש נוחלין (דף קט"ו ב) שהקשו שם ותנא דידן אי דריש מטה אשה נמי תירש את בנה אי לא דריש וכו' לעולם דריש וכו' ושאני הכא דאמר קרא בת יורשת ואינה מורשת. וכן לעיל (דף ק"ט ב) הקשו למ"ד שארו זו האב ואימא שארו זו האם ותירצו ממשפחתו וירש אותה משפחת אב קרויה משפחה משפחת אם אינה קרויה משפחה וא"כ מקרא נפקא ליה בגמ' בכל אידך דרשות ומאי שנא בהא דדייק רבינו ז"ל דדוקא ואמר הדבר זה הוא מפי הקבלה ואם נאמר דמשמע ליה דהך דרשה לאו דרשה גמורה ולהכי כתב כן הא יש דברים אחרים בגמ' דנפקי ליה בגמ' מדרשה כי הך וא"כ למה כתב רבינו ז"ל דוקא הך דהוי מפי הקבלה ודוחק קצת לומר דרבינו ז"ל קאי לכל סדר נחלות דהוא מפי הקבלה שא"כ היה לו לסיים כל הסדר ולכתוב וכל הקודם בנחלה וכו' ואח"כ היה לו לומר דדבר זה מפי הקבלה אלא ודאי דנראה דרבינו ז"ל לא קאי אלא אהך דאין האם יורשת את בניה בלבד ואולי שאני בין הך דרשה לשאר דרשות."

לדרך זו ניתן לומר שקורבת האב והאם שווה, וביחס לאם עצמה לא נאמר דין משפחת אם ולכן הוצרך ללמוד שאם אינה יורשת "מפי הקבלה", ולענין צדקה יהיו שוים בחיובם.

כאמור הדבר נסתר להדיא מדברי מרן (ח"מ סי' רעו סעיף ד) ולא מפני שאנו מדמים לסבור סברות בדעת הרמב"ם נשנה מדברי הטור והשלחן ערוך המפורשים.

נמצינו למדים לפי היסודות שהונחו לעיל שאף שאשה חייבת בצדקה מ"מ האב קודם בחיובו לאם, ורק לאחר שימוצה דין צדקה עם האב יהיה מקום לדון בחיוב האם במזונות בניה ובנותיה מדין צדקה.

לפנינו יובאו מקורות נוספים לקדימת האב לאם.

כתב הרמב"ם בהלכות אישות (פכ"א הי"ח):

"כיצד היה האב ראוי לצדקה מוציאין ממנו הראוי לו בעל כרחו וזנין אותה והיא אצל אמה ואפילו נשאת האם לאחר בתה אצלה ואביה זן אותה משום צדקה עד שימות האב ותזון מנכסיו אחר מותו בתנאי כתובה והיא אצל אמה, ואם לא רצת האם שיהיו בניה אצלה אחר שגמלתן אחד זכרים ואחד

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

נקבות הרשות בידה ונותנת אותן לאביהן או משלכת אותן לקהל אם אין להן
אב והן מטפלין בהן.

על דברי הרמב"ם השיג הרמ"ך, וז"ל: "ואם היא עשירה אמאי לא יכופו אותה אפילו היו
יותר מבני שש וצ"ע". מפורש בדברי הרמ"ך שהאם חייבת בצדקה וכופים אותה משום כך לזון
את ילדיה.

אולם אין ללמוד מדברי הרמ"ך שאין דין קדימה לאב, שכן דברי הרמ"ך מוסבים על מה
שכתב הרמב"ם: "ונותנת אותן לאביהן או משלכת אותן לקהל אם אין להן אב והן מטפלין
בהן".

על דבריו אלו הקשה הרמ"ך: "ואמאי יכולה להשליכם על הקהל". כל קושייתו אינה אלא
מדוע כשמת האב תשליכם האם על הקהל, והלא חייבת היא בצדקה. אולם כשהאב קיים אין כל
קושיה, שאף שעשירה היא הדין הוא "הקרוב קרוב קודם" והאב קודם לאם. אדרבא יש לדקדק
מדבריו שגם אם עשירה אינה חייבת לטפל בילדים כשהאב קיים אלא נותנת אותם לאביהם. דוק
שהרמ"ך ס"ל שהאם חייבת גם במזונות קטני קטנים.

לענ"ד אין הכרח לדקדק מדברי הרמ"ך שהאם קודמת בחיובה לאבי האב ולשאר קרובים
מן האב, שיתכן שעיקר קושייתו היא על העובדה המוזכרת בדברי הרמב"ם שהאם "משלכת
אותן לקהל אם אין להן אב", על כך תמה הרמ"ך מדוע משלכת אותם לקהל הרי יש לחייבה אם
עשירה היא, ואם כן יש מקום לבאר דברי הרמ"ך אפילו כשיטת מהרשד"ם.

אולם פשטות הדברים נוטה יותר שאם אין להם אב חזר חיובם לאם, וכפי שיתבאר לקמן.

כ"כ בספר מעשה רקח על הרמב"ם הלכות אישות (פרק כא הלכה יח), שכתב:

"וכיון דפרנסת הקרובים נפקא לן מוחי אחיך עמך ודרשינן בספרי אחיך זה
אחיך מאביך שאחיך מאביך קודם לאחיך מאמך וכו' וכל הפוסקים הזכירו
חיוב הקרובים שקודמים לכל אדם א"כ נראה שהאשה חייבת בקרוביה ודאי
והיא קודמת להרחוקים וכ"ש לבנה או לבתה וכ"ש כשהן קטני קטנים שאין
ראויים אפי' לחזר על הפתחים ואין להוכיח משכר ההנקה דאין לה להניקו
בחנם דהתם הא איכא אב דקרוב טפי".

גם כאן מבואר שהאב קודם בחיובו לאם ורק אם אין אב קודמת האם לשאר קרובים. אולם
דו"ק שמדברי המעשה רקח אין להביא ראיה, כי אפשר שמה שפשוט לו שהאב קודם הוא משום
שחייב במזונות מעיקר הדין ולא רק מדין צדקה.

כתב הבית יוסף (אה"ע סימן פב סעיף ה):

"כתב רבינו ירוחם (מישרים נכ"ג ח"ה נח ע"א) הא דנתגרשה אינו כופה דוקא
כשמוצא מניקה אבל אינו מוצא או שאין לו שכר המניקה כופה ומניקתו
אפילו אינו מכירה".

הב"י לא הביא דעה חולקת ונראה שנקט כדברי ר' ירוחם.

על אף זאת השמיט דבריו מהשלחן ערוך. והנה בשו"ת יוסף אומץ (סימן כט) כתב הרחיד"א,
וז"ל:

"שמענה ואתה דע לך דכמה דינין מוסכמים השמיטם בש"ע וכ"כ הרב
הגדול מהר"ר גבריאל איספרנסה זלה"ה בתשובה כ"י דאין הכרע מהש"ע
שהשמיט דין אחד דכמה דינים מוסכמים אין הרב כותבם וסמיך ליה במה
שכתבם בבית יוסף עכ"ל. ואני הדל כתבתי עליו בס' הקטן ברכי יוסף א"ח

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

סימן ש"ב מה זו סמיכה בדינים ההם על הב"י יותר מכל הדינים שכתבם בש"ע ע"ש ועתה נראה דודאי כונת הרב הנז' הוא שדיני הגמרא והרמב"ם וכיוצא מביאם בש"ע אמנם הדינים המחודשים זמנין דהוא ז"ל משמיט מהם ונראה דזה דבר השמיטה תחת שלש או שהדין ההוא אף שהוא מוסכם הוא מציאות רחוק או שהוא פשוט או שהוא כלול ונלמד מעיקר הדין שכתב בש"ע.

ולכאורה שלושת הסיבות המנויות אינן מבארות השמטת הב"י. וע"ע בשו"ת יביע אומר (ח"ח אבן העזר סי' יב אות ו) שכתב, וז"ל:

"ובכרכי יוסף א"ח (סי' שב סק"ד) הביא מ"ש בס' יד אהרן שם, שיש כמה דינים שהביאם מרן בב"י, ולא הביאם בש"ע לפסק הלכה, וכתב ע"ז, ואנכי הרואה דמרגלא בפומייהו דרבנן בתראי דמדלא הביאו מרן בש"ע שמע מינה דלא ס"ל הכי להלכה, ובכמה ענינים הדברים מוכיחים שהשמיטם בכונה משום דלא ברירא ליה לפסוק כן הלכה למעשה. וכן ראיתי להרב מהר"ש הלוי, אב"ד איזמיר, בתשובה כתיבת יד, שרצה להוכיח בדין אחד שממה שהשמיטו מרן בש"ע מוכח שאין דעתו לפסוק כן. אבל הרב הגדול רבי גבריאל איספראנסה כתב שאין הכרע בזה, שיש כמה דינים מוסכמים שאין הרב מביאם בש"ע, וסמך על מה שכתבם בבית יוסף. אולם חידוש גדול הוא, והלב מהסס מאד לומר שסמך על מ"ש בב"י, ומה זו סמיכה בדינים ההם יותר מכל הדינים שהובאו בש"ע. ומכל מקום לא מצאתי כלל ברור בזה בדעת מרן הש"ע בהשמטת דינים המוסכמים. ע"כ. ומשמע שבדין שיש בו מחלוקת שפיר י"ל שהשמיטו מהש"ע מפני שאין דעתו לפסוק כמ"ש בב"י. וכן ראיתי להגאון רבי משה פארדו בתשובה שהובאה בשו"ת שערי רחמים ח"א (חאה"ע סי' יג, דף כב ע"ד) שכתב, שכל זה בדבר שאין בו מחלוקת, אבל בדבר שנחלקו בו פוסקים, שפיר יש לנו לומר בפשיטות שחזר בו מרן ממ"ש בב"י, ולכן השמיט הדין ההוא מהש"ע. ע"ש."

ועוד הביא הראש"ל כללים אלו במקומות רבים בספריו.

אם כן לדינא נראה שאם הדבר פשוט יש לבאר שכן דעת מרן.

ז"ל השו"ע (אה"ע סי' פב ה): "האשה שנתגרשה, אין כופין אותה להניק את בנה, אלא אם רצתה, נותן לה שכרה ומניקתו; ואם לא רצתה, נותנת לו את בנו והוא מיטפל בו". על דברי מרן הגיה הרמ"א: "וי"א הא דגרושה אינה מחוייבת להניק אם אינו מכירה, היינו כשמוצא מינקת אחרת ויש לו להשכיר, אבל אם אין לו, כופה אותה ומניקתו".

אי בדידי תליא הוה אמינא שדין זה פשוט ומוסכם ולא הביא הרמ"א כל חולק עליו.

והנה הח"מ (ס"ק ו) והב"ש (ס"ק ה) כתבו שלא מצאו טעם לדברי רי"ו ובמה נתחייבה האם יותר משאר נשים.

בעזר מקודש שם יישב קושייתם, וז"ל:

"מה שכתבו החמ"ח והב"ש ז"ל בס"י פ"ב לתמוה מדוע יהי' מוטל על האם להניק כשאין שם מינקת אחרת לשכור. וכן מדוע לא ישולם לה מהקהל. צ"ע על תמיהתם בזה שהרי כשאין לה שם תינוק אחר להניק בשכר. מדוע לא נכוף אותה בזה כיון שהוא גדר זה נהנה וזה לא חסר וגם אם נימא שיהי' לה מנוח יותר על ידי שלא תניק על כל פנים היא חייבת בזה משום צדקה דאטו נשי לא בעי חיי מה שצדקה תציל כו' וצדקה היא מצות עשה שלא

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

הזמן גרמא ויש בה ג"כ סדר ההדרגה להקדים הקרוב לה וצלע"ע בזה ועל כל פנים בצד מה יש בזה יישוב טוב.

אך דוק שלבאר דברי ר' ירוחם והרמ"א בא, והם כתבו שיש לחייב האם "אם אין לו" (לאב), ויישב העזר מקודש שכיון שלענין צדקה הקרוב קודם אם אין לאב יש לחייב את האם.

על דרך זו יישב הבית מאיר וכתב שיש לחייב מדין צדקה את האם "ומיירי שגם קרובי האב עניים", הבי"ד גם פת"ש (ס"ק ג).

מדברי הבית מאיר עולה ברור שהאב קודם לאם בדין צדקה, ויתר על כן אפילו קרובי האב קודמים.

וכן ביאר בשו"ת ויקרא אברהם (חלק אה"ע סימן יז), וז"ל:

"הרמב"ם איירי במ"ש ומשלחת אותם להקהל כמי שאין לו קרוב הראוי ליורשו דאמיד וא"כ אפוא היא חייבת בו דומיא לאחיך מאמך אף על גב דאינו ראוי ליורשו כיון דליכא אח מאב הוא חייב בו כמובן מלשון ספרי אחיך מאביך קודם לאחיך מאמך דוקא לענין קדימה דהרמב"ם לדינא קאמר כיון דאין האם יורשת אותו אינה חייבת בו מן הדין רק מתורת צדקה וסתם הדברים משום דסתם אשה אין לה ממון ובפרט אם נישאת שרשות אחרים עליה וכן מצאתי למז"ה בספרו מעשה רקח ח"ב הנד"מ שהשיב כן."

ביאר כן בדעת המעשה רקח, והוא על פי שיטת מהרשד"ם דס"ל כוותיה.

וכ"כ הבני אהובה (הלכות אישות פרק כא הלכה טז), וז"ל:

"הרמ"א הביא סימן פ"ב סעיף ה' דאם אין לו להשכיר כופין אותה להניק ותמה החלקת מחוקק ס"ק ו' דלמה לא יהיה מוטל על הבי"ד לשכור מינקת כמו פרנסה דלאחר כ"ד חודש ונראה דודאי אם האשה עשירה אף לאחר כ"ד חדשים כופין את האם לזון בניה דהא כופין על הצדקה ואין לך צדקה יותר מזה ואם כן היא שיש לה חלב בדדיה ותוכל להניק הרי היא עשירה לדבר הזה וכופין אותה כמו שכופין על כל הצדקה."

דו"ק שכל דבריו הם באופן שאין לאב להשכיר, ולא כפי שראיתי שהביאו מדברי הבני אהובה מקור לכך שהאב והאם חייבים מדין צדקה בשווה ויש לחלוק ביניהם את מזונות הילדים, וגם לדידו יש ליישב כמו שכתבנו לדעת המעשה רקח.

וכ"כ בשו"ת ישכיל עבדי (אה"ע ח"ו סימן לח) שבאין לאב יש לחייב האם מדין צדקה, וז"ל:

"והנה יש לדון אם אין לאב והאם עשירה, אם יש לכופף אותה מתורת צדקה, הנה ביו"ד ס' רנ"א ס"ד פסק מר"ן ז"ל וז"ל מחייבים את האב לזון את בנו עני ואפילו אם הוא גדול מחייבים אותו יותר משאר עשירים שבעיר (וכן שאר קרובים וע"ל ס' רנ"ז ס"ח) ושם בס' רנ"ז פסק עני שיש לו קרובים עשירים שיכולים לפרנסו אין גבאי העיר חייבים לפרנסו וכו' ע"ש, נימ"ל דאם באמת האשה היא עשירה ויש לה האפשרות לטפל בילדה לפרנסו והאב אין לו היכולת אז יש לכפות על האשה לפרנסו, דאין לך קרוב יותר מהאם לבנה, ואין מקום לחלק בין טיפול לפרנסה, דאם היא עשירה הרי יכולה לשלם לאחרת שתטפל בו, וטיפול לא נפיק מכלל פרנסה."

והנה יש לומר שלא נחלקו הב"ש והח"מ אלא במה שכתבו רבנו ירוחם והרמ"א שכופין אותה להניק אך לא בעשירה ומזונות. (וע"ע ח"מ סימן פב ס"ק ו' שם ניתן לבאר כך אך הח"מ ס"ק יב כתב: "כאן משמע שאין על האם שום חיוב לגדל את בניה אחר שגמלתן וכבר כתבתי שגם קודם שגמלתן אין

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

עליה חיוב להניק בחנם ודלא כמ"ש לעיל בסעיף ה' בשם ר' ירוחם שאם אין לאב כופין אותה". ויל"ע אם ניתן לבארו כך).

וטעמא רבה איכא. בשלמא עשירה יש לכופה מממונה, אך כיצד נכוף עניה להניק ולהכחיש עצמה? וכן ראיתי שכתב בשו"ת הרא"ש (כלל יז סימן ז): "ואינה מצווה להניק את בנה ואפילו היתה נשואה כיון שאבי הבן אינו מעלה לה מזונות [אין] אפשר לה למות ברעב." הביא דבריו גם בשו"ת דברי ריבות (סימן שעב).

על דרך זאת העיר בשו"ת עין יצחק (ח"א אה"ע סימן י):

"באמת על דין הנקתה בתורת צדקה יש לעיין מן הש"ך ח"מ סי' רמ"ג ס"ק א' מה שהביא בשם המהרי"ק סי' קל"ג דבטרחא דגופא לא שייך כן ע"ש. והדברים ארוכים ואכמ"ל."

טעם נוסף כתב מעשה רקח על הרמב"ם (הלכות אישות פכ"א הי"ח):

"שוב עלה בדעתי לומר דאולי שאני אשה דרוצה להנשא דיותר משהאיש רוצה וכו' וגם רבינו כתב בפט"ו דין ט"ז דלא תשב אשה בלא איש וכו' ואם תפרנס הבן ימנעו האנשים להנשא עמה מכח משאת הבן וגם אם היא עשירה אין חפץ לאדם לסבול גידול בנים אחרים וזהו דרך טבע ופשוט ואין הכי נמי דאם היא עשירה תתן לו לפי עושרה באותה העת לכד ושוב משלכת אותו לקהל ואפשר שזה רמזו רבינו במ"ש ואם לא רצתה האם שיהיו בניה אצלה כלומר אצלה לא יהיו אלא משלכת אותם לקהל אבל אין הכי נמי שהיא חייבת ליתן להם כפי ממונה בעת ההיא ודו"ק כי נראה לענ"ד נכון מאד."

לדרכו אין אשה נשואה חייבת לזון את בניה מאדם אחר. צריך לומר שיש כאן חיוב צדקה למעלה מיכולתה ולכן אין בה חיוב משום הקרוב קרוב קודם.

בשו"ת אמרי משפט (ח"ב סימן ח) ביאר דברי הח"מ וסיעתו שסוברים הם כי חיוב צדקה תלוי בירושה ומשפחת אם אינה קרויה משפחה.

לענ"ד אין חולק על דברי הספרי שאח מאם חייב בצדקה, וכמו שפסק השו"ע (יו"ד סי' רנא סעי' ג). לא נחלקו אלא בסדרם של הקרובים. כך עולה מדברי חוט השני עצמו ואלו גם דברי הגרי"א הרצוג פסקים וכתבים (ח"ז סימן ז) שהביא שם באמרי משפט.

הדרן לנידון דידן. הדין מוסכם שחיוב הצדקה מוטל על האב קודם האם. נחלקו בעניין קדימת האם לשאר קרובים וכפי שעוד יבואר לקמן.

חזות קשה מצאתי בדברי כמו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל בספר חוות בנימין (ח"ב סימן מב), וז"ל:

"כשזה מדין צדקה יש לברר גם את אפשרויותיה של האם, שכן גם האשה מחוייבת מדין צדקה. ובמקרה שגם היא אמידה יש לדון על חלוקה נאותה של חיוב זה שמדין צדקה שעל האב והאם כאחד."

ובסוף דבריו (שם) כתב:

"אולם יש מקום לתביעה מדין צדקה לפי הרגלו של הילד, ואם יתברר שזה למעלה מסכום הנ"ל, יהא צורך לאמוד את אפשרויות האב והאם, ובהתאם לזה להטיל על כל אחד מהם את הסכום העולה על סך הנ"ל, כל אחד לפי חלקו."

וצ"ב שנראה שהדין פשוט שאב קודם לאם, כמבואר במקורות שהובאו לעיל.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

וכ"כ בשו"ת משפטי שמואל (לגרש"ב ורנר) (סימן יא) שבחייב צדקה האב והאם שווי זכויות וחובות, ושם הביא דברי הבית מאיר. וצ"ע שהבית מאיר כתב להדיא: "ומיירי שגם קרובי האב עניים".

להלכה יש לפסוק כפי שהובא לעיל מכמה מקורות, שדין הקרוב קרוב קודם משמעותו היא שיש להקדים לעניין צדקה את האב לאם.

יב. גדר חיוב צדקה מדין הקרוב קרוב קודם

בספר מגחת אברהם (ח"ג סימן ה) כתב שדין הקרוב קרוב קודם משמעותו שקרובי האב קודמים לקרובי האם וזה כפי שהתבאר לעיל, אך סייג דבריו: "ולא שיפטרו העשירים שמצד האם אלא שמטילים סכום יותר גדול על הקרובים מצד האב".

יסוד דבריו שדין הקרוב קרוב קודם אינו מטיל את חיוב צדקה על הקרוב יותר בלבד אלא מחייבו בסכום גבוה יותר מהקרובים האחרים. יש להקשות על דבריו מכמה מקורות שהוזכרו לעיל.

כתב בשו"ת מהרשד"ם (אה"ע סימן קפא):

"גם אני אומר שמה שטוען למך שתתן אם הבנות כיון שהיא אמודה בנכסים גם בזה אני אומר שהכל יפצה פיו למך כי לא מצינו חיוב להן בענין זה כלל אפי' בתורת צדקה כל זמן שיש לבת קרובים מן האב וכמ"ש פעם אחרת דאם אין לבת קרוב אמוד בנכסים לעשות עמהן חסד אמה אף על פי שהיא כנכרית בעלמא לפי שהתורה אמרה דודו או בן דודו יגאלנו מ"מ קרא כתיב התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה".

דבריו ברורים שאף שהאם חייבת לזון ילדיה מדין צדקה אין לחייבה בפועל כל עוד יש להם קרובים מן האב שניתן לגבות מהם. ויש לדחוק.

בשו"ת חוט השני (סימן ח) שהובא לעיל כתב:

"ולכן אין החיוב מוטל אלא מדין שהוא נחשב קרוב יותר וראוי להוציא ממנו צדקה יותר מזולתו, והדבר תלוי ברשות הדיין להעריך עושר שניהם, גם טיפול שניהם וכו' גם ראוי להעריך קורבת הדוד יותר מקורבת אבי האם מפני שהוא יורש וכדכתבנא."

לענ"ד דבריו כפשטם שמהקרוב יותר "ראוי להוציא צדקה יותר מזולתו".

עוד הובאו לעיל דברי הכרם חמר (ח"א יו"ד סימן לב) שדן בשאלה זו אם יש להקדים לחייב בצדקה את אבי האם או את אחי האב, וכתב שדודם אחי אביהם קודם, ובסוף דבריו סיים:

"ועל כן הדעת נותנת להקדים קרובים מן האב הראויים לירש קודם זקנם אבי אמם אם יש עדים דיכיל למיקם בסיפוקיהו אבל אי לא יכיל כו' אזי יחזור הדבר אל זקנם אבי אמם ואומרים עליך מצוה זו כיון שגם אתה קרוב מיקרי."

דבריו מבוארים שרק לאחר שמהקרוב יותר לא ניתן לגבות גובים מהקרוב פחות.

אמנם סבירא ליה שכל קרובי האב קודמים לקרובי האם, אולם לענייננו אין בזה נפקא מינה.

בשו"ת חינוך בית יהודה (סימן קט) כתב:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"על דבר היתומים גדולים וקטנים שהניח ראובן, ונתאמצו לפני בדין, אחי המת טוענים שיבאו חתני המת לעזרתם לסייע בפרנסת ומזונות היתומים וצרכיהם, והעריכו טענותיהם איך שהחויב לגדל היתומים מוטל עליהם שהם יורשים מזכות שטר חצי חלק זכר שבידם, וגם אם לא הי' מניח המת בנים זכרים היו הם קודמים לירש. ועוד טענות כיוצא באלו. וחתני המת טענו שאינם חייבים כלום אלא הדבר מוטל על אחי המת לבד, ואמרו דונו דיני אם אנו מחוייבים לפי הדין ואין אנחנו חפצים בפשר כלל:

תשובה הנה מצאתי שתי תשובות בדבר. חדא אל הגאון מהר"ר געטשלך ז"ל שהיה אב"ד במדינות שוואבן היה מרא דאתרין בכתב. ועוד אחת בדפוס בחוט השני סי' ח' אל הגאון מהר"ר ישעיה בעל של"ה. ומדברי שניהם למדנו שבנדון כזה הולכין אחר מי שראוי לירש, וכל א' מהגאונים הנ"ל האריך בראיות ברורות וסברות ישרות נכונות למבין. והנה בנדון דידן הבנות קודמות לאחי האב לירש, ואפי' במקום בנים זכרים כנ"ד הא כבר יש לכל א' שטר חצי חלק זכר."

בספר מעשה רקח הנ"ל כתב:

"וכיון דפרנסת הקרובים נפקא לן מוחי אחיך עמך ודרשינן בספרי אחיך זה אחיך מאביך שאחך מאביך קודם לאחך מאמך וכו' וכל הפוסקים הזכירו חיוב הקרובים שקודמים לכל אדם א"כ נראה שהאשה חייבת בקרוביה ודאי והיא קודמת להרחוקים וכ"ש לבנה או לבתה וכ"ש כשהן קטני קטנים שאין ראויים אפי' לחזר על הפתחים ואין להוכיח משכר ההנקה דאין לה להניקו בחנם דהתם הא איכא אב דקרוב טפי."

למד שהאשה חייבת להניק וזו משמעות היותה קודמת לרחוקים יותר ולא עלה על דעתו שתוכל לבקש שכר הנקה.

הבית מאיר (סימן פב) כתב שיש לחייב מדין צדקה את האם, "ומיירי שגם קרובי האב עניים". רק באופן זה חייב את האם להניק. ועל דרך זו כתב בספר עזר מקודש, הובאו גם דבריו לעיל.

עוד יש להוכיח מדברי הפוסקים שדין הקרוב קרוב קודם משמעותו שהחויב מוטל על הקרוב יותר ורק אם אין לו מחייבים את הקרוב הבא.

כתב המרדכי בבא מציעא (סימן שסז):

"על האב ששלח את בנו בשליחות ונתפש ואין לו ממון לבן דהאב חייב לפדותו אי אית ליה לאב דלאו כל הימנו שיעשיר את עצמו ויפיל את בנו על הציבור ולא יהא אלא אחד קרוב דקרוב קרוב קודם."

פשוט הדבר שהאב פודה בנו בעצמו בלא שישתתפו איתו קרוביו, ובדברי המרדכי מבואר שדין זה אינו ייחודי לאב אלא הוא נכון בכל הקרובים. אדרבא, הזכיר המרדכי בדבריו שלא יהא האב "אלא אחר קרוב". עולה אם כן, שכשם שעל האב מוטלת חובת הפדיון לבדו, ה"ה על הקרוב הקרוב קודם.

דברי המרדכי נפסקו בשלחן ערוך (יו"ד סי רנב סעי' יב), וז"ל: "האב חייב לפדות את הבן, אי אית ליה לאב ולית ליה לבן." והרמ"א הגיה: "וה"ה קרוב אחר, קרוב קרוב קודם, דלא כל הימנו שיעשירו עצמם ויטילו קרוביהם על הציבור."

דין זה אינו לענין פדיון שבויים בלבד אלא גם לענין צדקה, עי' ש"ך (יו"ד סי' רנו ס"ק יח). וע"ע בשו"ת רדב"ז (ח"ד סימן קמז) ומחנה אפרים (הלכות צדקה סימן א).

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לענייננו נראה שאף אם באנו מדין צדקה בלבד האב חייב לזון את בניו ובנותיו ורק אם אין אפשרות לחייבו יש לדון בחיוב שאר קרוביו. חיובו של האב יהיה לא רק כדי צרכם של בניו אלא גם "די מחסורם" שגם הוא מדיני צדקה.

יג. היקף הגביה מהאב מדין צדקה

התבאר לעיל שהאב קודם לכל אדם והוא המחויב לזון את בניו ובנותיו מדין צדקה. רק לאחר שנגבה מהאב את הראוי לחייבו יש לחייב שאר קרובים.

יש לדון מהו שיעור החיוב. לכאורה הדין הפסוק הוא: "המבזבז אל יבזבז יותר מחומש" (כתובות דף נ ע"א), ואם כן שמא יש לומר שגם מהאב אין לגבות אלא חומש ואת היתר נגבה משאר קרובים.

בעניין זה דן בשו"ת הגם שאול (ח"א סימן כ).

לשון מרן (אה"ע סימן עא סעיף א) היא:

"ומשש ואילך זנן בתקנת חכמים עד שיגדלו... אם היה אמוד שיש לו ממון הראוי ליתן להם צדקה המספקת להם מוציאים ממנו בעל כרחו משום צדקה וזנין אותן עד שיגדלו."

ביאר בשו"ת הגם שאול (שם) שלשון השו"ע: "צדקה המספקת להם" באה לרבות שחייב האב לתת להם כדי סיפוקם, ואף שחיוב צדקה בעלמא הוא אחד מעשרה בינוני וחומש מצוה מן המובחר כמו שכתב הרמב"ם (פ"ז מהל' מתנות עניים ה"ה), היינו באדם דעלמא, מה שאין כן האב שחובתו לספק צרכיהם אף ביתר מחומש עכ"ל.

דבריו ברור מללו שחיוב צדקה של אב אלם טפי. אולם כל זה לשיטתו שביאר שתקנת אושא עניינה הוא שהוטל על האב חיוב צדקה מסוים כלפי ילדיו, ובזה ביאר לשון מרן שלמעלה מגיל שש זנן בתקנת חכמים עד שיגדלו, והביא שכ"כ המהרשד"ם (יו"ד קסו) ויובאו המקורות בענין זה לקמן.

הנה הוסיף כאן חילוק שלישי שיש בין צדקה מתקנת אושא לבין דין צדקה בעלמא, והוא שתקנת אושא נתקנה גם ביותר מחומש.

יש להוסיף שהדין של המבזבז אל יבזבז יותר מחומש גם הוא מתקנת אושא כמבואר בגמ' כתובות (שם) ואם כן באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, ובאושא התקינו שלמזונות ילדיו מגיל שש ועד שיביאו ב' שערות יבזבז גם יותר מחומש.

נראה שהדברים מחודשים מאד, אולם חזו מאי דקמן ומי אמרם רבן של כל בני המערב.

כתב הרמב"ם בהלכות מתנות עניים (פ"ז ה"ה):

"בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר."

ועל דרך זו כתב הטור (יו"ד סימן רמט סעיף א):

"שיעור נתינתה אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים ואם אין ידו משגת לכל צורך העניים יתן כפי השגת ידו וכמה הוא יתן עד חומש נכסיו מצוה מן המובחר."

וכן פסק השלחן ערוך (יו"ד סימן רמט סעיף א):

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"שיעור נתינתה אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים, ואם אין ידו משגת כל כך יתן עד חומש נכסיו מצוה מן המובחר".

מלשונות הפוסקים הללו עולה שאם ידו משגת יתן יותר מחומש נכסיו ויש לעיין כיצד יתיישב הדבר עם האמור בגמרא כתובות (שם) "המבזבז אל יבזבז יותר מחומש".

בחכמת אדם (כלל קמד סעיף י) למד מכאן שעשיר מופלג מותר לבזבז אף יותר מחומש נכסיו. וכ"כ בספר אהבת חסד (ח"ב פרק כ), ואם כי אין המקרים שווים לגמרי הסברה שווה, שכל שאין חשש שירד מנכסיו לא נאמרו דברי הגמרא במבזבז אל יבזבז יותר מחומש.

ולענ"ד זהו פשטות ביאור דברי השו"ע: "אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים", שכל שברור שידו משגת לא נאמר בו הדין שהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש.

באופן זה לא זו בלבד שמותר לתת יותר מחומש אלא חייב לתת יותר מחומש, כלשון הטור והשולחן ערוך: "יתן כפי צורך העניים". אם הדבר מותר, הרי שמחוייב הוא בו מדין צדקה.

דרך נוספת כתב באהבת חסד (ח"ב פי"ט בהגה) שכל שקיימים עניים לפניו חייב ליתן להם אפילו יותר מחומש ונותר בצ"ע עיי"ש, וכ"כ בספר דרך אמונה (מתנות עניים פ"ז ס"ק כד), ועי' במקורות שהביא בעניין זה בספר משפטי שמואל (סימן י אות ה) ובמה שהקשה עליהם, וסוף דבריו כתב סברה חדשה שכשידוע שהעני לא יתפרנס מאחרים מוטל עליו לפרנסו גם ביותר מחומש נכסיו.

עוד ראיתי בברכי יוסף (יו"ד רמט אות ג) שכתב בתוך דבריו:

"משום שאמרו ז"ל הזן בניו ובנותיו צדקה וכיוצא וא"כ הרוב חצי הוצאת האדם ויותר עם בניו גידולן ולימודן וטיפולן ועם עניים קרוביו... לא נאמרו השיעורין הללו דודאי עם בניו וקרוביו וכיוצא מוציא יותר ויותר ממעשר".

נמצאנו למדים שארבע סברות נאמרו שמכוחן יש לחייב אב במזונות ילדיו אף יתר על חומש נכסיו.

א. חיוב צדקה מכח תקנת אושא הוא לתת להם כדי סיפוקם אף יתר על חומש ועד שיגיעו לגיל י"ג – כ"כ בשו"ת הגם שאול (ח"א סימן כ).

ב. בקיימו עניים לפניו לא נאמר דין המבזבז – אהבת חסד, ונותר בצ"ע.

ג. כשלא יפרנסום אחרים לא נאמר דין המבזבז – כ"כ בשו"ת משפטי שמואל מסברת עצמו.

ד. בבניו ובנותיו וקרוביו לא נאמר דין זה – כ"כ החיד"א בברכי יוסף.

יש לציין כאן עוד לדברי הגרי"א הרצוג זצ"ל (אוסף פסקי דין עמוד יז), וז"ל:

"אפילו לפי הדין, שחיוב האב במזונות ילדיו בגיל למעלה משש הוא מדין צדקה, הרי כל בתי הדין בארץ נוהגים לדון אתם אדם בדין אמיד לגבי מזונות ילדים, ומחייבים וכופים אותו לדאוג לכל צרכיהם."

וכ"כ הגרי"ש אלישיב זצ"ל (פד"ר ה' עמוד 302):

"ובנתיבות משפט להגר"ח אלגאזי דף קנ"ב כתוב: - והעולה על דעתי לומר דאמיד דגבי בניו לא הוי כאמיד דאינשי אחריני, דגבי צדקה לאחריני בעינן אמיד גמור אבל לגבי בניו כל שאינו עני מקרי אמיד לגבי בניו וז"ש רבינו

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

(ירוחם) אבל אם הוא אמיד שייר לו כפי הראוי לתת להם וכו'... ואפשר שזהו דעת הרמב"ם והטור גם כן.

אם כן נראה שיש לגבות מהאב לפי יכולתו ואפילו יותר מחומש כפי השיעור שאב רגיל זן את בניו ואת בנותיו, וכמובן שאם מדין צדקה באנו יש לדאוג גם למחייתו של האב עצמו.

יד. מיהו הקרוב החייב לזון כשאין יכולת בידי האב

יש לדון בסדר קדימת הקרובים כשאין אב או כשאין האב אמיד מי יהיה הקרוב הראשון שיש לחייבו אחר האב.

בשו"ת ישכיל עבדי (אה"ע ח"ו סימן לח) כתב:

"דאם באמת האשה היא עשירה ויש לה האפשרות לטפל בילדה לפרנסו והאב אין לו היכולת אז יש לכפות על האשה לפרנסו, דאין לך קרוב יותר מהאם לבנה, ואין מקום לחלק בין טיפול לפרנסה, דאם היא עשירה הרי יכולה לשלם לאחזקת שתי בנות, וטיפול לא נפיק מכלל פרנסה."

וכ"כ בספר מנחת אברהם (ח"ג סימן ח) שהאם היא הקרובה ביותר לאחר האב.

יתר על כן כתב מו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל בספר חוות בנימין (ח"ב סימן מב), וז"ל:

"כשזה מדין צדקה יש לברר גם את אפשרויותיה של האם, שכן גם האשה מחוייבת מדין צדקה. ובמקרה שגם היא אמידה יש לדון על חלוקה נאותה של חיוב זה שמדין צדקה שעל האב והאם כאחד."

וכ"כ בשו"ת משפטי שמואל (לגרש"ב ורנר) (סימן י). לסברתם קורבת האב והאם שווה, ולעיל הערנו על דבריהם.

אולם הבית מאיר (סימן פב סעיף ה) כתב שיש לחייב מדין צדקה את האם, "ומיירי שגם קרובי האב עניים", הבי"ד גם פת"ש (ס"ק ג). וכן כתב בשו"ת ויקרא אברהם (חאה"ע סימן יז), וז"ל:

"הרמב"ם איירי במ"ש ומשלחת אותם להקהל במי שאין לו קרוב הראוי ליורשו דאמיד וא"כ אפוא היא חייבת בו דומיא לאחיך מאמך אף על גב דאינו ראוי ליורשו כיון דליכא אח מאב הוא חייב בו כמובן מלשון ספרי אחיך מאביך קודם לאחיך מאמך דוקא לענין קדימה דהרמב"ם לדינא קאמר כיון דאין האם יורשת אותו אינה חייבת בו מן הדין רק מתורת צדקה וסתם הדברים משום דסתם אשה אין לה ממון ובפרט אם נישאת שרשות אחרים עליה וכן מצאתי למז"ה בספרו מעשה רקח ח"ב הנד"מ שהשיב כן."

וכן כתב בדברי הבית מאיר בשו"ת שאלו לברוך (אה"ע סימן טו).

לשיטתם האם חייבת מדין צדקה רק אם אין לקרובי האב הראויים ליורשו.

נראה שמחלוקת זו תלויה במה שהתבאר לעיל (אות ו) שדעת המהרשד"ם היא שקרובי האב קודמים לקרובי האם, ופסקו כמותו כמה אחרונים. אולם פשוט השו"ע נראית שרק כשהקרובה שווה קודמים קרובי האב, וכ"כ הגבעת פנחס ועוד, וזה כמ"ש ישכיל עבדי וסיעתו. וכן יש לדון בעניין זה בביאור דברי חוט השני שהובאו לעיל.

טו. סיכומם של דברים

הלכות רבות נשנו כאן.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

1. מזונות קטני קטנים: החיוב מוטל על האב ולא על האם. דין זה אינו מילתא בלא טעמא, אלא מבטא עיקרון שלא חייבו חכמים את האם בחיובים ממוניים או מעשיים כלפי בניה ובנותיה. (אות א)
2. תקנת אושא: לדעת מר"ן ורבים עמו מתקנת אושא חייב האב בלבד במזונות בניו עד גיל י"ג. חיוב זה מוטל על האב גם כשאינו אמיד. (אות ב)
3. תקנת הרבנות הראשית עניינה הוא להעלות את גיל החיוב למעלה מגיל שש פרט למקרים מסוימים שאפשר שאינם כלולים בתקנה. מכח תקנה זו מחויב האב בלבד גם באינו אמיד. (אות ג)
4. שייכות לשבט: מקבל האדם מאביו, ועל זה נאמר "למשפחותם לבית אבותם", ו"יתילדו על משפחתם לבית אבותם". (התבארו הדברים באות ו)
5. יוחסין: כנ"ל. (אות ז)
6. ירושה: משפחת אב קרויה משפחה ואין יורשים מן האם יורשים, ואפילו יש קרוב שהוא רחוק מאוד מן האב יש להקדימו (ודנו רק אם אין קרובים מן האב בלבד). אף שהקרוב מן האם הוא "קרוב יותר" מכל מקום אינו "ממשפחתו", ויורש "קרוב רחוק" מן האב שהוא גם "ממשפחתו". (אותיות ה-ו)
7. גאולת הנמכר לגוי: לדעת המאירי קרובי האם אינם בכלל מצוה זו. לרש"י המצוה מוטלת על קרובי האב יותר מקרובי האם, וכך מבואר בתורת כהנים. פשטות הדברים היא שכל שהקרובה שווה יש להקדים את קרובי האב. לכן אחים מן האב קודמים לאחים מן האם, דודו מן האב קודם לדודו מן האם, בן דודו מן האב קודם לבן דודו מן האם, וכן על זה הדרך.
- טעם הדבר הוא שבדין גאולה שאינו נוגע לייחוס המשפחה נלמד דין משפחת אב כדין קדימה בלבד, ולכן הועיל רק להעדפת הקרובים באותה מדרגה. כ"כ בפירוש ויקרא אברהם על התו"כ (לר' אברהם פלאג'י), ויש חולקים וסוברים שכל הקרובים מן האב קודמים לקרובים מן האם. (אות ח)
8. מצות צדקה: החיוב מוטל על כל הקרובים, וקרובים מן האב קודמים לקרובים מן האם. ביחס לסדר חיובם של הקרובים נחלקו.
פשטות השו"ע יו"ד (סי רנא ס"ג-ד) היא שאח מן האם קודם לדוד מן האב.
לדעת הגבעת פנחס – חיוב צדקה אינו תלוי בדין משפחת אב כלל אלא בדין קורבה. כאשר הקורבה שווה, הקרוב מן האב קרוב יותר ויש להקדימו לקרוב מן האם. לדרך זו בפשטות כופין את אבי האם לזון את נכדיו קודם שכופין את אחי האב.
לדעת החוט השני – חיוב צדקה מוטל יותר על היורשים, אך גם קרובים מן האם מחויבים בו. לכן קודם אחי האב לאבי האם, וכופין אותו לזון את יתומי אחיו קודם שכופין את אבי האם. לא התבאר להדיא בדעת חוט השני מהו הסדר לאחר מכן. אם נבוא לכוון דבריו עם פשט השו"ע יש לפרש שסובר שהראשון שיכופו לזון צריך להיות הקרוב מן האב ואח"כ יכופו שאר קרובים לפי הסדר, או שדבריו דוקא ביתומים שחייב לזונם מי שיורשם ואחריו שאר קרובים לפי הסדר. מכל מקום, בדרך אמונה הבין

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בדבריו שרק בקרובים שווים יש להקדים קרובים מן האב לקרובים מן האם. אפשר שזו גם שיטת הכרם חמר, וכך פשטות דברי החת"ס (ח"מ סימן קיב).

לדעת המהרשד"ם – כל קרובי האב קודמים לקרובים מן האם, ופשטות השו"ע אינה נראית כך. אולם בשו"ת חיים ושלום (ח"ב אה"ע סימן יד) נקט כדעת מהרשד"ם, וכ"כ בשו"ת ויקרא אברהם (אה"ע סימן יז) וכן נראית פשטות דברי הכרם חמר (ח"א יו"ד סימן לב) וצ"ב. (אות י)

9. חיוב אשה במצות צדקה: כל דיני צדקה נוהגים באשה ובכלל זאת דין די מחסורו. (אות יא)

10. חיוב האב בצדקה: האב חייב לזון את בנו ובנותיו מדין צדקה לא רק כדי צורכם אלא גם "די מחסורם", ורק אם אין אפשרות לחייבו יש לדון בחיוב שאר קרוביו. הדבר נכון גם ביחס לאם ויש לחייבו לזון את ילדיו קודם שיוטל חיוב זה על האם. (אותיות יא-יב)

11. היקף הגביה מהאב קודם שיזדקקו בית דין לגבות משאר קרובים: האב חייב לזון את ילדיו די מחסורם אף ביתר על חומש מנכסיו. (אות יג)

12. סתם אדם אמיד הוא ועליו מוטל החיוב לזון ילדיו. אם אינו אמיד יחוייבו שאר קרוביו. (אות יג)

13. כשאין האב אמיד, נחלקו אם הקרוב יותר היא האם או שאר קרובי האב. (אות יב)

לענייננו: יש למצות את מלא האפשרויות לחיוב האב במזונות, ורק אם אינו אמיד יש להטיל חיוב זה על קרובים אחרים.

טז. אחרית דבר

עם חתימה לא אוכל להימנע מלהשיח את אשר על לבי.

שנים רבות היו בתי הדין ללעג ולקלס, ונטענו כלפיהם טענות קשות על גובה המזונות הנמוך שנטען כי נוהגים הם לפסוק. בתי הדין נתפסו כערכאה בה לא תשיג האם את מבוקשה, ואם חפצה היא במזונות גבוהים יותר עליה לפנות לבית המשפט.

יש הטוענים שעניין זה הוא שגרם לצמצום סמכות בית הדין במזונות ילדים. נציין כאן לדברי הרה"ג שלמה שטסמן אב"ד תל אביב בפסק דינו (תיק 1045103/2):

"מכוח הלכה שיפוטית, מזה עשרות שנים בוטלה סמכות הייחודית של בית הדין לדון בתביעת מזונות ילדים כרוכה, וזאת, על אף לשונו הברורה של סעיף 3 לחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), התשי"ג-1953, אשר קובע כי לבית הדין הרבני מוקנית סמכות שיפוט בכל ענין הכרוך בתביעת הגירושין, לרבות מזונות לאשה ולילדי הזוג [...] תביעת מזונות של הילד, בין אם הוא מיוצג על-ידי האם ובין על-ידי אפוטרופוס אחר, לעולם לא תהא בגדר סמכותו הייחודית של בית-הדין הרבני ואף אינה יכולה להיות "כרוכה" בתביעת גירושין. הלכה שיפוטית זו קנתה לה שביתה בפסיקות בית המשפט העליון שבאו לאחריה.

כפי שטוענים רבים בעולם המשפט, מגמה זו של צמצום סמכויות בתי הדין הרבניים לדון בעניין מזונות הילדים מכוח הכריכה שבסעיף 3 לחוק, נבעה מתוך חשש נסתר ואולי אף נגלה, של בית המשפט העליון, שמא עניינם של

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

הקטינים בפסיקת מזונותיהם יקופח בבתי הדין הרבניים. משום כך, כנראה, הלכה והתפתחה לה בפסיקות בית המשפט דוקטרינת "מעמדו העצמאי של הקטין" בתביעת המזונות, על חשבון סמכויות הדיון של בית הדין הרבני.

חלפו שנים והתברר כי עול המזונות המוטל על האבות הוא כבד מנשוא. כעת התחלפה המגמה. האשה שאך אמש נתפסה כחלשה הזקוקה להגנה, נדרשת כיום לשאת יחד עם האב בעול המזונות ועתה הנטייה היא לפסוק מזונות נמוכים מדי.

והנה, העיוות שנוצר על ידי בתי המשפט ולפיו חויב האב במזונות גבוהים "מתוקן" על ידי עיוות אחר, בו חויב המזונות הולך והופך לשוויוני.

גם שיטה זו כקודמתה תוביל למשבר בו יידונו אימהות ילדים לחרפת רעב בשם השותפות בנשיאה בעול.

הדרך הנכונה והמושכלת היא דרכם של בתי הדין מאז ומעולם. חיוב מזונות הילדים מוטל על האב בלבד, אולם בית הדין לא יחייב את האב יותר מכפי יכולתו, ידאג להותיר לו למחייתו, יימנע משימוש גורף במושג "יכולת השתכרות" ויימנע מלחייבו במקרים של ספק.

במקום תנועת המוטלת הנעשית כיום, ובמסגרתה חיובו הבלעדי של האב עובר גם לכתפי האם, שמא היה ראוי לתוקפי בתי הדין להודות בטעותם ולשוב לשיטת ההלכה מאז ומעולם?

ושמא זהו גורלו של המשפט העברי כאשר הוא מתפרש על ידי מי שאין התורה בלבד נר לרגליו.

יז. מן הכלל אל הפרט

מזונות הילדים שנקבעו בהסכמה בסך 1,900 ₪ לכל ילד כולל מדור הינם מזונות שאינם גבוהים. לאב נותר למחייתו לפי דבריו סך הנע בין ארבעת אלפים לששת אלפים שקלים. הטענה ולפיה אחריות הורית משמעותה שאין האב אחראי על צורכי הילדים בזמן שהם אצל אימם משוללת כל יסוד ואין לה על מה לסמוך.

התביעה לביטול מזונות נדחית. האב רשאי לעדכן את כתב תביעתו כך שבמקום תביעה לביטול מזונות תהא התביעה להפחתת מזונות נוכח שינוי נסיבות שחל לדבריו. בכלל זאת ימציא נתוני השתכרות מלאים לשנים 2013-2014.

לאחר כתיבת שורות אלו הונח על שולחנו על ידי האב-התובע פסק דין שניתן ממש בימים אלו על ידי בית המשפט העליון בהרכב של שבעה שופטים (בע"מ 919/15 בע"מ 1709/15). לאחר עיון מקיף בפסק הדין הנ"ל, סבורים אנו כי בדברינו לעיל התבארה לעניות דעתנו הדרך הנכונה לפי דין תורה.

הרב אליהו אריאל אדרי

קראתי את כל דברי כבוד היו"ר הגר"א אדרי שליט"א ואני מצטרף למסקנותיו.

והנה אף שמלכתחילה היה בדעתי להוסיף ולהאיר מספר נקודות, מ"מ לאחר שכבוד היו"ר שליט"א הקיף ומיצה את כל הנושא וכמעט לא השאיר בו יתר או פינה להתגדר בה, ומאחר ובסוף השבוע שעבר התפרסם פסק הדין הנ"ל של בית המשפט העליון, אשר דעתם של השופטים חברי ההרכב אינה משקפת את דעת ההלכה בכל הנוגע לדיני קדימה בצדקה כאשר

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

האב אינו אמיד או כאשר נפסקה משמורת משותפת, אשר על כן אין רצוני כעת לעכב את פרסום הדברים דלעיל, ועוד חזון למועד להוסיף על הדברים הנ"ל.

הרב אבידן משה שפנייר

קראתי בעיון את דבריו החשובים והמקיפים של כבוד יו"ר ההרכב הגר"א אדרי שליט"א. אף אני מצטרף למסקנתו, לפיה משמורת ואחריות הורית משותפת אינה יכולה לשמש כעילה לשחרור האב מחובתו לזון את ילדיו. לכן גם בנדו"ד תביעת הבעל לביטול מוחלט של חיוב המזונות, דינה להידחות.

עם זאת, לא אמנע מלהעיר את הנלע"ד כי אין משמעות הדברים כי מוטלת חובה בלעדית על האב לשאת בכל צרכי הילדים מבלי להתחשב ביכולותיה הכלכליות של האם. הדברים אמורים בין אם נגרוס כי חיוב האב במזונות ילדיו מגיל שש הינו מדין צדקה הרגיל, ובין אם נאמר שחכמים החילו על האב חיוב רחב יותר מגדרי צדקה הרגילים (לגבי השאלה אם גם לאחר תקנת הרבנות הראשית תוקף חיובם של מזונות הילדים הינו מדין צדקה, עיין בשו"ת משפטי עוזיאל ח"ב אה"ע סימן צב, ובשו"ת יביע אומר ח"ח סימן כה, ואכמ"ל).

מצינו כמה וכמה פסקי דין שהזכירו מצבים בהם גם האם נוטלת חלק בתשלום המזונות מדין צדקה (למשל: פד"ר 913242/1, וכן פד"ר 466314/3 וחלק ניכר מהדברים הוזכרו אף בפס"ד זה), כמדויק בדברי הרמ"א (אה"ע סי' פב סעי' ה) בשם רבינו ירוחם, דכשאינ מוצא האב מינקת אחרת, כופין את האשה להניק, וביאר ה"בני אהובה" (פכ"א מאישות הט"ז) שהוא מדין כפיה על הצדקה (אמנם עיין גם לעיל אות יא, במה שנכתב בדעת הבני אהובה), וכן עיין ב"בית מאיר" (שם) ובמ"ש הרמ"ך בהגהותיו על הרמב"ם (פכ"א מאישות).

כבר הוזכרו בפס"ד זה דבריו של מרן הגר"א שפירא זצ"ל (מנחת אברהם ח"ג סי' ה), לפיהם דין הקרוב קרוב קודם, אין משמעותו שעל הקרוב ביותר לשאת לבדו בתשלום הצדקה, אלא שיש להטיל עליו סכום גדול יותר. ממילא, העובדה שחיוב המזונות מוטל על האב, אין משמעותה שהאם פטורה מכל וכל מהשתתפות בתשלום המזונות. גם מרן הגר"ש ישראלי זצ"ל כתב כי "במקרה שגם היא אמידה יש לדון על חלוקה נאותה של חיוב זה שמדין צדקה שעל האב והאם כאחד". הבנה דומה בגדר ההלכתי של "הקרוב קרוב קודם" מצאתי ב"עיקרי הד"ט" (יו"ד סימן כז אות טז), וז"ל: "הא דאמר מר לאו למימרא דחייבין הקרובים ליטפל בכל מכל כל, רק להכביד עליהם יותר מאחרים בלתי קרובים".

והדברים עתיקים ומפורסמים ואין כאן המקום להאריך, ועוד חזון למועד.

איך שלא יהיה, כאשר מצבו הכלכלי של האב לא שפר עליו, או לחילופין כאשר מצבה הכלכלי של האם שפר עליה, יש להטיל על האב חיוב מזונות מידתי, ולהתחשב במצבו ובמצבה של האם. בין אם נאמר שהדבר נובע מכח חובת האם לסייע במידת מה במזונות הילדים מדין צדקה, ובין אם נאמר שאינה חייבת, אך אין להשית על האב מזונות גבוהים מכפי יכולתו. זו היא דרך המלך בה נקטו בתי הדין מקדמת דנא כבואם לפסוק מזונות. זו גם משמעותה של החלטת מועצת הרבנות הראשית מיום י"ח בכסלו תשע"ו (18.12.2016), לפיה: "על היושבים על מדין להוסיף לשיקול הדעת בפסיקת מזונות הילדים את היכולת הכלכלית של האם".

כך יש לנהוג גם במקרה העומד בפנינו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לכן, בנדו"ד אני מסכים למסקנת כבוד עמיתי הדיינים שליט"א כי יש לדחות את בקשת האב לביטול חיובו במזונות הילדים. עם זאת, יש בהחלט מקום לשקול הפחתה של המזונות: הן בשל העובדה שגובה המזונות כלל את רכיב המדור, ולעת עתה האם מתגוררת בבית אביה, הן בשל טענתו של האב לשינוי נסיבות עקב השינויים שחלו לדבריו במצבו הרפואי והכלכלי. לפיכך, אף אני מצטרף לקביעה כי האב רשאי לעדכן את כתב תביעתו ולתבוע הפחתת מזונות נוכח שינוי הנסיבות שחל לדבריו.

הרב אברהם צבי גאופטמן

מסקנה

התביעה לביטול מזונות נדחת. האב רשאי לעדכן את כתב תביעתו כך שבמקום תביעה לביטול מזונות תבוא תביעה להפחתת מזונות נוכח שינוי נסיבות שחל לדבריו. בכלל זאת ימציא נתוני השתכרות מלאים לשנים 2013-2014.

פסק הדין מותר לפרסום לאחר השמטת פרטי הזיהוי של בעלי-הדין.

ניתן ביום א' באב התשע"ז (24.07.2017).

הרב אברהם צבי גאופטמן

הרב אבידן משה שפנייר

הרב אליהו אריאל אדרי – י"ר